

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ
CAMİLER ÜZERİNDEN İRDELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Elif Dilara DURMUŞ

İstanbul, 2024

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK BİLİM DALI

**SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ
CAMİLER ÜZERİNDEN İRDELENMESİ**
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Elif Dilara DURMUŞ

Öğrenci No
2220012016

ORCID ID
0009-0004-4850-6710

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ash Pınar BİKET

İstanbul, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramının Camiler Üzerinden İrdelenmesi**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 26/06/2024

Elif Dilara DURMUŞ

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

26/06/2024

Enstitümüz *Mimarlık* Anabilim Dalı *Mimarlık* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **2220012016** numaralı **Elif Dilara DURMUŞ**'un "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramının Camiler Üzerinden İrdelenmesi*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 21/05/2024 tarih ve 2024/23 sayılı toplantısında seçilen ve On-Line toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince 45 dakika süre ile Zoom programı aracılığıyla on-line olarak aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi As*** P1*** Bİ***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Şe*** YÜ***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Fe*** P1*** AR***
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Elif Dilara DURMUŞ
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Aslı Pınar BİKET
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2024
Alanı : Mimarlık
Anahtar Kelimeler : Sosyal Sürdürülebilirlik, Kültürel Miras, Camii

ÖZ

SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ CAMİLER ÜZERİNDEN İRDELENMESİ

İslam dinin ibadet mekanı olan camiler, toplumun sosyal yapısını şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Farklı disiplinlerde anlamsal, mekânsal, tarihsel ve sosyolojik bağlamda camiler üzerine birçok çalışma yapılmıştır ancak, günümüzde sürdürülebilir kalkınma perspektifinden bakıldığında, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından oynadığı rol ve bu bağlamda nasıl değerlendirilebileceği yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışma, sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması ve ölçülmesine yönelik çalışmaları inceleyerek, toplumun ihtiyaçlarına uygunluk, kültürel mirasın korunması ve sosyal etkileşim gibi üç ana bileşeni içeren bir sosyal sürdürülebilirlik ölçüm çerçevesi oluşturmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca; bu çalışmanın bir parçası olarak, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından nasıl değerlendirilebileceğini anlamak amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmektedir. Bu anket, camilerin kullanıcıları ve gözlemcileri içeren geniş bir katılımcı kitlesine ulaşmayı hedeflemektedir. Elde edilen veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilmektedir. Bu verilerin sonuçları, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından mevcut durumunu ve potansiyel iyileştirme alanlarını anlamak için önemli bir kaynak sağlayacaktır.

Name and Surname : Elif Dilara DURMUŞ
Supervisor : Asst. Prof. Aslı Pınar BİKET
Degree and Date : Master's (Thesis), 2024
Major : Architecture
Keywords : Social Sustainability, Cultural Heritage, Mosque

ABSTRACT

EXAMINING THE CONCEPT OF SOCIAL SUSTAINABILITY THROUGH MOSQUES

Mosques, which are places of worship in Islam, are one of the important elements that shape the social structure of society. Many studies have been conducted on mosques in different disciplines in semantic, spatial, historical, and sociological contexts. Still, today, from the perspective of sustainable development, mosques' role in social sustainability and how they can be evaluated in this context have not been adequately addressed.

This study aims to create a social sustainability measurement framework that includes three main components such as compliance with the needs of society, protection of cultural heritage, and social interaction by examining studies on ensuring and measuring social sustainability.

Additionally, as part of this study, a survey is being conducted to understand how mosques can be evaluated in terms of social sustainability. This survey aims to reach a wide range of participants, including mosque users and surrounding residents. The data obtained is analyzed using the SPSS program. The results of this data will provide an important resource for understanding the current status of mosques in terms of social sustainability and potential areas for improvement.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
SÖZLÜK.....	vii
GİRİŞ	1

1. CAMİ KAVRAMININ İRDELENMESİ

1.1. Cami Kavramı.....	8
1.2. Caminin Kamusal Alan Niteliği.....	10
1.3. Camilerin Merkez Niteliği.....	12
1.4. Camilerin Anıtsal Niteliği	16
1.5. Cami, Sembol ve Anlam	19
1.6. Cami ve Mekan	24

2. SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

2.1. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma	29
2.2. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	34
2.3. Sürdürülebilirlik Bileşenleri	39
2.4. Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramı	45
2.5. Sosyal Sürdürülebilirliğin Mimarlık Disiplini ve Kentsel Planlama Boyutu	54
2.6. Sürdürülebilirlik Sertifika Sistemlerinde Sosyal Sürdürülebilirlik Boyutu	62
2.6.1. BREEAM (Bina Araştırma Kuruluşu Çevresel Değerlendirme Metodu)	63
2.6.2. LEED (Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik)	66
2.6.3. DGNB (Alman Yeşil Bina Konseyi)	67
2.6.4. ÇEDBİK (Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği).....	69
2.6.5. GREEN STAR (Avusturalya Yeşil Bina Konseyi)	71
2.6.6. CASBEE (Yapılı Çevre Verimliliği İçin Kapsamlı Değerlendirme Sistemi)	73

2.6.7. BERDE (Ekolojik Duyarlı Tasarım Üstünlüğü İçin Bina Değerlendirme Sistemi)	75
2.6.8. GREENSL (Yeşil Çevresel Değerlendirme Sistemi)	76
3. CAMİLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK	
3.1. MCB (Britanya Müslüman Konseyi)	80
3.2. Beacon Mosque Derecelendirme Sistemi.....	82
3.3. Sürdürülebilir Camilere Dünya’dan Örnekler	84
3.4. Sürdürülebilir Camilere Türkiye’den Örnekler.....	88
3.5. Sosyal Sürdürülebilirliğin Cami Kavramıyla Değerlendirilmesi.....	91
4. ALAN ÇALIŞMASI	
4.1. Bulgular	99
4.1.1. Tanımlayıcı Analizler	101
4.1.2. Sosyal Sürdürülebilirlik Ölçüm Çerçevesi Değerlendirilmesi.....	106
4.1.2.1. Kültürel Mirasın Korunması	106
4.1.2.2. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk.....	108
4.1.2.3. Sosyal Etkileşim	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	118
EKLER	
Ek-1: Araştırmada Kullanılan Anket Formu	131

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Cami Birimleri.....	16
Tablo 2. Farklı disiplinler içeren sürdürülebilirlik tanımlarının örnekleri	33
Tablo 3. Sosyal Sürdürülebilirliğin Yorumları	47
Tablo 4. Sosyal Sürdürülebilirliğin Tanımları ve Araştırmacıları.....	49
Tablo 5. Geleneksel ve Gelişmekte Olan Sürdürülebilirlik Ana Temaları.....	53
Tablo 6. Sosyal Sürdürülebilirliği Etkileyen Fiziksel ve Fiziksel Olmayan Faktörler.....	56
Tablo 7. Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri.....	58
Tablo 8. BREEAM Topluluklar; Aşamalar, Kategoriler ve Değerlendirme Ölçütleri.....	65
Tablo 9. BREEAM Topluluklar; Aşamalar, Kategoriler ve Değerlendirme Ölçütleri.....	67
Tablo 10. DGNB Sertifikasyon Sistemi Değerlendirme Ölçütleri	68
Tablo 11. ÇEDBİK - Ticari Binalar Sertifikası Değerlendirme Ölçütleri.....	70
Tablo 12. GREEN STAR - Topluluklar Sertifikası Değerlendirme Ölçütleri.....	72
Tablo 13. CASBEE Kentsel Gelişim Değerlendirme Ölçütleri.....	74
Tablo 14. BERDE Çekirdek Çerçeve Kriterleri	75
Tablo 15. GREENSL Yeni İnşaatlar İçin Değerlendirme Ölçütleri	77
Tablo 16. Araştırmacılar Tarafından Kullanılan Kültürel Mirasın Sosyal Sürdürülebilirlik Ölçütlerinin Bir Araya Getirilmesi	97
Tablo 17. 5’li Likert Ölçeğine Göre Aritmetik Ortalamaların Değerlendirme Aralığı	99
Tablo 18. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları.....	100
Tablo 19. Faktörlerin Açıklanma Düzeyleri.....	100
Tablo 20. Güvenirlilik Analizi	101

Tablo 21. Camilere Gitme Sebepleri Tanımlayıcı Analizi	103
Tablo 22. Cinsiyet Değişkenine göre Bağımsız Örneklem T-testi	104
Tablo 23. Yaş Değişkenine göre Tek Yönlü ANOVA Testi	105
Tablo 24. Camilere Gitme Sıklığına göre Tek Yönlü ANOVA Testi	105
Tablo 25. Kültürel Mirasın Korunması Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölçütleri.....	107
Tablo 26. Kültürel Mirasın Korunması Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu	107
Tablo 27. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölçütleri.....	109
Tablo 28. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu	110
Tablo 29. Sosyal Etkileşim Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölçütleri.....	112
Tablo 30. Sosyal Etkileşim Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Fatih Camii ve Akdeniz Medreseleri.....	14
Şekil 2. Fatih Camii ve Külliye Kat Planı	15
Şekil 3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Farklı Boyutları ve Onların Göreceli Önemi ..	39
Şekil 4. Sürdürülebilirliğin Üçlü Taban Çizgisi Kavramlaştırılması	40
Şekil 5. Sürdürülebilir Kalkınma Bileşenleri	45
Şekil 6. Sosyal Sürdürülebilirliği Etkileyen Faktörler.....	57
Şekil 7. Beytül Futuh Camii Dış Görünüm	85
Şekil 8. Beytül Futuh Camii Modeli.....	85
Şekil 9. Cambridge Merkez Camii Dış Görünüm	87
Şekil 10. Cambridge Merkez Camii Dış Alanı.....	87
Şekil 11. Ali Kuşçu Cami-i Şerifi Dış Görünüm.....	89
Şekil 12. Barbaros Hayrettin Paşa Camii Dış Görünüm	90
Şekil 13. Sosyal Sürdürülebilirliğin Ölçüm Çerçevesi.....	96
Şekil 14. Cinsiyet Dağılımı Tanımlayıcı Analiz Grafiği.....	101
Şekil 15. Yaş Dağılımı Tanımlayıcı Analiz Grafiği.....	102
Şekil 16. Eğitim Düzeyi Tanımlayıcı Analiz Grafiği	102
Şekil 17. Camilere Gitme Sıklığı Tanımlayıcı Analiz Grafiği	103

KISALTMALAR

BRE	: Yapı Araştırma Kurumu
BERDE	: Çevreye Duyarlı Tasarım Mükemmelliği için Bina
BREEAM	: Yapı Araştırma Kurumu Çevresel Değerlendirme Metodu
CASBEE	: Bina Çevre Verimliliği için Kapsamlı Değerlendirme Sistemi
ÇEDBİK	: Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği
DGNB	: Alman Sürdürülebilir Yapı Konseyi
GREEN-SL	: Küresel Yenilenebilir Enerji Verimliliği Ağı - Sürdürülebilir Lojistik
LEED	: Enerji ve Çevre Dostu Tasarımda Liderlik
SEEB-TR	: Türkiye Ulusal Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemi
TDK	: Türk Dil Kurumu
USGBC	: Amerikan Yeşil Binalar Konseyi
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
WCED	: Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
WGBC	: Dünya Yeşil Bina Konseyi

SÖZLÜK

ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi): İki den fazla grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında kullanılan bir istatistiksel yöntem.

Bağımsız T-testi (Independent T-test): İki bağımsız grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında kullanılan istatistiksel bir test.

Entegrasyon: İki ya da daha fazla unsurun bir bütün oluşturacak şekilde birleşmesi, uyum sağlanması ve birlikte çalışması sürecidir.

Epistemoloji: Epistemoloji ya da bilgi felsefesi, bilgiyle ilgilenen bir felsefe dalıdır. Epistemologlar, bilginin doğası, kaynağı ve kapsamı, epistemolojik gerekçelendirme, inancın rasyonelliğini ve diğer çeşitli konuları incelemektedir.

Fenomen: Fenomen veya görüngü, duyularla algılanabilen şey.

Metodoloji: Yöntem bilimi ya da metodoloji, belirli bir alanda kullanılan bütün metotlar; geniş anlamı ile metotların bilim ve felsefesi olarak açıklanabilir.

Salt: Yalnız, tek, sadece, sırf, mutlak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca içerisine yabancı bir şey karışmamış olan anlamındadır. Sade ve arı olan maddeler için sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, kaynakların dengeli kullanımı ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama kapasitesini koruma amacıyla çevresel, ekonomik ve sosyal faktörlerin entegrasyonunu içeren bütüncül bir yaklaşımdır. Sürdürülebilirlik düşüncesi, çevrenin korunması kadar sosyal adaletin ve insan refahının da gözetilmesini gerektirmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesini ve ekosistemlerin korunmasını amaçlar. Ancak bunun yanı sıra, ekonomik sürdürülebilirlik de ekonomik kalkınmanın sosyal ve çevresel etkilerini dengede tutmayı hedefler. Sosyal sürdürülebilirlik ise toplumun her kesiminin eşitlik, adalet ve refah içinde yaşamasını sağlamayı amaçlar. Bu nedenle, sürdürülebilirlik kavramı tek bir boyutta değil, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları bir arada ele alındığında tam anlamıyla gerçekleşebilir. Bu yaklaşım hem çevresel kaynakların korunması hem de toplumun refahının artırılması arasında bir denge kurmayı amaçlar. Bu denge, gelecek kuşakların yaşam kalitesini korumak için kritiktir ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek için adımlar atmaya gerektirir.

Sosyal sürdürülebilirlik, genellikle sosyolojiyle ilişkilendirilse de mimarlık disipliniyle de sıkı bir bağa sahiptir. Bu kavram, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan kaynaklara erişimlerini kolaylaştırmayı, yaşam alanlarıyla güçlü bir bağ kurmalarını sağlamayı ve sosyal adaleti teşvik etmeyi içerir. Özellikle yoğun kentleşme ve yapısal farklılaşma gibi sorunlara çözüm sunarak toplumsal bütünlüğü güçlendirmeyi hedefler. Sosyal açıdan sürdürülebilir mimari, insanların ihtiyaçlarını ve davranışlarını anlayarak tasarım sürecini şekillendirebilir ve insanlar ile çevreleri arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir şekilde düzenleyebilir. Bu nedenle, sosyal sürdürülebilirliğin mahalle gibi kentsel alanlarda ölçülmesi ve uygulanması büyük önem taşır.

Yapılı çevrede sosyal sürdürülebilirlik, insanların yaşadıkları çevredeki yapıların niteliğini ve erişilebilirliğini göz önünde bulundurarak yaşam kalitesini artırmayı amaçlar. Böylece, herkesin güvenli, sağlıklı ve sosyal açıdan zengin mekânlarda yaşamasını sağlayarak toplumsal refahı artırmayı hedefler. Nitelikli kamusal alanların varlığı, insanların toplumsal etkileşimlerini ve sosyal bağlarını güçlendirirken, yaya dostu yerleşimler ise hareketliliği teşvik ederek sağlıklı yaşam

biçimlerini destekler. Ayrıca, insan merkezli tasarım anlayışı, çevreyle uyumlu ve ihtiyaçlara cevap veren yapıların oluşturulmasını sağlar. Tasarım sürecine katılım ise, yerel halkın ihtiyaçlarını ve tercihlerini dikkate alarak yapılan planlama ve tasarımın toplumun ortak çıkarlarına hizmet etmesini sağlar. Bu sayede, yapılı çevrede sosyal sürdürülebilirlik kavramı, insanların yaşadıkları alanlarda daha mutlu, sağlıklı ve bağlı hissetmelerinin temellerini oluşturmaktadır.

İbadet mekanları, çoğunlukla dini ritüellerin gerçekleştirildiği, ibadet edenlerin bir araya geldiği yerlerdir. Bu mekanlar, çeşitli dinlerin mensuplarının dini görevlerini yerine getirdiği kutsal alanlardır. İnanç ve ibadetin merkezi olarak kabul edilirler. Camiler ise bu ibadet mekanlarından biridir ve sadece dini faaliyetlerin gerçekleştiği yerler olarak değil, aynı zamanda bir toplumun sosyal ve kültürel hayatının önemli bir parçası olarak da kabul edilirler. Böylelikle, kentliyle aktif bir etkileşim içerisindeyler. İlk bakışta sadece ibadet yerleri olarak görülen bu yapılar aynı zamanda toplumsal bir buluşma noktasıdır. Camilerin çevresinde bulunan avlular ve açık alanlar, farklı yaş, kültür ve sosyal geçmişlere sahip insanları bir araya getirir. Bu mekanlar, sadece namaz kılınan yerler değil, yetişkinlerin sohbet ettiği, bilgi ve deneyimlerini paylaştığı toplumsal merkezlerdir. Kentlerdeki camiler, sosyal etkileşimi teşvik eder, toplumsal dayanışma ve birlik duygusunu güçlendirir. Ayrıca, çeşitli etkinliklerin düzenlendiği ve sosyal sorunların tartışıldığı mekanlar olarak da işlev görürler. Dolayısıyla, camiler kentliyle olan etkileşimleriyle kentin sosyal dokusunu zenginleştiren ve güçlendiren önemli yapıları arasında yer alırlar.

Literatür Özeti

Bu çalışma kapsamında sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik ve cami kavramları anahtar kelime olarak seçilmiş ve ulusal ve uluslararası yazılı kaynaklarda detaylı tarama yapılmıştır. Konunun özgünlüğünü değerlendirmek amacıyla öncelikle Yükseköğretim Kurumu'nun ulusal tez merkezi incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmaya göre; tüm tezler arasında sürdürülebilirlik kavramı üzerine yapılan 996 çalışma bulunmaktadır. Bunların 241 tanesi mimarlık alanına aittir. Sosyal sürdürülebilirlik alanında 68 çalışmanın 23'ü mimarlık alanında yapılmıştır. Bu çalışmalar, kent, mahalle ve yapı ölçeğinde; dönüşüm projelerini, yeşil alanları ve

üniversite kampüslerini kapsamaktadır. Camiler bağlamında bakıldığında ise, tüm tezler arasında camiler üzerine yapılan 956 çalışma bulunmaktadır. Bunların 311 tanesi mimarlık alanına aittir. Sürdürülebilirlik kavramıyla ele alınan 4 çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar; kent, mahalle ve yapı ölçeğinde; koruma ve restorasyon çalışmalarıyla ele alınmıştır.

Sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal yapıların uzun vadeli dayanıklılığını ve refahını sağlamayı hedefleyen karmaşık bir kavramdır. Bu kavramın anlaşılması ve uygulanması, çeşitli araştırmacıların katkılarıyla zenginleştirilmiştir. Yiftachel ve Hedgcock (1993), McKenzie (2004), Barron ve Gauntlett (2002), Stren ve Polese (2000), Partridge (2005), Holden (2012) ve Sachs (1999) gibi araştırmacılar, sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarında belirli koşullara ve mevcut durumların değerlendirilmesine odaklanmışlardır. Bu bağlamda, toplumsal yapının sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli olan koşulların belirlenmesi ve değerlendirilmesi önemli bir adım olarak görülmüştür. Dempsey vd. (2011), Cuthill (2009), Chan ve Lee (2007) ile Littig ve Griessler (2005), bu konuda ölçütler geliştirmişlerdir. Bu ölçütler, sosyal sürdürülebilirliği değerlendirirken kullanılacak olan kriterleri belirlemekte ve bu alandaki araştırmalara sistematik bir yaklaşım getirmektedir. Chiu (2003), sosyal sürdürülebilirlik ile sürdürülebilir gelişmenin diğer iki bileşeni (çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik) arasındaki ilişkiyi analiz ederek, sosyal sürdürülebilirlik yaklaşımlarını sınıflandırmıştır. Bu yaklaşımlar, sosyal sürdürülebilirliğin farklı boyutlarını ve bu boyutlar arasındaki etkileşimleri inceleyerek sınıflandırmalar yapmıştır.

Spangenberg ve Omann (2002) ülke ölçeğinde, Barron ve Gauntlett (2002) kent ölçeğinde, Dempsey vd. (2008) ise mahalle ölçeğinde sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar, sosyal sürdürülebilirliğin farklı ölçeklerde nasıl ele alınabileceğine dair örnekler sunmaktadır. Landorf (2011), tarihi çevrelerin sosyal sürdürülebilirliği üzerine çalışmış, Chan ve Lee (2007) ise yapıli çevre-sosyal sürdürülebilirlik ilişkisi ve kentsel yenileme projeleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Ghahramanpouri vd. (2013) kentsel alanlarda yapılan çalışmaları derleyerek sınıflandırmıştır.

Sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarında katılım kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavram, Sachs (1999) tarafından demokrasi, Chan ve Lee (2007) tarafından tasarıma katılım, Dempsey vd. (2011) tarafından topluluğa katılım ve aktif grup organizasyonlarına katılım, Colantonio (2010) tarafından ise dayanışma olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda genel kanı, yönetime katılımın ve çok sesliliğin sağlandığı demokratik toplumların sosyal olarak daha sürdürülebilir olduğudur. Son yıllarda, kimlik, yer duygusu ve sosyal ağlar gibi soyut kavramlar sosyal sürdürülebilirlik tartışmalarında daha belirleyici hale gelmiştir. Johns ve Ormerod (2007), hükümetlerin psikolojik refahı artırma politikalarının önemine vurgu yaparak, sosyal sürdürülebilirlik politikalarının bu yönde gelişmesini önermişlerdir.

Kuban (1973), anıt kavramı üzerine düşüncelerini paylaşırken, cami mimarisinin tarihi ve kültürel önemine vurgu yapmıştır. Cansever (1996) ise İslam mimarisi üzerine düşüncelerini aktararak, cami mimarisinin tarihsel süreç içindeki evrimini ve İslami değerlerle olan ilişkisini irdelemiştir. Cantay (2002), külliye yapılarının Türk mimarisindeki yerini ve önemini ortaya koyarken, Akozan (1969) da Türk külliyelerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Güzer (2009), modernizmin gelenekle uzlaşma çabası olarak cami mimarlığını ele alırken, Akbulut ve Erarslan (2017), Türkiye'deki çağdaş cami mimarisi tasarımlarında yenilikçi yaklaşımları değerlendirmiştir. Işıklar ve Topraklı (2020), modern bir cami örneği üzerinden kullanıcı beklentilerini analiz ederek, modern camilerin kullanıcı ihtiyaçlarına nasıl cevap verdiğini tartışmaktadır.

Atay (2016), Alois Riegl'in tarihi anıtlar kuramını ve modern kült olarak anıtları inceleyerek, camilerin anıtsal değerini ve bu değerlerin modern toplumdaki yerini tartışmaktadır. Akın (2016) ise caminin tarihi süreç içindeki fonksiyonlarını ele alarak, camilerin sadece ibadet mekânı değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel işlevler üstlendiğini göstermektedir. Şentürk (2018) çalışmasında, caminin yaşanan bir mekân olarak sosyolojik önemini vurgularken, Taşar (2016), mekân politiği bağlamında caminin toplumsal ihtiyaçlar ve politik ilişkilerle nasıl şekillendiğini analiz etmektedir. Arslantaş ve Ayçam (2022), günümüz cami mimarisinin sürdürülebilirlik ilkeleri kapsamında incelenmesi üzerine çalışmış ve sürdürülebilir mimari yaklaşımların cami tasarımlarına nasıl entegre edildiğini araştırmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini içeren karma bir araştırmadır. Gömülü teori, nitel kısımda kullanılan bir araştırma yöntemi olup; cami toplumunun sosyal sürdürülebilirlikle ilgili algılarını, deneyimlerini ve anlamlarını anlamak için kullanılacaktır. Öte yandan, anket çalışması nicel kısımda kullanılacak bir yöntemdir. Geniş bir katılımcı kitlesinden toplanacak veriler, camilerin sosyal sürdürülebilirlikle ilgili genel eğilimlerini belirlemeye yönelik olacaktır. Bu entegrasyon, çalışmanın kapsamlı bir perspektif sunarak, camilerin toplumsal etkilerini anlamayı sağlayacaktır.

Araştırmanın Hipotezleri

Camiler, kentlerin sosyal sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadırlar. Bunun sebebi, camilerin sadece ibadet yerleri olarak değil, aynı zamanda çeşitli toplumsal fonksiyonları da barındıran merkezler olmalarıdır. Bu fonksiyonlar arasında, eğitim, kültürel etkinlikler, sosyal yardımlaşma ve toplumsal dayanışma gibi unsurlar öne çıkar. Camiler, bu çeşitli fonksiyonları ile kentlerin sosyal dokusunu zenginleştirir ve toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek kentsel entegrasyonu destekler. Aynı zamanda, camilerin mimari yapısı ve çevresindeki düzenlemeler, kentsel dokuda belirgin bir yer işgal ederek insanların kamusal alanlarda vakit geçirmesini teşvik eder.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sürdürülebilirlik kavramının her alanda olduğu gibi mimarlık disiplininde de artan önemi, çevre tahribatının ve buna bağlı sorunların artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak, bu tartışmalar genellikle sürdürülebilirliğin çevresel boyutuna odaklanmış ve sosyal sürdürülebilirliğin önemini göz ardı etmiştir. Sürdürülebilir kentleşme ve mimarlık pratiğinde, çevresel etkilerin yanı sıra toplumsal ilişkilerin, kültürel değerlerin, eşitlik ve katılımın sağlanması gibi sosyal faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu, mimarlık alanındaki sürdürülebilirlik çabalarının daha kapsamlı ve

bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir. Camiler, kentsel dokunun ayrılmaz bir parçasıdır. Merkez olma niteliği ile çeşitli sosyal etkinliklerin düzenlendiği ve toplumsal ilişkilerin güçlendiği bir platform olarak camiler, sürdürülebilirlik tartışmalarına katılmaktadır.

Bu çalışma, sürdürülebilirliğin sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal açıdan da potansiyelini ve etkilerini camiler üzerinde araştırmayı hedeflemektedir. Camiler, sosyal etkinliklerin ve toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesi, kültürel değerlerin korunması, eşitlik ve katılımın teşvik edilmesi gibi konuların incelenerek, bu alanlarda nasıl daha sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenebileceği üzerine odaklanacaktır. Amaç, kültürel miras değeri taşıyan camilerin yapılı çevredeki sosyal sürdürülebilirlikle ilişkisini anlamak ve tartışmaktır. Bu bağlamda, bir ölçüm çerçevesi oluşturulmuş ve gelecekteki çalışmalarda kullanılmak üzere literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, yapısal olarak çalışmanın kavramsal bağlantılarının daha anlaşılır olması amacıyla 4 ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, cami kavramı ele alınarak camilerin kamusal, merkezi ve anıtsal nitelikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, camilerin sembolik anlamları ve mekân ile ilişkisi tartışılacaktır.

İkinci bölümde, sosyal sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları detaylı bir şekilde incelenecek ve camilerin bu kavramlarla ilişkisi ortaya konacaktır. Sosyal sürdürülebilirlik unsurları ve kültürel mirasın sürdürülebilirlik bağlamında camiler üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, camilerde sürdürülebilirlik konusu ele alınacak ve bu çerçevede cami yapılarının çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

Dördüncü bölümde ise alan çalışması yapılarak elde edilen bulgular ve araştırma sonuçları sunulacaktır. Sosyal sürdürülebilirlik kavramının camiler üzerinden irdelenmesi sonucunda elde edilen bulgular detaylı bir şekilde tartışılacaktır.

1. CAMİ KAVRAMININ İRDELENMESİ

Camiler, İslam kültüründe hem dini ibadetlerin yapıldığı mekanlar hem de mimari açıdan önemli yapılar olarak öne çıkar. Tarihsel ve kültürel derinliğiyle birlikte, camilerin mimari tasarımı, iç dekorasyonu ve işlevleri, hem geçmişte hem de günümüzde büyük ilgi uyandırmaktadır. Bu bölüm altında, camilerin fonksiyonları, mekansal ve kavramsal özellikleri detaylı bir şekilde ele alınarak incelenecektir.

1.1. Cami Kavramı

İbadet kelimesi diyanet tarafından; "itaat etmek, boyun eğmek, kulluk etmek, tevazu göstermek, ilah edinmek" şeklinde tanımlanmaktadır (Diyanet, 2017). İbadet, dinin kurallarının pratik hayatta uygulanması ve gerçekleştirilmesidir. Bu, dinin teorik prensiplerinin günlük yaşamda nasıl hayata geçirildiğini ifade eder. Dini deneyimden türemiş her eylem, dinin pratik yansıması olarak kabul edilmelidir. Kişilerin günlük yaşamlarında önemli bir yer tutan ibadet; tüm dinlerde farklı şekillerde ifade edilmektedir. İmanın ardından, Allah ile kul arasındaki ilişkide ibadet aşaması gelmektedir (Çelik, 2014). Türk Dil Kurumu'na (2022) göre ibadethane, "ibadet edilen yer" anlamında kullanılır ve geniş bir anlamda, herhangi bir dinin mensuplarının toplu olarak ibadet edebildiği yerleri ifade etmektedir.

Farklı dinler, ibadet yerleriyle kültürel ve toplumsal kimliklerini ifade ederler. Örneğin, Hristiyanlar kiliselerde, Yahudiler sinagoglarda, Hindular tapınaklarda ibadet ederler. Her bir ibadet yeri, kendi inanç sistemine özgü mimari ve sosyal unsurlarla donatılmıştır. Bu araştırma, özellikle İslam geleneğinde önemli bir yere sahip olan "Cami" olarak adlandırılan dini ibadet yerini incelemektedir.

Tarihsel bakış açısıyla ele alındığında, camilerin genellikle külliyelerin bir parçası olduğu bilinmektedir. Türk Dil Kurumuna (2022) göre külliye'nin tanımı ise; "bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kütüphane, hastane vb. yapıların bütünü" şeklindedir. Külliyeler, dini, eğitim ve sosyal hizmetlerin bir araya geldiği, geniş bir kompleksi ifade eden önemli mekanlardır. Bu kapsamlı yapılar, genellikle bir cami, medrese, kütüphane, hastane ve sosyal yardım tesislerini içermektedir. Külliyeler, sadece dini açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak da bir topluluk merkezi olarak önemli bir rol oynayarak; geçmişten günümüze

uzanan zengin tarihleri ve kültürel miraslarıyla toplumların önemli birer simgesi haline gelmiştir (Cantay, 2002).

İslam kültürünün barındırdığı cami, maddi ve manevi bütünlüğe hitap eden, ibadet etmenin yanı sıra önemli bir toplumsal kesişim mekanıdır. İslam dünyasında, Müslümanların dini sorumluluklarını yerine getirmek için kullandıkları kutsal mekanlardan biri olan bu yapılar; genellikle form ve cephesel mimari zenginlikleriyle birlikte simgesel anlamlarıyla da ön plana çıkmaktadır (Akbulut ve Erarslan, 2017). Yalnızca Müslümanlar arasında değil, farklı kültür ve inançlara sahip insanlara da anlayış ve hoşgörüyü teşvik eden bir simge haline gelmektedir. Bu durum caminin sadece dini bir mekan olmanın ötesinde, sosyal toplanma yeri olduğunu göstermektedir (Karataş, 2022). Birçok camide eğitim alanları, kütüphaneler ve seminerlerin düzenlendiği mekanlar bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar, caminin toplum içinde bir bilgi merkezi ve eğitim mekanı olarak da işlev gördüğü anlamına gelmektedir. İslam'ın temel prensiplerini yaşayan ve toplum içinde birlik ve dayanışmayı güçlendiren camiler, dinin ve kültürün zengin bir ifadesini temsil eder (Akın, 2016).

Camiler, sosyal ve kamusal anlayışın oluşturduğu merkeziliğin ötesinde semiyotik ve semantik boyutlarıyla da değer taşımaktadır. Camiler, kim tarafından, kime yaptırıldığı ve hangi dönemin izlerinin taşındığı hakkında geçmiş anlamlandırma olanağı sağlar. Dinin insanları bir araya getirerek bütünlüğü var etmenin somutlaştırıldığı boyut olarak değerlendirebileceğimiz cami; sosyal etkileşim, kültürel sembolizm ve semiyotik çeşitliliğin etkileşim içinde bulunmasıyla toplumsal kimliğin şekillenmesinde rol oynamaktadır (Acar, 2023). Camiler, birçok fonksiyonun entegre olduğu minyatür evren oluşturma gayretinin yansıması olarak ele alınabilir. Gerçekliğin farklı bir boyutuna keşif için, kutsalla olan içsel anlayışı bağdaştıran mekanlardır. İmgelerin geçmiş ve gelecekle, dini bir deneyime müdahil etme potansiyelini barındırırlar. Günümüzdeki hakim değer sistemlerinin bu mekanlar üzerinde etkilendiği saf bir şekilde gözlemlenebilir. Anıtsal özellikleri, sadelik ile görkemin bütünleşmesi ve geçen zaman karşısında güçlü bir duruş sergilemeleriyle var olurlar. Geleneksel ve modern dönemin camilerinde görülen ortak noktalar, caminin ibadet mekanı olmak dışında, aynı zamanda eğitim ve kültür faaliyetleri için de kullanılan fonksiyonel bir bütün olduğudur.

Güzer'e (2009) göre; cami yapıları, çeşitli açılardan incelendiğinde, kültürel ve toplumsal önemleriyle ön plana çıkarlar. Öncelikle, camilerin sembolik ve anıtsal değerleri vurgulanır. Kentlerin gözde simgeleri haline gelen bu yapılar, tarih boyunca önemli dini ve kültürel semboller olmuşlardır. İkinci olarak, camiler kent yaşamında merkezi bir rol oynarlar. İnsanların bir araya geldiği, etkileşimde bulunduğu ve toplumsal bağların güçlendiği mekanlar haline gelirler. Aynı zamanda, camiler bir toplumsal kimlik ve hafıza unsuru olarak da öne çıkar. Bir şehrin simgesi haline gelen camiler, o şehrin kültürel ve tarihi kimliğinin bir parçasıdır. Son olarak, camiler toplumun bir araya gelme ve ibadet etme alanları olarak hizmet verirler. Bu nedenle, kamusal alanlar ve kentsel merkezlerin önemli bir parçası olarak kabul edilirler. Tüm bu sebeplerle, camiler sadece dini değerlerin ifadesi değil, aynı zamanda kültürel, toplumsal ve kentsel yaşamın sembolik birer yansımasıdır.

1.2. Caminin Kamusal Alan Niteliği

Arendt (1994) kamu terimini, birbirine karşılıklı olarak etki eden; içsel bir ilişki içinde olmanın yanı sıra tamamen benzerlikte göstermeyen iki farklı görüşü ifade ettiğini vurgulayarak açıklamaktadır. İlk olarak bu terim, kamusal alanda açıkça gözlemlenebilen ve duyumsanması mümkün olanı ifade etmektedir. Bu bağlamda, gerçeklik, kapsamlı bir perspektife sahiptir. Hem kendi algımız hem de diğer insanların algısı tarafından görünür-duyulur bir şeydir. Bu gerçeklik, mahrem yaşamın kamusal görünüme uygun bir biçimde dönüştürülmedikçe, muğlak var olma tavrıyla devam eder. Gördüklerimizin ve duyduklarımızın diğer insanlar tarafından da yaşandığını fark etmek; bireyin kendi varlığını hissetmesini ve dünyanın gerçekliğini sorguladığı karmaşık derin düşünlere dair şüphenin giderilmesine katkı sağlamaktadır. Modern çağın gelişimiyle birlikte, yücelerek yaygınlaşan kamusal alan, özel yaşamdaki mahremiyetin kaybını da beraberinde getirir. Bireyin kişisel alanını korumanın bedeli, deneyimleri ve subjektif hislerinin yoğun bir derinlik kazanmasıyla birlikte dünya gerçekliğine karşı güven duygusunu kaybetmesidir. İkinci olarak, kamu kavramı karşımıza; subjektif yönüyle bize bağlı olmayan fakat herkes için ortak evrenin oluşturulduğu bir unsur olarak çıkmaktadır. Oluşan bu evren, bireylerin kısıtlı mekanlar, içerisinde eylemlerde bulunduğu ve doğal yaşamın ana hatlarını oluşturan

tabiat veya yeryüzü ile tamamen özdeş değildir. Zira, insan müdahalesiyle ortaya çıkan yapılar tarafından şekillenen bir dünyada, yaşayanlar ile yaşananların ilişkisi, insanın ürettiği nesneler ve inşa ettiği yapılarla da ilişkilidir. Bir arada yaşamının özü, ortak sahiplenilen bir dünya yaratarak birbirimize karşı olumsuz etkilerle yüklenmemizi önlemektir. Bununla birlikte, kitle toplumunu tolere edilmesini oldukça zor hale getiren şey, temelde içerdiği insan sayısından ziyade, aralarındaki bağların, birleştirme-ayırma ve bağ oluşturma etkisini kaybetmiş olmasıdır.

İnsan, dünyaya gelişiyle birlikte toplumsal etkileşimi oluşturan bir kamusal ağın içine yerleşerek, kişisel becerilerini geliştiren ve keşfeden bir varlıktır. Birbirimizle etkileşim içinde oldukça, öğreniriz ve bu sadece durum; kültürlerin doğuşuna şahit olan bir kontekstin kamusal alanında gerçekleşmektedir. Kolay etkileşimlerde açığa çıkan ve geneli vurgulayan kamusal alan kavramı, karşılıklı etkileşimi muğlak ve özdeş olmayana birbirine eşitlemeden bütünleştirme kabiliyetine sahiptir. Bu bağlamda, entelektüel birlikteliğin ve toplumsal entegrasyonun oluşumunun kamusal alanlarda okunması mümkün hale gelmektedir. İlk olarak kamusal alan dengesinde, yozlaşmanın istisnai durumları veya otoriter toplumsallaşmanın kusurları ortaya çıkar. Özellikle demokratik rejimin siyasi kamusal önemi, toplumsal bir arada kalması bağlamında önemli bir rol oynar. Bu nedenle karma kültürlü toplumlar, belirli normlara uygun olarak yalnızca hukuki çerçeve içerisinde soyut beraberlikle bir arada kalması sağlanabilir (Habermas, 2009).

Habermas (2005), kendi felsefesinde kamusal alanı, kişilerin bireysel hayatlarının mahremiyet sınırlarını aşarak, eşit vatandaşlar halinde müdahil oldukları toplumsal yaşamın türlü meseleyi özgürce değerlendirebildikleri bir saha olarak ifade eder. Herkes tarafından kullanım hakkının sahip olduğu kamusal alanlar, kapalı veya açık kentsel mekanları içerisinde barındırır. Erişebilirlik bu husustaki en önemli ve temel kavramdır (Light ve Jonathan, 1998). Kentsel ve kamusal açık/kapalı mekanlar, geniş bir denge sağlamaya uygun olup herkesin kullanımına açık olan bölgeleri kapsamaktadır. Eşitlik prensibinin egemen olduğu ve her bireyin ulaşabildiği bir saha olarak karakterize edilen bu saha, soyluların özgün tarihsel bir olgusu olarak evrilmiştir. Kamusal alan, yurttaşların mevcut sorunlara mantıksal bir anlaşma yoluyla çözüm bulabilmelerine imkan sağlayarak demokrasilerin temel ve yasal normlardan birini temsil eder. Bundan dolayı, kamusal alan bireylerin kendi koşullarını,

seçimlerini ve yaşamlarını serbestçe müzakere ederek tespit edebildikleri, makul irade politikasının filizlendiği bir zemin olarak ön plana çıkar.

İslamiyet'in kabul gördüğü toplumlarda, meydanların daha az ön planda olması sosyolojik bir perspektiften değerlendirildiğinde, bu durumun toplumların günlük yaşam biçimiyle yakından ilişkilidir. Bu toplumlarda, sosyal etkileşimin aktif olarak yaşandığı sokaklar, bir araya gelmenin ve dayanışmasının merkezi olan camiler, kamusal alan içinde etkin bir rol üstlenmektedir. Bu durum, toplumun yapısal özelliklerinin, dini inançlarının ve sosyal normlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kamusal alanlar genellikle camiler etrafında yoğunlaşır ve bu mekanlar, topluluk üyelerinin bir araya gelerek birbirlerine destek olmalarını sağlayan önemli merkezler haline gelir (Taşçı, 2014). Kamu kavramı ve kamusal alan olma niteliği; günlük hayata dair bir paylaşım sahası ve politik bir mevcudiyetin aynası olarak değerlendirildiğinde, farklı unsurlarına dikkat çekebiliriz. Camiler ve bu camilerin avluları, kamusal mekan olma niteliğini barındırmaktadırlar. Bu bağlamda cami ve avluları, özel hayatın mahremiyetinden sıyrılarak insanların bir araya gelmeleriyle, görülür ve duyulur kılındığı kamusal alanlardır.

1.3. Camilerin Merkez Niteliği

Camiler, İslam dünyasında sadece ibadet edilen yerler olmaktan öte, toplumsal yaşamın merkezi konumunda olan mekanlardır. Bir cami, bulunduğu yerin ruhani ve sosyal ekseni olarak işlev görür, insanlar için hem fiziksel hem de manevi bir merkez oluşturur. Camilerin merkez olma niteliği, onların dini, sosyal ve kültürel etkinliklerin keşişim noktası olmasından kaynaklanır. Bu mekanlar, Müslümanların günlük ibadetlerini gerçekleştirdiği, dini bilgilerini artırdığı, sosyal bağlarını güçlendirdiği ve toplumsal sorunları tartıştığı yerlerdir. Camiler, cemaatin bir araya geldiği, birlikte hareket ettiği ve ortak değerleri paylaştığı merkezlerdir. İslam inancında camiler, yeryüzünde Allah'ın evleri olarak kabul edilir ve bu durum onların manevi önemini artırır. Bu manevi merkez olma durumu, camilerin fiziksel konumlarından bağımsız olarak, onları Müslüman topluluklar için kutsal ve önemli kılmaktadır (Arpacıoğlu, 2006).

Camilerin toplumsal ve ruhani merkez olma niteliği, İslam toplumlarında daha geniş kapsamlı yapılar olan külliyelerle tamamlanır. Bu yapılar, caminin manevi merkez olma işlevini genişleterek, topluma çok yönlü hizmetler sunar ve camiye çevreleyen sosyal hayatı destekler.

Külliye, caminin merkezinde bulunduğu bir yaşam alanı olarak, toplumun ihtiyaçlarına cevap verir ve caminin sosyal işlevini pekiştirmektedir. Bu kompleksler, İslam dünyasında sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, ticaret ve sosyal dayanışma merkezleri olarak önemli rol oynar. Böylece cami ve külliye birlikte, Müslüman toplumun hem manevi hem de günlük yaşamında merkezi bir yer teşkil eder.

Türk mimarisinde ortaya çıkan külliye terimini kavramak için, külliye zamanına özgü tanımını yapmak, işlevsel ve sosyal niteliklerinin önemini anlamak oldukça önemlidir. Külliye, en yalın biçimiyle; türlü işlevsel yapı birimlerinin entegre edilip sistemli bir biçimde planlandığı toplumsal ve sosyal bir organizasyon şeklinde ifade edilebilir (Cantay, 2002). Ancak, bu işlevsel yapıların tamamının bir araya gelmesi değil, sadece birkaçının bir arada planlanıp inşa edilmesi, kuruluşun "külliye" olarak adlandırılmasına yetmektedir. Dönemin toplumsal ve entelektüel ihtiyaçlarına da cevap veren merkezler haline gelmiştir. Bu mekanlar, iletişim ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda önemli kararların alındığı ve yargılamanın yapıldığı yerler olmuştur. Ayrıca, bazı kişilerin barındığı ve hatta eğitim aldığı yerler olarak da işlev görmüşlerdir. Bu görevlerin karşılanması için yapılan külliye ise, farklı dönemlerde çeşitli yapılar içinde toplanmış ve özellikle Osmanlılar döneminde büyük bir gelişme göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmet dönemi, mimari açıdan önemli bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Fatih Devri'nde simetrik düzenin vurgulanması, mimari alanda büyük bir ilerlemeye işaret etmektedir. Bu dönemde inşa edilen Fatih Camisi Kompleksi, Mimar Sinan-ı Atik'in eseri olarak öne çıkmaktadır. 1463-1470 yılları arasında yapılan bu kompleks, sadece yapıların sayısının artması değil, aynı zamanda estetik açıdan da yeni bir planlama anlayışının benimsenmesiyle öne çıkmaktadır. Fatih Camisi Kompleksi bir külliye olarak hizmet vermesinin yanı sıra dönemin mimari anlayışının önemli bir örneğini sunmaktadır (Şekil 1.) (Şekil 2.). Bu anlamda,

külliye kavramı, sosyal hayatın çeşitli alanlarını kapsayan ve bir arada planlanmış mimari yapıların oluşturduğu bir bütünü ifade etmektedir. Sosyal faaliyetlerin merkezi olan külliye'nin odak noktasını "cami" oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra; tabhane, kervansaray, mektep, kitaplık, arasta-çarşı, hamam, meşruta binaları, muvakkıthane ve çeşme-sebil-umumi helalar cami kullanıcılarının gereksinimlerini karşılayarak merkezi bir konuma yükselmiştir (Akozan, 1969).

Mekânsal organizasyon, caminin çevresine özgü bir niteliğin oluşmasını sağlamakta ve beraberinde kentlerin karakteristik özelliklerinin şekillenmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, toplumun kültürel, sosyal ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayan birer anlam merkezi olmuştur. Günümüzde, caminin içerisinde bulunan unsurların, çevresel birimlere kıyasla daha üstün bir vurguyla ele alınması; caminin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal etkinliklere derinlemesine bir şekilde entegre olmasına yönelik bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir.

Şekil 1. Fatih Camii ve Akdeniz Medreseleri

Kaynak: TDV İslam Ansiklopedisi, (1995), <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatih-camii-ve-kulliyesi> , Erişim Tarihi: 27.02.2024

Geleneksel cami yapılarındaki, modern cami tasarımına karşılık gelen eğitim, sosyal, sıhhi ve ticari birimleri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Cami Birimleri

	Geleneksel cami çevre birimleri	Modern cami için önerilen birimler
Eğitim birimleri	Medrese, mektep	Derslik
	Kitaplık	Kütüphane
Sosyal birimler	Aşhaneler	Aş evi
	Tâbhane	-
	-	Nikâh ve düğün merasim alanı
	-	Taziye evi
	-	Aile danışmanlık birimleri
	-	Kurban kesim alanı
	-	Açık alan kullanımları
Sıhhi birimler	Çeşme-sebil-umumi helalar	Tuvalet, abdest ve lavabo alanları
Ticari birimler	Kervansaray, arasta-çarşı	Satış ve ticaret birimleri

Kaynak: Işıklar B, S. ve Topraklı, A, Y. (2020). Kullanıcı Beklentilerinin Modern Bir Cami Örneği Üzerinden İncelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(1), 41-55. <https://doi.org/10.26835/my.64839>

1.4. Camilerin Anıtsal Niteliği

Anıt kelimesi; tarih boyunca bir önemli olayın veya önemli bir ismin hafızalarda kalması için inşa edilen, büyük bir ölçüde dikkat çeken ve genellikle sembolik bir anlam taşıyan yapı; abide şeklinde TDK tarafından tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1966).

Kavramların ve nesnelerin toplumlar ve bireyler tarafından çeşitli sebeplerle sembol haline gelmesi, kültür olgusunun belirginleşmesinde etkili mekanizmalarından biri olarak kabul edilebilir. Sembolleşme süreci, özellikle özgün ve yaygın değer yargısıyla bağlantılı düşünce veya eylem sistemleri dahilinde, bir kavramın veya materyal kültür unsurunun devamlı olarak kullanımını gerektirir. Sosyal bilimler, bu sembolik dönüşüm sürecini anlamak ve açıklamak amacıyla kapsamlı bir çaba içerisinde. Oluşturulan bu sembollerin niceliksel olarak sınırlı olmaları, kültürün tasviri bağlamında niteliksel değerinin önemli bir kısmını anıtların oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. Anıtlar, kültürel mirası temsil eden ve toplumsal bellekte özel bir öneme sahip olan yapılar olarak, sembolizmin derinleştiği alanlardan biridir (Kuban, 1973).

Sigfried Giedion, 1958 yılında kaleme aldığı “Architektur und Gemeinschaft” adlı kitabında anıtsallığı şu şekilde özetlemektedir;

- Anıtlar, farklı nesiller arasında köprü kuran sembollerdir.
- Bireylerin üst düzeydeki kültürel taleplerine karşılık olarak, anıtlar ortaya çıkar.
- Anıt oluşumu, homojen kültür atmosferinin mevcudiyetini zorunlu kılar.
- 19. yüzyılda, toplu isteklerin belirlenmesi noktasında başarısız olduğundan, taklit bir anıtsallık oluşmuştur.
- Buna karşı bir yanıt olarak, modern mimarlar anıtsallığı arzulamamaktadır. Günümüzde anıtsallık düşüncesi sadece şehir ölçeğinde razı olunabilir.
- Günümüz çağdaş dünyası, farklı bir toplum yaşantısının imkanlarını içinde barındırmaktadır.
- Toplamlar, yaşamlarının sadece işlevselliğin ötesinde bir anlam taşımasını; aynı zamanda yeni bir gurur ve zevk kaynağı olacak anıtsallığı arzulamaktadırlar.
- İfade olanaklarını genişletmek amacıyla, yeni malzemeler ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir.

Alois Riegl'in (Akt; Atay, 2016) perspektifinden anıt olgusu ele alındığında; anıtların, insan kültürünün en eski dönemlerinden itibaren var olduğunu ve bu eserlerin, belleği hedef alarak geçmişi adeta günümüzde yaşanıyormuşçasına hatırlatma amacını güttüğünü vurgular. Bu durum, varoluşsal tedirginliğin karşısında bir tür savunma işleviyle güven duygusunun oluşmasını sağlamaktadır. Anıt, niyeti ve sanat tarihindeki her koşulda, bize belirli bir zamanın gelişimini sergileyebilen bir eser olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Riegl, anıt eserin doğasına uygun olarak gözlemde bulunmuştur: Anıt eser, belirli bir hedef için özel olarak inşa edilmiş ve bu amacın kesin olarak yerine getirildiği kabul edilmektedir. Oysaki tarihi eserler, ilk evrede anıt olma amacı taşımayan ve genellikle sonradan sanat tarihçileri veya dışarıdan gözlemciler tarafından değer verilen birkaç yapı arasında öne çıkan bir nitelik taşır. Anıt eser, zamansal olguların acımasızca tükenmiş ve geri dönülmesi

mümkün olmayan geçmişi, şimdiki zaman içerisinde tekrar canlandırmakta ve belleği tazeler niteliği ile anlam kazanmaktadır. Riegl, anıt eser yapılma amacının; pratik ihtiyaçların karşılanması veya önemli bir olayın hatırlanması ve temsil edilmesi olduğunu vurgular. Bu eserleri yaparken, genellikle içinde bulundukları döneme veya birkaç nesil ötesine hitap etmeyi düşünürler. Bu bağlamda, "anıt" terimi, modern toplum bireyleri tarafından sübjektif bir anlam taşır; bizler, bu eserlere "anıt" sıfatını vererek ve bu kategoride değerlendirerek onlara değer atfederiz (Atay, 2016).

Camiler, bir toplumun öz değerini, inançlarını, şehir düzenini ve mimari özelliklerini simgelemektedir. Bu bağlamda, toplumu yansıtan en önemli unsur haline gelir. Caminin siyasi bağlantısı da bir diğer önemli unsurdur. Örneğin, siyasi figürlere atfedilen bir camide, genellikle bu figürlerin mezarları da bulunmaktadır. Bu ilişkiye bakıldığında, kimlik ve medeniyet temsilcisi olan camilerin anıtsal mimari değerleri vurgulanmaktadır (Acar Ö, 2013).

Anıtsal yapılar, içerdikleri mesajlar bakımından önem arz ederler. İslam perspektifinde dini mekana direkt olarak anlam yüklemek ve kutsallık atfetmek yerine, mekânın içindeki insanın farkındalığını artırmayı ve kendisini keşfetmeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu durum, kutsallığın mekânda zorunlu bir öğe olmamasını ve mekânın tasarım açısından belirli bir özgürlük sunmasını beraberinde getirir. Zira İslam'ın bu bakış açısı, mekânın sadece dini bir kutsallıkla değil, aynı zamanda bireyin içsel deneyimiyle bağlantılı olarak değerlendirilmesini teşvik eder. Kutsallığın mekânda bulunmaması, mekânın işlevini ve estetiğini düşünme açısından daha geniş bir perspektif sunar. Bu sebeple, 16. yüzyılda görülen Osmanlı camilerinde olduğu gibi, camilerde sürekli bir evrim gözlenmiş ve standartlaşma eğiliminden kaçınılmıştır. Camilerin iç mekan tasarımında genel olarak kütsel kusursuzluğa odaklanılarak çeşitlilik arayışına girilmiştir. Bu bağlamda, camilerin iç ve dış mekanları arasında bir bütünlük oluşturulmuştur. İç kısımlarda, yapıyı meydana getiren öğelerin kompozisyonel düzenlemesi görsel çekicilik açısından öne çıkmaktadır. İslamiyet'te mekân düzenlemesiyle ilgili özel bir atıf bulunmamakla birlikte, İslam mimarisinin ön planda tuttuğu birlik kavramı prensibiyle mekâna bütünlük perspektifinden yaklaşılr. Aydınlatma, malzeme seçimi ve planlama süreçlerinde eşitlik prensibi dikkate alınarak mekân içinde homojen bir denge sağlanması söz konusudur (Özçakı, 2018).

1.5. Cami, Sembol ve Anlam

Sembol, Yunanca "symbalon" ve Latince "symbolus" kelimelerinden türemiş olup "taşıyan" anlamına gelmektedir. Bu kavram bir habercidir, bilincin iki düzeyi arasında bir aracı olarak görev yapar; Gök ile Yer, birey ile kişilik arasında köprü kurar. Kökten gelen arketipsel özellikleri içinde barındıran sembolün esas görevi, soyut gerçeği anlamların mantıksal dünyasına iletmektir. Diğer bir deyişle, sembol aracılığıyla, bir görevi ifa eder, adeta bir köprü işlevi görür; ayrı unsurları bir araya getirir, gökyüzünü ve yeri, ruhu ve maddeleri birbirine bağlar. Çeşitliliğin bir araya geldiği ve harmonisini bularak oluşturduğu ilişki merkezi aracılığıyla içindeki gücü daha da kuvvetlenmektedir. Sembol, zıt eğilimlerin çatışmasından türemiş, içinde beliren gizemli bir anlamı ortaya koyan bir tasvir sunmaktadır (Arpacıoğlu, 2006).

Sembol terimi bazen 'işaret' anlamında da kullanılır, ancak dilbilgisi açısından sembolde 'delalet eden' ile 'delalet edilen' arasında sadece benzerlik bulunur ve sembolizmde, bu kavramlar arasındaki ilişki tam anlamıyla birbirlerine karşılık gelmemektedir. Bu durumda sembol kendi özelliğini kaybeder ve ifade etmek istediği gerçek gizlenir. Bu bağlamda sembolik anlatım, dinin objektif yönlerini ve uygulamalarını ruhsal ve içsel bir açılım olarak kabul ederek; ritüellere ve sembolik figürlere karşı bireysel ve duygusal yönelimlere engel olmamalıdır. Çünkü sembolik nesne ile oluşturulan düşünce, ifade etmeye çalıştığı anlamı, manevi gerçeği ve kullanılan imajı tam olarak kapsayamaz. Sembol, sözcüklerle ifade edilemeyen sınırları belirsiz bir gerçeği ima ederek; duygusal ve zihinsel hayranlığı ortaya çıkarır (Kılıç, 2013).

Evrensel perspektifte sanat, figürlerden arınmalı veya taklit edilmemelidir. Böylece sanat, içinde daha soyut, idealize edilmiş ve derin anlamlar barındıran bir alan bulabilir. İslam sanatı, bu gerekliliği yerine getirerek tevhit ve inanç ilkelerini geometrik diyagramlar kullanarak ifade etmeyi amaçlar. Bu diyagramlar, birlikten çokluğa ve çokluktan birliğe giden yolları tasvir ederek, bu ilkeyi sürekli vurgular. İslam mimarisi, kendine özgü bir yapılanma benimseyerek tevhit ilkesine odaklanmış ve yaratıcıya ulaşma amacını taşımıştır. Bu hedefe ulaşmak için önceki uygulamalardan esinlenerek, yaşam prensiplerine uygun bir şekillendirme yapmıştır. Bu yaklaşım, genellikle kozmik düzeni anlamlandırmaya ve yansıtmaya yönelmiştir.

İslam sanatının bu yaklaşımı, İslam'ın sadece algılanabilir dünya ile sınırlı olmadığını, aksine onun ötesindeki kavramları sanat eserleri aracılığıyla ifade etmeye çalıştığının bir göstergesidir. İslam mimarisinin düşünsel zenginliği, tabiatın sınırlarını aşarak evrensel sembollerle dolu olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, yalnızca mimari unsurlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda süsleme sanatında da kendine özgü bir iz bırakmıştır (Çaycı, 2016). İslam mimarisi, kendine özgü yapılanmasıyla evrensel bir hedefe odaklanır, önceki geleneğe saygı gösterir ve yaratıcının birliğine ulaşma amacını taşır.

Bu derin mana, İslam mimarisinde biçime yüklenen anlamın ötesinde bir anlam taşır, adeta İslam'ın somut bir ifadesi olarak ortaya çıkar. İslam mimarisi, sadece fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda İslam'ın temel ilkelerini, inançlarını ve tevhit anlayışını somutlaştıran bir araçtır. Bu bağlamda, İslam mimarisi sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda bir anlam ve sembolizm derinliği sunarak, inançlarıyla bütünleşmiş bir sanat formu olarak değerlendirilebilir. İslam mimarisindeki biçimsel anlam, sadece bir yapı tarzı değil, aynı zamanda derin bir düşünsel zenginlik ve sembolizm bütünlüğü sunarak, İslam'ın maddi varlığının özgün bir yansıması olarak algılanabilir (Burckhardt, 2005). Mimarideki estetik ve yapısal unsurlar, İslam'ın kültürel, dini ve tarihsel zenginliğini yansıtarak mekânları birer sembol haline getirir. Bu şekilde, İslam mimarisi sadece fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda manevi bir derinlik taşıyan bir ifade biçimi olarak kabul edilebilir. Sembolik düşünce, dilin ötesinde bir varlık gösterir; çünkü sembolizm, dini yaşamın özüne ait olan bir teorik şifre sunar. Zira kutsalın çeşitli biçimlerini yorumlama yeteneği, semboller aracılığıyla açıklanır. Sembol, aşkının ötesinde olanı, zamanla bağlantı kurabilen bir aracı olarak işlev görür. Bu köprü rolü, sembolün Homo Religious yani dindar insan ile birleşmesini onu, başka birinin hakikatine ulaştırır. (Arpacıoğlu, 2006).

İslam mimarisi, teknolojik ilerlemenin ötesinde, din ve ahlaki değerlerin bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Bu mimari tarz, varlığın bütünlüğüne ve kuvvetlerin hiyerarşisine odaklandığı için adeta hakikatın dili gibidir (Cansever, 1996). Sembol, çeşitli işlevler arasında yerine getirilen bir şeyin rolünü üstlenerek ifade etmektedir. Brehier'in açıklamasına göre (akt; Kılıç, 2013), belirlenmiş sembol vasıtasıyla hayal edilen dünya algısı, mantıklı bir dünya düşüncesiyle değiştirilir. Bu bağlamda sembol, algılananın ötesinde bulunan üstün bir alanı temsil ederek; zihinsel ve içsel yaşamın

ritmini daha ileriye, sınırların ötesine taşıyarak, bizi soyut ve manevi olanın yüksek bir anlama ve derin düşünce seviyesine çıkarmaktadır. Bu perspektifle sembol, gerçeğin ufuklarının giriş kapısı ve eşiği olarak, bedenin ruhu ile kelamın özünü temsil etmektedir. İslam mimarisinin geleneği, İslam dininin temel değerlerini kendine özgü nitelikleriyle belirli bir biçim ve semboller aracılığıyla yansıtarak veya bu değerlere uygun bir evrim geçirerek şekillenmiştir. Bu geleneğin meydana getirdiği yapılar, sadece mimari açıdan değil, aynı zamanda İslam'ın temel prensiplerini ve kültürel mirasını koruyarak iletmekte ve nesiller boyu aktarmaktadır. Müslüman mimari geleneği, estetik dil ve anlam oluşturma sürecinde, İslam'ın değerlerini yaşatma ve iletimde kilit bir rol oynayarak; bir toplumun, inancın ve kültürün taşıyıcısı olarak önemli bir işlev görmektedir (Mülayim, 2005).

Tasarımcının eylemleri, sadece estetik bir bakış açısını değil, aynı zamanda toplumun derin inanç ve değerlerini anlama çabasını içermelidir. Bu, sosyal, biyolojik, ruhsal, zihinsel ve psikolojik olarak çeşitli seviyelerde meydana gelen problemlere yönelik sembolik ve içsel bir yaklaşım benimsemesini gerektirir. Tasarım sürecinde ortaya çıkan birleşim ve bütünleşmeyi simgeleyen güçlü bir sembol ifadesi, metodolojinin gerektirdiği tutumu yansıtarak, öznel taleplerin, arzuların ve karşı duruşların ötesine geçer. Tasarımcının eylemleri, sadece estetik bir bakış açısını değil, aynı zamanda toplumun derin inanç ve değerlerini anlama çabasını içermelidir. Bu, sosyal, biyolojik, ruhsal, zihinsel ve psikolojik olarak çeşitli seviyelerde meydana gelen problemlere yönelik sembolik ve içsel bir yaklaşım benimsemesini gerektirir. Tasarım sürecinde ortaya çıkan birleşim ve bütünleşmeyi simgeleyen güçlü bir sembol ifadesi, metodolojinin gerektirdiği tutumu yansıtarak, öznel taleplerin, arzuların ve karşı duruşların ötesine geçer (Cansever, 1996). Semboller, çeşitli seviyeleri aşarak; beşeri, ilahi ve evrensel boyutlar arasında mantık üstü metafiziksel bir entegrasyon sürecini temsil ederler. Eliade'nin (1992) ifadesiyle sembolizm; bütünlük bilincinin bir yansıması ve insanın kendisini keşfetmesiyle evrendeki yerini anlamlandırmasıdır. Bu bağlamda, tasarımcı eserinde hem maddi hem de manevi çevreye dair çatışmaya neden olacak unsurlardan kaçınmalıdır. İnanç temelli birleştirici perspektif içinde hareket ederek, farklı milli uygulamalar ve maddi çevrenin etkileşimiyle zenginleşen mimariyi ortaya çıkarmıştır. Sembollerin etki alanı anarşi ve kaosa karşı bir savunma sunar. Ne kadar karmaşık olursa olsun, semboller organize olmuş, dengeli ve düzenli bir ifade

biçimi oluşturarak anlamı iletebilme yeteneğine sahiptirler. Bu nedenle, sembolizm, entelektüel bir derinlik taşımasına rağmen, yapılandırılmış bir biçimde var olma kapasitesine sahip bir anlam dünyası oluşturur (Arpacıoğlu, 2006).

İslam tarihinde, İslam dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli Müslüman topluluklar, çevrelerini İslam prensiplerine göre şekillendirmeye çabalamış ve bunun bir yansıması olarak pek çok etkileyici mimari eser meydana getirmişlerdir. Bu tasarım anlayışı, sadece estetik bir ifade değil, aynı zamanda kültürel ve dini bir derinlik taşıyarak toplumsal bir etki yaratmaktadır (Cansever, 1996).

Dış formların tamamı, içsel gerçekliğin örtük bir ifadesi olarak, manevi öze birleşme eğilimindedir. Bu birleşme süreci, her bir formun derin anlamını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Zahir; gözlemlenebilir bir biçimde, örneğin bir binanın dış yapısı gibi, açık ve anlaşılabilir bir şekilde belirgindir. Batın ise, içsel, her şeyin içinde bulunduğu ve yönetildiği bir özü simgeler. Bir konuyu tam manasıyla kavramak için, yalnızca dışsal gerçeklere değil, aynı zamanda içsel gerçekliğe, özde bulunan anlamı idrak etmeye yönelmek gerekmektedir. Evrenin bir sembolü olarak görme eğilimi, belki de Türk kültüründe çadırın bir tür küçük evren olarak algılanmasına dayanmaktadır. Göçebe yaşam tarzında, düzenin ilk işaretleri olarak gökyüzü ve güneş sistemi düzenin ilk göstergeleri olmuştur; bu nedenle "gök kubbe" tasarımının kökenleri, yıllar içinde evrim geçirerek çadırdaki bulunmuştur. Bireylerin düzen arayışının etkisi altında oluşan ibadet mekanlarının strüktürü bir dizi sembolik anlam içermektedir. Caminin zemini, toprağı temsil ederken, bütünü ise İlahi varlığın somut yansıması olarak algılanır. Diğer yapısal bileşenleri olan yüksek minaresi ve görkemli kubbesi, ibadetin yüce bir güce yönelişini temsil eder; inananlara gökyüzündeki ilahi varlığa doğru bir yönlendirme sunar. Dört eyvanlı ve merkezi avlulu plan, Selçuklular dönemine kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olan bir medrese ve cami düzenidir, kozmos imajıyla yorumlanmaktadır. Bu düzen, merkezi avluda yer alan dört eyvanın, birbirini dik açıyla kesen iki eksen üzerinde vurgulanarak, dengeli ve simetrik bir bütün oluşturmasıyla kozmos imgesini ortaya koymaktadır. Mandala olarak adlandırılan kozmik sembol, insanlık tarihinde kökleri bulunan ve her şeyin başlangıcını ve sonunu temsil eden dairesel bir yapıdır. Bu sembol, aynı zamanda simetrik bir düzeni içeren kare veya dörtlü prensibi de kapsamaktadır. İdeal durumda, bu daire doğal olarak dört bölgeye ayrılmaktadır. Çoğu zaman bu bölgelerden biri

diğerlerinden daha belirgin bir rol oynar. Camilerdeki eyvanlar, sadece mimari öğeler olarak değil, aynı zamanda sembolik anlamlarıyla da öne çıkmaktadır, özellikle Gök Kapısı veya Cennet Kapısı şeklinde tanımlanırlar (Arpacıoğlu, 2006).

Kubbenin sembolizmi, özünde geometrik yapısından gelmektedir. Daire, simgeler arasında sonsuzun ifadesi olarak en güçlü olanıdır. Zira zamanı ve hareketi temsil ederken diğer tüm geometrik formları içine alır; bu da varlığın, sürekliliğe sahip döngüsü, dönüşümü ve dengesinin mükemmel bir sembolüdür. Başlangıç ile bitiş noktalarının birleşimi, oluşumun ve ilahi sıfatların, sürekli ve sonsuz bir biçimde tecelli ettiğini vurguluyor. Bu birleşim, başlangıç ve bitişin, sonsuzluk vurgusu üzerinden anlam ve varoluşun sürekli bir döngüsünü ifade eder (Ögel, 1994; Çaycı, 2017). İnsan zihnini niteleyen üçgen, sadece kendi sınırları içinde kalmayıp başka geometrik formlara da erişim sağlarken, aynı zamanda insanların İlahi güce ulaşmanın köprü görevi, şuur ve denge aracı olarak fonksiyon görmektedir (Arseven, 1952; Ögel, 1994). Kare, dört kenarın birleşimiyle oluşan bir geometrik formu simgelerken, bu birliktelik aracılığıyla evrenin, düzen ve sükunetin sembolü olarak mekansal düzeye indirgenir (Eliade, 1992). Dörtgen, karşılıklı kenarlar ve açılar arasındaki eşitlikle oluşturulurken, biçimi üzerinden din, gerçeklik, ilim ve eşitlik kavramlarını sembolize etmektedir (Cündioğlu, 2012). Daire formuna benzer altıgen, tüm düzlemsel biçimleri içerirken, doğadaki parça bütünlüğünün ve dıştan tamamlanmanın ifadesi göksel sembol olarak kabul edilmektedir (Critchlow, 1976; Burckhardt, 2005). Zaman zaman gördüğümüz sekizgen kubbe ise kareden daireye geçişin başlangıcını simgelerken, sürekli tekrar eden öğeler arasında sonsuzluk anlamını içinde barındırmaktadır (Schimmel, 1998).

Bir minarenin değeri, sadece manevi bir anlam taşımakla kalmaz, aynı zamanda maddi bir varlık olarak da öne çıkar. Dikey formu, gökyüzü ile yer arasındaki derin bağlantıyı simgeler, bu da onu kutsal bir sembol yapar. Yüksekliği, "Elif" harfiyle Allah'ın adını temsil eder ve insan ile yaratıcı arasındaki bu bağa vurgu yapar. Yatay olarak, maddi dünyada mekanın sınırlarını belirler ve insana yön gösterir. Minareler, evrenin hem manevi hem de maddi boyutlarını keşfeden önemli yapısal unsurlardır. Minaresi tek olan cami, yalnızca bir sayısını temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda birlik ve mutlak anlamlarını yüklenir (Arpacıoğlu, 2006).

Geometrinin çizdiği sınırlar, ölçüsel planın estetik detaylarını vurgulama amacını taşımaktadır. Geometrik formların sunumu, süsleme, sembol ve anlamlar dünyasına yönelirken, Allah'ın üstünlüğü ve kusursuzluğuna dair perspektifler, nispet ve harmoni gibi öğelerin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle elde edilmektedir (Çaycı, 2017).

1.6. Cami ve Mekan

İnsan doğuşundan itibaren, mekanları oluşturarak tarih boyunca uygarlığı biçimlendirmiştir. Bu mekanlar, kültürel mirasın taşıyıcısı olarak işlev görmekte ve bu miras nesiller boyunca devam etmektedir. Dolayısıyla, birey, mekân ve uygarlık arasında dengeli ve yadsınamaz bir iletişim söz konusudur. Mekana yüklenen anlamlar, zaman içinde değişime uğrayarak dönemsel evrimlere tabi kalmaktadır (Acar Ö, 2023).

Mekan, yalnızca fiziksel bir yer değil, aynı zamanda zihin dünyasında simgesel anlamlar taşıyan bir kavramdır. Fiziksel gerçeklik olarak mekan, somut ve gözle görülebilen yerleri ifade ederken; zihinsel varlık olarak, insanların düşünce dünyasında belirli anlamlarla donatılan bir alandır. Bu iki yönlü yapı, mekânın hem soyut hem de somut niteliklerini ortaya koyar. Zihinsel algılarımız mekana sembolik anlamlar yükler ve bu anlamlar, mekanın nasıl kullanıldığını, insanların orada nasıl davrandığını belirler. Örneğin, bir kütüphane çalışma yeri olarak sessizlikle, bir park ise dinlenme ve eğlenceyle ilişkilendirilir. Mekanın algılanma biçimi, insan eylemlerini yönlendirir ve şekillendirir. Aynı zamanda, insanların mekanı kullanma biçimleri de mekanın kendisini etkiler ve dönüştürür. Bu karşılıklı etkileşim, mekanın düzenlenmesi ve anlamlandırılması süreçlerinde önemli bir rol oynar. Sonuç olarak, mekan, hem fiziksel gerçekliği hem de sembolik anlamlarıyla insan davranışlarını ve toplumsal ilişkileri şekillendiren dinamik bir olgudur. Bu çok boyutlu yapı, mekanı bireysel ve toplumsal düzeyde önemli bir araştırma konusu haline getirmektedir. (Taşar, 2016).

Mekanın kavramsal niteliği algılama ile kültürel boyutları ve tarihi perspektif ile toplumsal bağlamı bütünleştirerek girift bir süreç oluşturmaktadır. Bu sürecin

sonucunda; bilinmeyen mekanların keşfi, çeşitli toplulukların kendi özgün mekanlarını tasarlaması ile birlikte kentlerin görsel ve anıtsal nitelikleriyle birlikte şekillendirmesi anlamına gelmektedir (Lefebvre, 2015).

1974 yılında Henri Lefebvre kaleme aldığı "Mekanın Üretimi" adlı kitabında, mekanın fiziksel bir olgudan ibaret olmadığını, ekonomik, sosyal ve kültürel bir üretim ürünü olduğunu anlatmıştır. Mekanın tasarımı, nasıl düzenlendiği ve yapısal formuyla birlikte nasıl var olduğu, güncel durumu, fiziksel/maddi (somut), sembolik/anlamsal (soyut) unsurları ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Mekân her zaman bir anlam ifade etmektedir; hiçbir zaman boş değildir. Her şeyin bir merkezi vardır. Bu merkez çeşitli perspektiflerden fark edilir ve erişilebilir bir hale gelmektedir; kişi, var olduğu alandan her şeyi görür ve belireni deneyimler durumdadır. Merkezin getirdiği bu anlamlar varlık gösterirken, ifadesiz olduğunu düşünemeyiz. Entelektüel sermaye, kutsal olanın varlığı veya egemenliğin hükmüyle varlık gösterirler. Bundandır ki, boşluk bir yanılsamadan ibaret olup, gözün gördüğüdür. Bir şeyin öne çıkması veya merkezi olması etrafındaki niteliklerin, öneminin göz ardı edildiği yahut değersizleştirildiği anlamını taşımaz (Lefebvre, 2015).

Cami, sadece tasarım öğeleri ve mimari unsurlarına odaklanmanın ötesinde, aynı zamanda sosyolojik açıdan da değerlendirilmelidir. Sadece fiziksel öğelere odaklanmamak, camiyi sadece bir yapı olarak değil, aynı zamanda toplum ve toplumsal ilişkiler bağlamında anlamlandırmayı gerekmektedir. Fakat üslup ve fonksiyon arasındaki temel çatışma, caminin tasarımında estetik unsurların önemi ile aynı zamanda pratik işlevselliği dengeleme ihtiyacından meydana gelmektedir. Caminin sosyolojik boyutu ele alındığında; toplum içindeki rolü, etkileşimleri ve toplumsal dinamikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu unsurlar arasında denge sağlamak ve hem estetik hem de fonksiyonel gereksinimleri karşılamak gerekmektedir. Sonuç olarak, camiler sadece bir mimari yapıt olarak değil, sosyolojik bir fenomen niteliğinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Şentürk, 2018).

Üslup ile fonksiyon arasındaki bağ, insan ile nesne arasındaki benzer bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Üslup, bireysel ve kişisel bir özelliğe sahipken; fonksiyon, tarafsız ve objektif bir nitelik sergilemektedir. Yaratıcı bir sürece sahip olan üslup, samimi olduğu kadar anıtsal, süslü olduğu kadar deneyimli oluşuyla birçok niteliği

bünyesinde barındırmaktadır. Diğer taraftan, fonksiyon analiz edilir, incelenir ve nesnenin teknik açıdan üstünlüğünü temsil ifade edebilmektedir. Üslup, insan tarafından şekillendirilen ele geçirilemez ve açıklanamaz bir öge iken Buffon'un ifadesiyle; fonksiyon ise nesnenin objektif gerçekliğini yansıtmaktadır. Estetik tasarım ve teknik gelişim olmak üzere iki ayrı ve bağımsız faaliyet bulunmaktadır. Estetik tasarım, açıklanamayan güzellik ve form arzusunu tatmin etmeye yönelikken; teknik gelişim, insan gereksinimlerini ifade eden işlevi/fonksiyonu dikkate almaktadır. Karmaşık yapısından dolayı mimarlık, alanındaki bu eğilimleri tam olarak takip edebilmektedir. Estetik tasarım ve fonksiyonla etkileşim içinde bulunmayan biçimler ortaya koymaya çalışmak, hızla bozulmuş bir dekor haline bürünerek, yalnızca boş/suni etki bırakan bir yapı meydana getirmektedir. Sadece fonksiyonun dikkate alındığı durumlarda ise teknik gelişme, düz ve karakterden yoksun nesnelerin ortaya çıkmasına sebebiyet verilmektedir (İzzetbegoviç, 2003).

Fonksiyon irdemesinin bir diğer önemli hususu olarak karşımıza çıkan kavram; ihtiyaçtır. Taşar'ın (2016) ifadesine göre, ihtiyaç kavramının sadece mekan politikası üzerinden müzakere edilebileceğini göstermek adına Çamlıca Cami örneğini ele almıştır. Fakat ihtiyacın odağındaki analizler nicel bağlamda ele alındığı takdirde, gerçeğin önüne geçerek karmaşıklığı çözümsüz bırakmaktadır. Mekan politikasını ihtiyaç kavramı üzerinden tartışmak mimarlık disiplinine yeni perspektifler sunmaktadır. Çünkü mimarlık disiplini içinde barındırdığı geniş spektrum sayesinde tasarımı fonksiyonla sınırlandırmamalıdır. Üslup ve fonksiyon arasındaki salt geleneksel çelişmenin sınırlarını ortadan kaldırmak ve dengeyi kurabilmek için, mekanın sosyolojik boyutunun ele alınması faydalı olacaktır. Mekanı yalnızca fiziksel ve işlevsel öğelerin ekseninde tutmak, bireyin mekan ve zamanla girdiği iletişim sonucu sağladığı mekan üretiminin çeşitli boyutlarını görmezden gelmektedir. Baudrillard (1998), insanlık tarihinde ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve ideolojik işlevlerin tarih boyunca nasıl bir dönüşüme uğradığını vurgulamaktadır. İşlevlerin ayrı ayrı ele alınması ve daha sonra bir antropoloji çerçevesinde birleştirilmesi pratiğinin, ideolojik etkilerle mücadelede yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Temel ihtiyaçların ise evrimleşerek toplumsal yapıları şekillendirdiğini, ihtiyaç kavramının bireysel-toplumsal düzeyde kritik bir role sahip olduğunu ve bu sürecin insanların sosyal evrimine katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Camiler, zamanın dışında bir mekan olma niteliğini taşımaktadır. Sadece dini yönden ibadetlere ait bir mekan olmanın ötesinde, günlük yaşamın zaman akışına yön veren ve niteleyen önemli toplumsal mekanlar olarak karşımıza çıkar.

Lefebvre (2015), her toplumun mekanı yaratırken karşılıklar arasındaki etkileşim(diyalektik) ile varlık gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, mekansal pratik toplumun o mekanı nasıl deneyimlediği ve deneyimleri sonucu nasıl biçimlendirdiği ile ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda ise, toplum mekanı hem üretmiş hem anlamlandırmış olması ile algılanan mekanlar karşımıza çıkmaktadır. Tasarlanmış mekanın kavramı ise mekanın nasıl temsil edildiği konusunda; mekanı kurgulayan tasarım uzmanlarının, mekanı nasıl ayrıştıklarını ve organize ettikleri üzerinde durmaktadır. Bu durum, bir toplumun sınıf ilişkileri ve ekonomik yapısının belirlenmesinde hakimiyet göstermektedir. Mekan fiziksel niteliklerinin ötesinde dil, düşünce, kültür ve sembollerle ortaya çıkmaktadır. Meydana çıkan durum; bireylerin nesnel olanla değil zihinsel süreçleriyle mekanı kavrayışları karmaşıklılaşarak çeşitlenmektedir. Temsili mekan kavramı ise; soyut ve düşünsel kavramların keşfedilmesinde rol oynayarak, çeşitli işaret ve sembol sistemleri ile yaşanan mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayatın akışına dahil olması gereken camiler için sistemsel iyileştirmeler öncülüğünde güçlü kolektiflerin oluşması sağlamak gerekmektedir. İnsanın mekanla etkileşimi somut olanın dışında, mekanda mevcut bulunan kolektifle bağ kurmak üzerine gelişmektedir. Bu bağlamda, kolektiflerin deneyimlediği mekanda bir araya gelmesi, camilerin hayatın akışına sağlayacağı katkı açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Sadece yapılacak dini ritüellerin sınırları dahilinde varlık gösteren din görevlilerinin bakış açıları bu noktada güçlü bir rol üstlenecektir (Şentürk, 2018). Lefebvre (2015), kentsel toplum tanımını içinde varlık sürdürdüğümüz toplum için ortaya koymuştur. Bu durum göz önüne alındığında: Modern kent döneminde yaşayan toplumların camilerin, geleneksel zaman algısının ötesinde, farklı bir zaman algısına hizmet etmelerini sağlama potansiyelinin boyutunu ölçmesi gerekir. Bir topluluğun varlığını sürdürebilmesi için temel fikir, karşılıklı güven ve birlik hissi gibi faktörlere dayanmaktadır. Bu tür niteliklerin getirdiği bağlılık durumunda, bu toplulukların camiler ile nasıl bir etkileşim kurabileceklerini veya kurmaları gerektiğini sorgulamak gerekmektedir. Din görevlilerine bu noktada önemli sorumluluklar yüklenmektedir.

Söz konusu olan toplumla mekan arasındaki bağı en doğru şekilde nasıl kurmaları gerektiği ve camilerin ibadet mekanı olmasının ötesinde de ki boyutu keşfetmelerini sağlamaları değerli bir husustur. Bunu yaparken belirlemek gereken faktörleri nasıl doğru şekilde analiz edebileceğimiz bir soru işaretidir.

Camilerin inşası ve işleyişi, yerel toplulukların dini ve sosyal ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Ancak, bazı durumlarda camiler, toplumun gerçek ihtiyaçları göz ardı edilerek inşa edilebilir. Örneğin; Sancaklar Camii'nin bulunduğu bölge, yaz aylarında yoğun olarak kullanılan bir yerleşim alanıdır. Bu durum, caminin cemaatinin düzenli ve sürekli olmasını engelleyen önemli bir faktördür. Halkın büyük çoğunluğunun genellikle sadece belirli mevsimlerde ve kısa süreliğine bölgede bulunmaları, caminin düzenli bir cemaat oluşturmasını zorlaştırmaktadır. Bu da caminin toplumsal bağları güçlendiren bir merkez olma rolünü zayıflatmaktadır. Sürekli ikamet eden bir nüfusun bulunmaması, caminin sosyal etkinlikler ve toplumsal dayanışma faaliyetleri açısından da etkinliğini azaltmaktadır. Böylece, bu durum caminin sürdürülebilir bir toplumsal merkez olma potansiyelini de kısıtlamaktadır. Bu nedenle, camilerin planlama ve tasarlama sürecinde, topluluğun demografik yapısının ve yerleşim dinamiklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu şekilde, camilerin hem dini hem de sosyal işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilecekleri bir ortam sağlanabilir.

İbadet mekanı olmanın ötesinde, yapılması gerekli olan ilk müdahale; camilerin gündelik yaşama daha fazla entegre olmasına olanak sağlamaktır. Bu entegrasyonu sağlamaya çalışmak; gündelik yaşamı dışlayıcı müdahalelerle olmaması gerektiği gibi baskılayıcı uygulamalardan da kaçınılması gerekmektedir. Aksi durumda, istenmeyen sonuçların meydana gelme ihtimali doğacaktır. Halihazırda bulunan ve gelecekte inşası gerçekleşecek olan camilerin işlevsel hale getirilmesi için doğayla ilişkisinin kurulması, o bölgenin şartları ve bireylerin yaşam koşullarının ele alınması büyük bir değere sahiptir. Bu durum, bireyin pasif bir gözleyici veya kullanıcı olmasının ötesinde, toplulukların etkileşim ve katılımını teşvik eden mekanların oluşmasını sağlamaktadır. Camiler, sadece vaktini bekleyen kısıtlı zaman aralıklarında deneyimlemenin ötesinde tarihi, kültürel miras olma ve bunu sergileme rolünü üstlenmektedir.

2. SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sosyal sürdürülebilirlik, modern toplumların karşılaştığı en karmaşık ve önemli sorunlardan biridir. Bu kavram, sadece ekonomik ve çevresel faktörlerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda insan yaşamının kalitesini iyileştirmeyi, toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı ve demokratik değerleri teşvik etmeyi hedeflemektedir. Sosyal sürdürülebilirliğin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için, farklı disiplinlerden gelen uzmanların iş birliği ve katkıları önemlidir. Kentsel planlama ve mimarlık gibi alanlarda, çevresel ve ekonomik faktörlerin yanı sıra toplumsal etkiler de dikkate alınmalıdır. Bu disiplinler, kentlerin ve yapılaşmanın sosyal etkilerini değerlendirerek, daha adil, erişilebilir ve kapsayıcı ortamların oluşturulmasına katkıda bulunabilirler. Bu çalışma, sosyal sürdürülebilirliği keşfetmek, onu anlamak ve somutlaştırmak için bir kılavuz sunmayı amaçlamaktadır. Konunun derinliklerine inerek, çeşitli tanımları ve farklı bakış açılarını irdeleyerek, özellikle mimarlık disiplini ve kentsel planlama alanında bu kavramın artan önemini ele almaktadır.

2.1. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

İnsanlık tarihindeki büyük dönüm noktalarından biri, nüfus artışının ve kentleşmenin hızlanmasıdır. 1950'lerden itibaren dünya nüfusu hızla artmış, özellikle 1980'ler ve 1990'lar boyunca dramatik bir artış göstermiştir. Ayrıca, kentlerde yaşayan nüfusun oranı da artmıştır. 1950'de dünya nüfusunun sadece %30'u kentlerde yaşarken, 2010'da bu oran %50'yi aşmıştır. Öngörülere göre, 2030'da kentlerde yaşayan nüfusun %60'a, 2050'de ise %70'e ulaşması beklenmektedir (Danış, 2011). Bu, kentlerin önemli bir nüfus artışı yaşayacağı ve bu durumun kentsel altyapı, kaynak kullanımı ve çevre üzerinde ciddi etkileri olacağı anlamına gelmektedir.

İnsanoğlunun doğal kaynakları sınırsız gibi algılaması, endüstrileşme ve teknolojik ilerlemelerle birlikte ortaya çıkan çevresel sorunlar, sürdürülebilirliğin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. İnsanlık, ekosistemlere verdiği zararları ve kaynakları tüketim şeklini gözden geçirmenin önemini anlayarak; küresel iklim değişikliği, doğal kaynakların azalması ve ekosistemlerin bozulması gibi zorluklarla karşı karşıya olan dünya, sürdürülebilirlik prensiplerini benimsemek ve uygulamak

konusunda daha fazla çaba sarf etmek zorundadır. Sürdürülebilirlik, geçmişten günümüze dünya üzerindeki yaşamı şekillendiren ve giderek önem kazanan bir kavramdır. Sanayi Devrimi'nin başlangıcıyla birlikte, enerji tüketimi ve doğal kaynak kullanımı hızla artmış, bu durum çevresel dengesizliklere yol açmıştır. Ancak, 20. yüzyılın ortalarından itibaren, bilinçlenme süreci başlamış ve çeşitli çevresel sorunlara karşı duyarlılık artmıştır (Tosun, 2019).

Etimolojik açıdan incelendiğinde "sürdürülebilirlik" kelimesinin kökeni Latince'deki "sustinere" kelimesine dayanır. Sustinere kavramı ise "sürdürmek" veya "desteklemek" anlamına gelir. İngilizce "sustain" kelimesi de bu kökten türetilmiştir ve "devam ettirmek", "sürdürmek", "korumak" gibi anlamları taşır. "Sustainability" kelimesi ise bu temel anlamlar üzerine inşa edilmiştir. Bu terimler, bir şeyin sürekliliğini sağlama, devamlılığını koruma ve güçlendirme anlamlarını içerir (Onions, 1964; Tıraş, 2012). Bu bağlamda, sürdürülebilirlik kavramı, çeşitli alanlarda kullanılan ve uzun vadeli etkileri olan önemli bir kavram olarak var olmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, toplumun tüm kaynaklarını bilinçli bir şekilde kullanarak ve saygıyla koruyarak kültürel, sosyal, doğal ve bilimsel bütünlüğünü sağlayan katılımcı bir süreci ifade etmektedir (Gladwin vd., 1995). 1970'li yıllardan itibaren literatürde ortaya çıkan bu kavram, özellikle çevresel yenilenebilir kaynaklar üzerinde odaklanarak kendini göstermiştir (Bozoğlu, 2005). Sürdürülebilirlik, insanlığın geleceğini merkeze alırken, aynı zamanda kullanılan kaynakların korunması ve verimli bir şekilde yönetilmesini hedefler. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik kavramı, iktisadi, sosyal, çevresel ve idari alanlardaki farklı disiplinleri bir araya getirerek bütüncül bir yaklaşım sunarak; sürdürülebilirliğin çok boyutlu perspektifini oluşturur. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve çeşitli uluslararası anlaşmalar, dünya genelinde sürdürülebilirlik bilincini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin yaşam kalitesini koruma amacıyla bir toplumun, kurumun veya bireyin sorumluluklarını yerine getirmesi gereken evrensel bir ilkedir.

1987 yılında Birleşmiş Milletlere sunulan Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınmanın temel kavramlarını belirleyen önemli bir dönüm noktasıdır. World Commission on Environment and Development (WCED) isimli komisyon raporda, "Sürdürülebilir Kalkınma: Gelecek Nesiller İçin Ortak Bir Gelecek" başlığını taşır ve

dünyanın kaynaklarını ve çevresini koruyarak hem bugünün hem de gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir “kalkınma” modelini önerir. Rapor, ekonomik büyüme ile çevresel koruma ve sosyal adalet arasında bir denge kurulması gerektiğini vurgular. Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik ederken, aynı zamanda yoksulluğun azaltılmasını, refahın artırılmasını ve insan haklarının korunmasını da hedefler. Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınma kavramını uluslararası arenada tartışma ve uygulama için bir yol haritası olarak sunmuş ve bu alanda birçok ülkenin politikalarını şekillendirmiştir (WCED, 1987).

Wilson'a (2003) göre, sürdürülebilirlik karmaşık bir diyalektik yaklaşımı benimseyerek, ekonomik büyüme talebini çevre koruma ve sosyal eşitlik ilkesiyle entegre eden bir kavramdır. Bu anlayış, sadece ekonomik kazanç odaklı değil, aynı zamanda doğal kaynakları koruma ve toplumsal eşitsizlikleri azaltma amacını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, gelecek nesillere de yaşanabilir bir dünya bırakma misyonunu üstlenmektedir. Bu bütünlük, ekonomik, çevresel ve sosyal unsurları birleştirerek uzun vadeli, dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma modelini desteklemektedir.

Tekeli (2001) sürdürülebilirliği, çevre hareketinin temel felsefi ilkesini oluşturan ve toplum tarafından genel olarak kabul edilen bir ahlaki değer olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı sadece çevresel değil, aynı zamanda siyasal süreçlerin etkisi altında sürekli olarak yeniden şekillenen bir yapıya sahiptir. Politik dinamikler, sürdürülebilirlik anlayışını siyasi gündemlere göre güncellemeyi ve uyarlamayı gerektirir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik ahlaki bir ilke olmanın ötesinde, toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verebilen esnek bir kavramdır. Bu sürekli uyarlanma çabası, sürdürülebilirliği sadece bir teoriden ziyade, dinamik ve evrilen bir pratiğin bir yansıması haline getirmektedir.

Sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte, dünya genelinde artış gösteren kaynak kullanımı ve bununla birlikte yaygınlaşan yoksulluk arasındaki ilişki giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu durum, kaynakların daha hızlı tükenmesiyle beraber doğal ekosistemlerin dengesinin bozulmasına ve ekosistem hizmetlerinin azalmasına yol açmıştır. Ancak, bu sorunlar sadece ekonomik boyutta ele alınamaz; sosyal ve çevresel boyutları da içermelidir. Bu nedenle, kapsayıcı bir anlayış, kaynak kullanımı

ile yoksulluk arasındaki bağı doğru bir şekilde kurar ve bu ilişkiyi ekosistemle bütünleştirir (Throsby, 2017). Sürdürülebilir kalkınma, bu kapsayıcı bakış açısını benimseyerek, kaynakları etkin bir şekilde yönetirken aynı zamanda yoksulluğu azaltmayı ve ekosistemlerin sağlığını korumayı hedefler. Bu bağlamda, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve doğal dengeyi koruyacak politikaların benimsenmesi önemlidir. Çevresel endişelerin artmasıyla birlikte, sürdürülebilirlik kavramı ilk kez uluslararası düzeyde daha kapsamlı bir çerçevede ele alınmıştır. Özellikle sosyal boyutun da dahil edilmesi, sürdürülebilirlik olgusunun daha geniş bir kavramsallaştırmaya dönüşmesini sağlamıştır.

Sürdürülebilirlik kavramı, zaman içinde belirginleşmeye başlasa dahi kesin bir tanıma sahip değildir; zira bu tanım, kontekstlere ve disiplinlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Özellikle enerji, çevre, nüfus değişkenleri, ekoloji, tarım, ekonomi ve demografik dinamikler gibi farklı bilimsel alanlarda, sürdürülebilirlik kavramı çeşitli anlamlar kazanmıştır. Portney'in (2015) ifade ettiği gibi, uluslararası alanda sürdürülebilir kalkınmanın tanınmasının artmasıyla birlikte, her bir disiplin kendi tanımını geliştirmeye başlamıştır. Bu durum, sürdürülebilirlik kavramının tek bir tanımının olmadığını, aksine farklı disiplinlerin ve bağlamların bu kavramı farklı şekillerde ele aldığını göstermektedir. Bu çeşitlilik, sürdürülebilirlik anlayışının karmaşıklığını ve çeşitliliğini vurgularken, aynı zamanda disiplinler arası bir iş birliğinin ve anlayışın önemini de göstermektedir. Tablo 2.'de farklı disiplinler içeren sürdürülebilirlik tanımlarının bir derlemesi sunulmaktadır.

Tablo 2. Farklı disiplinler içeren sürdürülebilirlik tanımlarının örnekleri

Referans	Sürdürülebilirlik Tanımı
(WCED (UN) (1987)	"...gelecekteki nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemeden, şu anki ihtiyaçları karşılayan bir kalkınma..."
Çevre Koruma Kanunu (2001.62.627 sayılı Yasalar Dergisi, Madde 3 par. 50) (27 Nisan 2001 tarihli Çevre Koruma Yasası...)	"...doğal dengeyi ve temel doğal süreçlerin sürdürülebilirliğini koruma amacıyla politik, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin entegrasyonunu içeren sosyal ve ekonomik kalkınma - bireysel toplulukların veya bireylerin çevreye erişim şanslarını dengeleme amacıyla - hem çağdaş hem de gelecek nesillerin"
Pawłowski, 2006	"...çeşitli hususları (ahlaki, ekolojik, insanın teknik, ekonomik, hukuki, sosyal ve politik) insanın kişiliğine atıfta bulunan ahlaki bir düşünceye dayalı faaliyet doğaya karşı sorumluluk"
Stappen, R. K., 2008	"...tüm insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan ve Dünya ekosisteminin sağlığını ve bütünlüğünü koruyan, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemeden ve Dünya ekosisteminin uzun vadeli kapasite sınırlarını aşmadan kalkınma..."
Dyllick & Hockerts (2002: 131)	Kurumsal sürdürülebilirlik, "bir firmanın doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, topluluklar vb. gibi) ihtiyaçlarını, gelecekteki paydaşların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılamak olarak tanımlanır."
Boudreau & Ramstad (2005: 129)	"Geleceğin ihtiyaçlarından ödün vermeden bugün başarıya ulaşmak"
Costanza, Daly, ve Bartholomew, (1991: 8), alıntı yeri: Gladwin et al., (1995: 877)	"Sürdürülebilirlik, dinamik insan ekonomik sistemleri ile daha büyük dinamik fakat normalde daha yavaş değişen ekolojik sistemler arasındaki bir ilişkidir; burada (a) insan yaşamı süresiz olarak devam edebilir, (b) insan bireyleri gelişebilir ve (c) insan kültürleri gelişebilir. geliştirmek; ancak ekolojik yaşam destek sisteminin çeşitliliğini, karmaşıklığını ve işlevini bozmamak için insan faaliyetlerinin etkilerinin sınırlar içinde kaldığı yer."
Docherty et al. (2002: 12)	"Sürdürülebilirlik – bizim anladığımız şekliyle – üç düzeyi kapsar: bireysel, örgütsel ve toplumsal. Bir düzeyde sürdürülebilirlik diğerlerinin sömürülmesi üzerine inşa edilemez. Bu seviyeler kuruluşun kilit paydaşlarıyla yakından ilgilidir: personel, müşteriler, sahipler ve toplum. [...] Sistem düzeyinde (bireysel, organizasyonel veya toplumsal) sürdürülebilirliğin ön koşulu, paydaşların farklı düzeylerdeki ihtiyaçları ve hedefleri arasında eş zamanlı bir denge sağlamaktır."
Ehnert (2009a) based on Müller- Christ & Remer (1999)	$\text{Sürdürülebilirlik} = \frac{\text{Kaynak tüketimi}}{\text{Kaynak yenilenmesi}} \geq 1$ (Sürdürülebilirlik, kaynak tüketimi ve kaynak yenilenmesi dengesidir).

Kaynak: Ehnert, I., ve Harry, W. (2012). Recent developments and future prospects on sustainable human resource management. *Management Revue*, 23(3), 221- 238. https://doi.org/10.1688/1861-9908_mrev_2012_03_Ehnert

Bu tanımların birleşmesiyle, genel bağlamda sürdürülebilirlik olgusunu oluşturan bir sistem ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik, doğal çevrenin ve insan yaşamının tüm bileşenlerinin uyum/bütünlük içinde olduğu bir kavramdır. Bu dengeyi sağlamak için farklı disiplinlerden gelen parçaların irdelenerek; ilişkilerinin

anlaşılması gerekmektedir. Poveda'nın (2017) vurguladığı gibi, sürdürülebilirlik, parçaların bir araya gelerek btnel bir perspektif oluşturmasıyla anlam kazanır.

2.2. Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde sadece çevresel faktörleri değil, ekonomik ve sosyal boyutları da içeren bir perspektifle ele alınmaktadır. Bu kavramın tarihsel gelişimi, önemli raporlar ve konferanslar aracılığıyla belirgin bir seyir izlemiştir. Sürdürülebilirlik kavramının küresel çapta tanınması ve tartışılması, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmıştır. Bu süreçte çeşitli kurum ve kuruluşlarca, uluslararası toplantılar ile sürdürülebilirlik ilkesinin formülasyonuna katkıda bulunulmuş ve önemli kilometre taşları oluşturulmuştur. Zira konferans bildirgeleri, raporlar, protokoller ve yapılan anlaşmalar sürdürülebilirlik paradigmasının evrimini izlemek ve anlamak için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu bölümde, sürdürülebilirlik düşüncesinin gelişimine ışık tutmak ve bu kavramın günümüzdeki önemini anlamak amacıyla bu çalışmaların kronolojik analizleri sunulmaktadır.

1968'de kurulan Roma Kulübü, yıllarca süren çalışmalarının ardından sürdürülebilirlik konusunda önemli bir dönüm noktası olan "Limits to Growth" (Büyümenin Sınırları) adlı raporuyla bilinmektedir. 1972'de yayınlanan bu rapor da sistem dinamiği modelleri kullanarak dünya nüfusu, endüstriyel üretim, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel bozulma gibi faktörlerin etkileşimlerini analiz etmişlerdir (Bozlağan, 2005). Rapor, gelecekteki büyüme ve kaynak tükenmesi arasındaki ilişkiyi ele alarak, sınırlı kaynaklarla sınırlı bir gezegen üzerinde sonsuz büyümenin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bu alışma, sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmada ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde büyük bir etki yaratarak; sürdürülebilirlik düşüncesinin gelişiminde kritik bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir.

Birleşmiş Milletler Dünya evre Konferansı, 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen ve uluslararası evre politikalarının oluşturulmasında rol üstlenerek, dünya çapında evre sorunlarına dikkat çekmek, evre koruma stratejileri geliştirmek ve uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla düzenlenmiştir. Stockholm Konferansı,

insan faaliyetlerinin çevreye olan etkileri üzerine küresel bir farkındalık oluşturarak, sürdürülebilir kalkınma kavramının temellerini atmıştır (United Nations, 2021). Konferans sonrasında, çevresel koruma ve sürdürülebilirlik alanında uluslararası iş birliğini artırmak için çeşitli anlaşmalar ve eylem planları geliştirilmiştir. Bu nedenle, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre Konferansı, uluslararası çevre politikalarının belirlenmesinde ve çevresel bilincin artırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Habitat I, 1976 yılında Vancouver, Kanada'da düzenlenen ve Birleşmiş Milletler'in insan yerleşimleri ve kentsel kalkınma konularında ilk büyük konferansıdır. Bu konferans, kentleşme süreçlerinin incelenmesi ve kentsel alanlardaki sorunların ele alınması için bir platform sağlamıştır (HABITAT Conferences Digital Archive, 2022). Habitat I, özellikle hızla artan kent nüfusları, konut sorunları, kentsel altyapı eksiklikleri ve kentsel yoksulluk gibi temel meseleleri ele almıştır. Konferansın sonuç bildirgesi, kentsel kalkınma için politika önerileri ve stratejiler içermiştir.

1980 yılında Dünya Koruma Birliği'nin yayınladığı "Koruma İçin Dünya Stratejisi", doğal yaşamın korunması ve sürdürülebilirliğin gelişmesi konusunda küresel bir çerçeve sunarak önemli bir belge niteliği kazanmıştır (Bozlağan, 2005). Bu strateji, biyoçeşitlilik kaybının önlenmesi, habitatların korunması, iklim değişikliğiyle mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve insan ve doğa arasındaki dengeyi sağlamak gibi konuları ele almaktadır. Strateji, ulusal hükümetler, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve endüstri temsilcileri gibi farklı paydaşları bir araya getirerek çevre koruma ve sürdürülebilirlik alanında iş birliğini teşvik etmektedir. Bu belge, doğanın korunması ve insanlığın geleceği için temel bir yol haritası sunarak, küresel çapta çevresel bilinci ve eylemi güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Brundtland Raporu, resmi adıyla "Our Common Future" (Ortak Geleceğimiz) olarak da bilinen, 1987'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun başkanlığını yapan Norveçli politikacı Gro Harlem Brundtland tarafından hazırlanan ve sürdürülebilir kalkınma kavramını geniş kitlelere tanıtan önemli bir rapordur. Raporu önemli kılan faktörlerden biri, sadece ekonomik büyümenin değil, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamasıdır. Brundtland Raporu'nda yer alan sürdürülebilir kalkınma terimi, temelde iki önemli ilkeyi içermektedir (Barkemeyer ve Holt, 2014);

- Dünya üzerindeki yoksulların hayatta kalabilmeleri için en temel ihtiyaçlarının öncelikli olarak karşılanması gerektiği,
- Teknolojinin ve sosyal yapılanmanın, çevrenin hem bugünkü hem de ileriye dönük ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini sınırlayan engeller olduğuna dair kanaati.

Aynı zamanda, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları bir araya getirerek kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak için bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur. Uluslararası toplumda sürdürülebilirlik kavramına dair farkındalığı artırmış ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulmasına yol açmıştır.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED), 1992 yılında 117 ülkenin katılımıyla Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde gerçekleşmiş önemli bir uluslararası toplantıdır. UNCED, çevre ve kalkınma alanlarında küresel bir çerçeve belirlemek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ilerletmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu konferans, "Gündem 21" adlı kapsamlı bir eylem planının kabul edilmesine öncülük etmiştir (United Nations, 2022). Gündem 21, sürdürülebilir kalkınmanın temel prensiplerini içeren ve ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ele alan bir yol haritası sunmuştur. Ayrıca, UNCED'de "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" ve "İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" gibi önemli uluslararası anlaşmaların imzalanması da gerçekleşmiştir (Bozlağan, 2010). Çözüm odaklı yaklaşımlarıyla sürdürülebilirliğe boyut atlatarak, çevreci sivil toplum kuruluşlarının eylem ve çalışmaları da bu dönemde gelişim göstermektedir.

Habitat II, Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen ve kentsel kalkınma ile ilgili önemli bir konferanstır. İstanbul'da 1996 yılında gerçekleştirilen bu konferans, kentsel alanlardaki sürdürülebilir kalkınma ve insan yerleşimlerinin geleceği üzerine geniş kapsamlı bir tartışma platformu oluşturdu. Habitat II, dünya liderlerini, yerel yöneticileri, sivil toplum kuruluşlarını ve diğer paydaşları bir araya getirerek, kentlerin kalkınması, konut sorunları, çevresel sürdürülebilirlik ve kentsel altyapı gibi konuları ele aldı. Konferansın sonuçları, "Habitat Gündem" adı verilen kapsamlı bir eylem planıdır (Keleş, 2013). Bu eylem planı, kentlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması için stratejiler ve politikalar belirlemiştir.

Kyoto Protokolü, 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin bir parçası olarak kabul edilmiş önemli bir uluslararası anlaşmadır. Bu protokol, endüstriyel ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmalarını ve iklim değişikliğiyle mücadele etmelerini hedeflemiştir. Kyoto Protokolü, özellikle karbon dioksit, metan, azot oksit ve diğer sera gazlarının atmosfere salınımını kontrol altına almayı amaçlayarak küresel ısınmanın etkilerini azaltmayı hedeflemiştir. Protokol, "emisyon kotası" adı verilen bir sistemle ülkelerin belirli emisyon hedeflerini belirlemiş ve bu hedeflere ulaşmak için çeşitli mekanizmalar önermiştir (Sathaye ve diğerleri, 2006). Kyoto Protokolü'nün en önemli özelliklerinden biri, endüstriyel olmayan ülkelerin emisyon azaltma hedefleri belirlememesi, ancak çevresel projeler yoluyla sera gazı emisyonlarını azaltmak için mali ve teknik destek sağlanması gerekliliğidir. Bu anlaşma, 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak, belirli ülkelerin katılım eksikliği ve emisyon azaltma hedeflerinin yetersizliği gibi zorluklarla karşılaşmış ve eleştirilere maruz kalmıştır.

2000 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi, tarihi bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu zirve, 189 ülkenin liderlerinin katılımıyla gerçekleşti ve küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma hedeflerini belirlemek amacıyla düzenlendi. Zirve sonucunda, "Milenyum Kalkınma Hedefleri" (MKH) olarak bilinen sekiz ana hedef belirlendi (Doyle ve Stiglitz, 2014). Bu hedefler;

- Aşırı yoksulluk ve açlığı azaltarak dünya genelinde insanların yaşam standartlarını yükseltmek.
- Temel eğitim imkanlarını genişleterek herkesin eğitim hakkını güvence altına almak.
- Cinsiyet eşitliğini teşvik ederek kadınların toplumsal ve ekonomik yaşamda daha fazla katılımını sağlamak.
- Anne ve çocuk sağlığını iyileştirerek ölümleri ve hastalıkları en aza indirmek.
- Bulaşıcı hastalıklarla (HIV/AIDS, sıtma ve diğer) etkili bir şekilde mücadele etmek.
- Çevresel sürdürülebilirliği destekleyerek doğal kaynakların korunmasını sağlamak.

- Küresel kalkınma için uluslararası iş birliklerini güçlendirmek ve adaletli ticareti teşvik etmek.
- Kalkınma için küresel düzeyde kaynakların etkin ve adil dağıtımını sağlamak için uluslararası dayanışmayı artırmak.

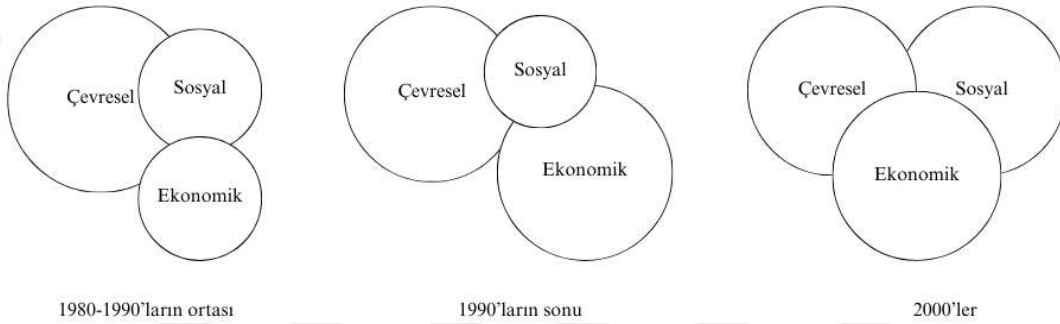
Milenyum Kalkınma Hedefleri, küresel kalkınma çabalarını yönlendiren ve 2015 yılına kadar birçok ülkede önemli ilerlemelere yol açan belirleyici bir dönemeç olmuştur.

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD), 2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenmiş önemli bir uluslararası toplantıdır. Bu zirve, 1992'deki Rio de Janeiro'daki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCED) onuncu yıldönümünde gerçekleştirilmiştir. WSSD, sürdürülebilir kalkınma konusunda küresel bir çerçeve belirlemeyi ve Rio'da kabul edilen "Gündem 21" eylem planının ilerletilmesini amaçlamıştır. Zirve, ekonomik kalkınma, çevre koruma ve sosyal adalet arasındaki dengeyi sağlamak için politika oluşturmayı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için uluslararası teşviki amaçlamıştır. WSSD'de temel çevresel konuların yanı sıra yoksullukla mücadele, sağlık, eğitim ve cinsiyet eşitliği gibi sosyal ve ekonomik konular da ele alınmıştır (Carr ve Norman, 2007). Zirve sonuç bildirgesinde, sürdürülebilir kalkınma için çeşitli taahhütler ve hedefler belirlenmiş, ancak bazı eleştirmenler bu belgelerin yeterince güçlü ve bağlayıcı olmadığını öne sürmüştür. WSSD, uluslararası toplumun sürdürülebilir kalkınma konusundaki çabalarını güçlendirmiş ve küresel düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adım olmuştur.

Quito'da düzenlenen Habitat III 2016 Konferansı, Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kentleşme ve kentsel kalkınma konularında düzenlediği önemli uluslararası etkinliklerden biridir. 2016 yılında Ekvador'un başkenti Quito'da gerçekleşen bu konferans, "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" ve "Habitat Gündemi" çerçevesinde kentsel alanlarda sürdürülebilir kalkınma hedeflerini tartışmak ve belirlemek için düzenlenmiştir. Kentsel alanlardaki hızlı nüfus artışı, kentsel yoksulluk, çevresel sürdürülebilirlik ve kentsel altyapı gibi konuları ele almıştır. Kentlerin geleceği için bir eylem planı olan "Quito Bildirgesi"nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2017). Bu bildirme, kentsel kalkınma, kentsel altyapı, ulaşım,

konut, çevre ve kentsel yönetim gibi alanlarda sürdürülebilirlik ilkelerini ve hedeflerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sürdürülebilirlik, geçmişten günümüze yapılan çalışmalar ve araştırmaların ışığında çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla homojen biçimde değerlendirilmesiyle önem arz eden bir kavram olarak gelişim göstermiştir (Şekil 3.). Bu perspektif, her bir boyutun birbirini tetiklediği ve birbiriyle bağlantılı olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Çevresel faktörlerin ekonomi ve sosyal yapı üzerindeki etkileri, aynı şekilde ekonomik ve sosyal faktörlerin de çevresel durumu etkilediği bilinmektedir.

Şekil 3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Farklı Boyutları ve Onların Göreceli Önemi

Kaynak: Marghescu, T., (2005). "Greening the Lisbon Agenda? = Greenwashing?" In The Greening of The Lisbon Agenda Conference, EPSCD, Strasbourg: European Parliament.

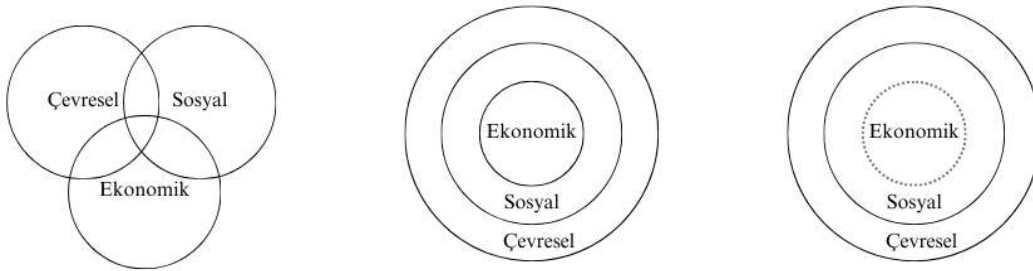
2.3. Sürdürülebilirlik Bileşenleri

Sürdürülebilirlik fikrinin temelleri; insan gereksinimlerini karşılama, toplumsal adaleti sağlama ve doğanın dengesine saygı duymayı gerektiren üç etik yaşam felsefesine dayanır. (Holden ve diğerleri, 2017). Bu anlamda, sürdürülebilirlik fikri, çevre bilimlerinden ekonomiye, sosyolojiden siyaset bilimine kadar birçok alanda incelenmektedir. Ayrıca, kentsel planlama ve mimarlık alanlarında da sürdürülebilirlik, yeşil alanların korunması, enerji verimliliği ve çevre dostu yapılaşma gibi konuları içeren bir perspektifle ele alınır. Sürdürülebilirlik, üç temel direk üzerinde; çevresel, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla yükselir. En yaygın tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken yarının nefes aldığı gelecek kuşaklara da aynı özgürlüğü sunan bir köprüdür (Pitelis, 2013). Sürdürülebilir

kalkınma, doğal çevrenin kıymetini korumakla birlikte, toplumsal dengeyi de güçlendirerek ekonomik ve sosyal ilerlemeyi kucaklar. Bu kapsayıcı bakış ile üç bileşenin (sosyal, çevresel ve ekonomik), ayrılmaz bir bütün olduğunu ve doğanın bütünlüğü ile sosyal adalete öncelik verdiğini gösterir. Böylece, üç bileşen arasında bir tercih yapmayı gerektiren durumları da önceden engellemektedir.

Doğal düzenin korunması ve sosyal dengeyi gözetme şartıyla her türlü toplumsal veya ekonomik evrimin sürdürülebilir olduğunu ifade etmektedir. Bu ilerleme, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi içermektedir. Yalnızca ekonomik büyümeye vurgu yapılmamaktadır. Zira öncelik, insanın içsel zenginliğinin ve potansiyelinin artırılmasında yatar; asıl odak noktası ekonomik gelişme değil, insanın kalkınmasıdır.

Şekil 4'deki ilk diyagram; üç bileşenin eşit derecede önem verilmesi (üç kümenin kesişimi), sonucunda gerçek sürdürülebilirliğin elde edilebileceğini göstermektedir. Ancak, ikinci ve üçüncü diyagramlarda çevresel sürdürülebilirlik, sosyal ve ekonomik boyutları içine alarak daha bütünsel bir yaklaşımı temsil eder. Bu durumda, bir kurum/kuruluş çevresel odaklı kalmaya devam ettiği sürece, olarak sürdürülebilirliğin sosyal ve ekonomik bileşenlerini de elde edecektir. Üçüncü diyagramda ise çevresel faktör, uzun vadeli performansı vurgulayarak sosyal ve ekonomik bileşenler arasındaki ayrımların azaldığına işaret eder (Arya ve diğerleri, 2020). Kurum/kuruluşların kar amacı gütmekten ziyade, çevresel etki ve toplumsal fayda gibi daha geniş bir perspektifi benimsemeleri gerekmektedir. Bu şekilde, işletmeler uzun vadeli sürdürülebilirlik ve toplumsal fayda arasında denge kurabilirler.

Şekil 4. Sürdürülebilirliğin Üçlü Taban Çizgisi Kavramlaştırılması

Kaynak: Arya, P., Srivastava, M. ve Jaiswal, M. (2020). Modelling Environmental And Economic Sustainability Of Logistics, *Asia-Pacific Journal of Business*, Vol. 12(1), 73-94.

Çevresel Sürdürülebilirlik;

20. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde, çevreci hareketliliğin etkisi giderek artmış ve çeşitli uluslararası çevre koruma anlaşmalarının imzalanmasıyla küresel bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı, deniz ve okyanus kirliliği gibi yeni ve önceden görülmemiş çevresel tehditler de ortaya çıkmıştır (Bozlağan, 2005). Doğa, işletmeler için sadece bir çerçeve değil, aynı zamanda hayati bir paydaş olarak öne çıkmaktadır. İşletmelerin, müşterilerinin, paydaşlarının, çalışanlarının ve toplumunun doğaya olan bağımlılıkları, işletmelerin varlığı ve faaliyetleri üzerinde derin etkiler yaratır. İşletmelerin eylemleri, tüketicilerin ve devletlerin doğa üzerindeki etkisini büyük ölçüde değiştirir.

Çevresel sorunlara duyarlı işletmeler, meşruiyet arayışıyla birlikte rekabet avantajı ve ekolojik sorumluluk duygusuyla hareket ederler (Prasad ve diğerleri, 2019). İnsanlığın varoluşunu sürdürürken doğal dengeyi koruma ve gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir dünya bırakma idealiyle şekillenir. Bu felsefe, insan etkileşimlerinin doğal çevreye zarar vermeden gerçekleştirilmesini ve kaynakların dengeli bir şekilde kullanılmasını esas alır. Ekolojik uyumun muhafaza edilmesi ve doğal süreçlerin bozulmaması bu çabanın merkezindedir.

Morelli (2011), doğaya saygılı yaşamı destekleyen temel ilkeleri içeren bir yol haritası sunmuştur. Geleceği şekillendirmek için geliştirilmiş önlemleri ve stratejileri beş ana kategoride ele almıştır;

Toplumsal İhtiyaçlar

- Gelecek kuşaklara, sürekli dikkat gerektirmeyecek ürünler bırakmak.
- Sürdürülebilir ekonomi gelişime destek olan ürün ve hizmetlerin tasarımını sunmak.
- Yerel istihdamı desteklemek.
- Ticaretin adil olmasını sağlamak.
- Ham maddelerin çevresel özelliklerini gözden geçirerek; çevresel sürdürülebilirliği, yeni ürünlerin ve hizmetlerin bileşenleri seçiminde temel bir gereklilik haline getirmek.

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması

- Doğal kaynakların, biyolojik çeşitliliğini koruyacak şekilde hammadde seçimi yapılmak.
- Enerji kaynakları kullanılırken; çevresel sorumluluk içinde olunması ve yüksek verimliliğe sahip kaynaklara yatırım yapmak.

Yenilenme Kapasitesi

- Yenilenebilir kaynakların kullanımını, doğal sistemin yeniden üretim yeteneğine uygun olarak kontrol altında tutmak.
- Yenilenemez kaynakların tükenme hızı, yenilenebilir alternatiflerin gelişme hızının altında kalmasını sağlamak.

Yeniden Kullanım ve Geri Dönüşüm

- Eşya ve malzemeleri tekrar kullanıma uygun bir şekilde tasarlayın, geri dönüşümü sağlayacak şekilde planlamak.
- Üretim ve iş akışlarını kapsamlı (kapalı döngü sistemlerine uygun) bir şekilde yeniden düzenlemek; böylelikle emisyonları ve atıkları minimum seviyeye indirmek, hatta sıfıra yaklaştırmak.

Yenilenemeyen Kaynaklar ve Atık Oluşumu Kısıtlamaları

- Ekonomik alt sistemin ölçeği, nüfus, kişi başına tüketim ve teknoloji gibi faktörlerin birleşimiyle şekillenir. Bu ölçek, ideal olmasa da taşıma kapasitesi içinde kalarak sürdürülebilirliği sağlamak.
- Atık emisyonları, gelecekteki atık emilim kapasitesini veya diğer ekolojik hizmetleri olumsuz etkilemeyecek şekilde, alıcı ekosistemlerin emici kapasitesi içinde tutulmak.
- Taşıma kriterlerini, düşük etkili taşıma modlarını önceliklendirerek geliştirmek.
- Ürün geliştirme ve yönetim kararları, ürünün yaşam döngüsü boyunca çevresel etkilerini tamamen göz önünde bulundurmak.

Ekonomik Sürdürülebilirlik;

Sürdürülebilirliğin ekonomik bileşenin de ideal olan; kaynak kullanımını en etkin ve verimli biçimde yöneterek çevresel zararı minimum düzeye indirirken, toplumun genel refahını maksimize etmeyi hedeflemesidir. Bir toplumun varoluşundan doğan sorumluluğunun derin bir yansımasıdır; zira ekonomik refah sadece maddi kazanımlarla değil, aynı zamanda manevi zenginliklerle de ölçülmelidir. Ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarını geliştirmek, sadece maddi refahı artırmakla kalmaz, aynı zamanda insan yaşamını anlamlı kılan unsurları da güçlendirir. Gelir dağılımında adil olmanın tesis edilmesi, eğitim ve sağlık koşullarının geliştirilmesi gibi sosyal dönüşümler, ekonomik gelişmenin kendisidir. Ancak, ekonomik sürdürülebilirlik sadece insan odaklı bir bakış açısı sunmaz; aynı zamanda doğanın kırılgan dengesini de korur. Çevre dostu üretim ve tüketim modellerinin benimsenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve çevre kirliliğinin önlenmesi ekonomik sürdürülebilirliğin önemli unsurlarından biridir. Bu nedenle, kaynakların dengeli bir şekilde kullanılması ve yenilenebilir kaynak kapasitesinin korunması ekonomik gelişmenin önkoşulları arasında yer alır. Ekonomik sürdürülebilirlik temel ilkeleri doğrultusunda (Sev, 2009);

- Üretim süreçlerinde kaynakların ve enerjinin verimli kullanımı sağlanarak hem maliyetlerin düşürülmesi hem de çevresel etkilerin azaltılması,
- Pazar araştırmaları ve inovasyon yoluyla yeni ve çeşitli pazar alanları keşfedilmeli ve geliştirilmelidir, böylece ekonomik büyüme ve çeşitlilik,
- Tüketim alışkanlıklarının yeniden değerlendirilmesiyle bilinçli tüketim kültürünün teşvik edilmesi ve enerji tasarrufu teknolojilerinin aktif olarak uygulanması,
- Ürünlere ve hizmetlere katma değer ekleyerek, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel fayda sağlanması gerekmektedir.

Sosyal Sürdürülebilirlik;

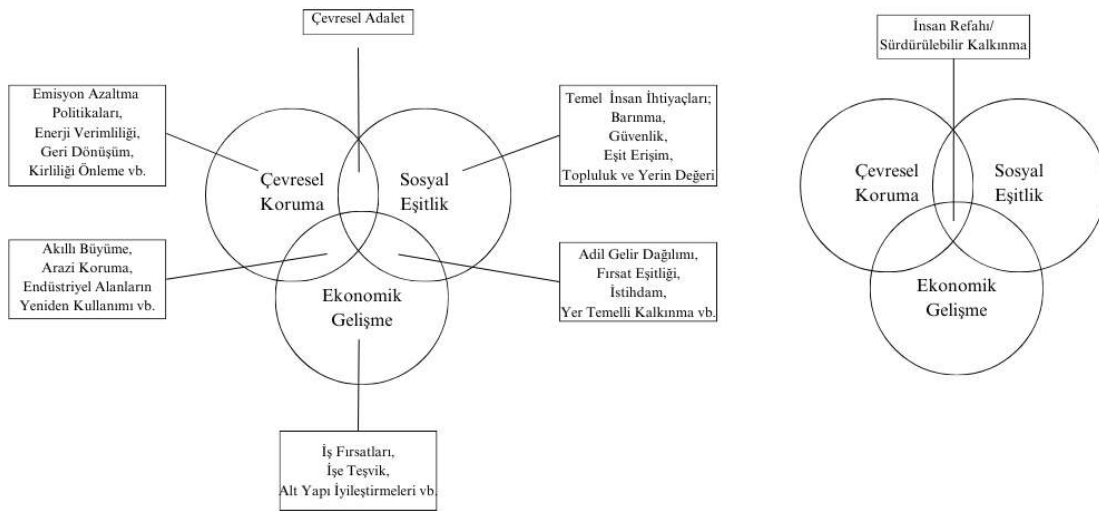
Sosyal sürdürülebilirlik, karmaşık bir kavram olup, derin bir teorik temele sahiptir ve içerdiği çok katmanlı anlamlarla akademik literatürde önemli bir yer işgal etmektedir. Sözcüklerin taşıdığı yük, analitik zekâyla mücadele ederken aynı zamanda

normatif bir çağrışım barındırır; bu da insanların birbirine öncelik verme eğilimlerinden kaynaklanan çatışmalarla birleşmektedir. Littig ve Griebler'in (2005) işaret ettiği gibi, "sosyal" kelimesi, geniş bir yelpazede hayat bulur ve bu da sürdürülebilirliğin karmaşıklığını daha da artırır. Sosyal sürdürülebilirliği tanımlamak, bir topluluğun içindeki olumlu bir durumun yanı sıra bu duruma ulaşmaya yönelik bir süreç olarak kabul edilmektedir. Morelli (2011), bu tanımın içerdiği ilkeleri şu şekilde sıralamaktadır;

- Eldeki temel hizmetlere eşit erişim hakkı,
- Farklı kuşaklar arasında adil bir denge,
- Çeşitli kültürlere değer veren ilişkilerin sistematik bir şekilde değerlendirilmesi,
- Vatandaşların, özellikle yerel düzeyde siyasi katılımının güçlendirilmesi,
- Topluluk üyelerinin sahiplik duygusu kazanması,
- Sosyal sürdürülebilirlik bilincinin nesiller arası aktarımını sağlayacak bir sistem,
- Topluluğun kendi ihtiyaçlarını mümkün olduğunca karşılamak için mekanizmalar,
- Toplum eyleminin yetmediği durumlarda ihtiyaçların karşılanması için siyasi savunuculuk.

Ancak, bu tanımın yalnızca yüzeyde olduğu ve gerçek anlamın derinliklerinde gizlenmiş olduğu da aşikârdır. Sosyal sürdürülebilirlik, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde, toplulukları oluşturan farklı bireylerin haklarında ve ihtiyaçlarında adil bir denge kurmaya çalışırken yaşadıkları zorlukları da içerir. Bu nedenle, sosyal sürdürülebilirliği net bir şekilde tanımlamak ve uygulamak hem analitik hem de politik bir zorluk olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik kavramının anlamını netleştirmek ve uygulanabilir bir şekilde işlevsel hale getirmek için, çoklu paydaşların katılımını ve geniş kapsamlı bir tartışmayı gerektiren karmaşık bir süreç gereklidir.

Bu bölümde belirtildiği gibi sürdürülebilir kalkınmanın ulaşılması hedeflenen başarısı, çevre, toplum ve ekonomi alanlarında sağlanacak dengeyle mümkün olacaktır (Şekil 5). Bu denge, detaylı bir biçimde ele alınarak ve uygulamaya geçirilerek elde edilebilir. Artık sürdürülebilir kalkınma anlayışı, insan eylemlerinin geniş perspektifte incelendiği bütüncül bir yaklaşımı benimsemiştir. Sektörel, ulusal veya genel çıkarlar yerine, bu faktörlerin her biri ayrıntılı bir şekilde değerlendirilir. Böylece, toplumun her kesimine yönelik etkileri göz ardı edilmeksizin, sürdürülebilir kalkınma kavramı geniş bir açıdan ele alınır.

Şekil 5. Sürdürülebilir Kalkınma Bileşenleri

Kaynak: Opp, Susan. (2016). The forgotten pillar: a definition for the measurement of social sustainability in American cities. *Local Environment*, 22, 1-20. Doi: [10.1080/13549839.2016.1195800](https://doi.org/10.1080/13549839.2016.1195800)

2.4. Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ve çevresel koruma ile birlikte sosyal adalet ve insan refahını da içermesi gereken bir kavramdır. Ancak, geçmişte sosyal boyutun yeterince vurgulanmadığı ve genellikle ekonomik ve çevresel faktörlerin öncelikli olduğu görülmektedir. Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar, sosyal sürdürülebilirliğin öneminin arttığını ve kalkınmanın sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve insan refahını da içermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik kavramı, kalkınma politikalarının ve uygulamalarının daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmasını ve insan odaklı çözümlerin ön plana çıkmasını gerektirmektedir (Eizenberg ve Jabareen,

2017). Tablo 3'te görüldüğü üzere, Chiu'nun (2004) mevcut literatürden sosyal sürdürülebilirliğin üç farklı yorumunu özetlediği çalışması, bu ilişkileri yansıtmaktadır.

Bu yorumlardan ilki, sosyal sürdürülebilirliği çevresel sürdürülebilirlikle eşdeğer tutar; çünkü gelişmeler, ekolojik sınırlar gibi sosyal kısıtlamalarla sınırlıdır. Sosyal kısıtlamalar, sosyal normlar tarafından belirlenir. Bir faaliyet sosyal sınırları ihlal ederse, insanların direnci nedeniyle başarısız olacaktır. Dolayısıyla, bir faaliyetin veya gelişmenin sosyal açıdan sürdürülebilir olması için belirli sosyal ilişkilere, geleneklere, yapıya ve değerlere uygun olması gerekir. Bu yorumun ana teması, dolayısıyla, sosyal değerlerin, normların ve sosyal yapının gelişim politikalarının, projelerinin veya faaliyetlerinin devamı veya ilerlemesi üzerindeki etkisidir.

İkinci yorum, çevresel koruma bağlamında ilk yoruma daha ayrıntılı bir bakış açısıyla, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ön koşullarına odaklanarak; özellikle, ekolojik sürdürülebilirliği desteklemek için gerekli olan sosyal koşulları vurgulamaktadır. Bu yorumun temeli, Brundtland raporunun temasıyla örtüşmektedir: toplumsal ve kültürel etkenlere bağlı olarak algılanan ihtiyaçlar, sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturur. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma için gereken değerlerin yaygınlaştırılması, ekolojik sınırlar içinde kalan tüketim standartlarını teşvik eder ve herkesin ulaşabileceği makul hedefler belirlenmesine yardımcı olur.

Sosyal sürdürülebilirliğin üçüncü perspektifi ise, insan merkezli bir yaklaşım sunarak, bugünkü ve gelecek nesillerin refahını artırmayı amaçlar. Bu derin ve insan odaklı yaklaşım, toplumsal uyumun, bütünlüğün ve yaşam kalitesinin geliştirilmesini temel alır. Bu çerçevede, özellikle sosyal dışlanma, kopukluk ve yıkıcı çatışmaları engellemek için sosyal eşitsizliklerin azaltılması gerekmektedir. Bu bağlamda, kaynakların ve varlıkların adil bir biçimde paylaşılması ve kullanılması, uyumlu sosyal ilişkilerin ve kabul edilebilir yaşam standartlarının sağlanmasında kilit bir role sahiptir. İnsanın merkezde olduğu bu anlayış, sürdürülebilir kalkınmanın daha derin ve anlamlı bir boyutunu temsil etmektedir.

Tablo 3. Sosyal Sürdürülebilirliğin Yorumları

Yorum 1	Gelişim Odaklı
Gelişimi sınırlayan sosyal kısıtlamalar	• Sosyal ilişkiler • Gelenekler • Yapı • Değerler
Yorum 2	Çevre Odaklı
Kaynakların ve varlıkların nesiller içinde ve nesiller arası dağılımını belirleyen sosyal ön koşullar	• Kurallar • Değerler • Normlar • Tercihler
Yorum 3	İnsan Odaklı
İnsanların refahının sürdürülmesi veya iyileştirilmesi	• Artan sosyal uyum ve bütünlük • Gelişmiş sosyal istikrar • Yaşam kalitesinde iyileşme

Kaynak: Chiu, R. L. H. (2004). Socio-cultural sustainability of housing: a conceptual exploration. *Housing, Theory and Society*, 21(2): 65-76. Doi: [10.1080/14036090410014999](https://doi.org/10.1080/14036090410014999)

Bu üç perspektif, sürdürülebilir kalkınma konusunda derinlemesine bir kavrayış sunmaktadır. Çevresel sürdürülebilirliği hedeflemek için, kaynakların ve varlıkların tüketim ve dağıtımıyla ilgili insanların tutumlarını ve değerlerini değiştirmek gerekmektedir. Bu dönüşüm süreci genellikle uzun bir zaman alır ve sıklıkla krizlerle tetiklenir. Ancak, bu değerler ve tutumlar, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için temel ön koşulları oluşturur. Sürdürülebilir kalkınma, yalnızca Dünya'nın sürdürülebilirliği ile sınırlı değildir; aynı zamanda toplumun daha adil, uyumlu ve bütünlük hâle getirilmesi ve insanlara daha iyi bir yaşam kalitesi sunulması gerekmektedir. Ancak, çevresel ve sosyal boyutlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer Dünya'nın koşulları kötüleşirse ve doğal kaynaklar azalır, sosyal eşitsizlikler, çatışmalar ve sosyal ayrımcılık gibi sorunlar daha da artabilir. Dolayısıyla, sosyal sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlikle iç içe geçmiş durumdadır.

Sosyal sürdürülebilirlik diğer yazarlarca; çeşitli açılardan ele alınmakla birlikte, belirli bir tanımla sınırlanmak yerine, genellikle uygulanabilirlik açısından anahtar temaları vurgulamaktadır (Colantonio, 2010). Bazı temel temalar, sosyal sürdürülebilirliğin dayanakları olarak sürekli bir şekilde tanımlanan temel ihtiyaçlar ve eşitliği göstermektedir. Temel ihtiyaçlar, bireylerin ve toplumların sağlıklı bir yaşam sürmesi için gerekli olan fizyolojik ve sosyal gereksinimleri içerir. İstihdam,

yeme-içme ve barınma gibi unsurlar, sürdürülebilir bir yaşamın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Eşitlik ise sosyal sürdürülebilirliğin merkezinde yer alır, çünkü daha eşitlikçi toplumlar, daha uzun yaşam süreleri, daha düşük suç oranları, daha güçlü sivil katılım ve sağlam ekonomik yapılar gibi bir dizi avantajla ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için eşitlik ve temel ihtiyaçlar, stratejik öneme sahip unsurlardır ve bu unsurların üzerine kurulan politika ve uygulamalar, toplumların daha sağlıklı ve dengeli bir geleceğe doğru ilerlemesine yardımcı olabilir. Sürdürülebilirlik kavramı, genellikle bireyin uzmanlık alanına veya disiplinine göre değişen tanımlarla ele alınır. Ancak, bazı araştırmacılar bu kavramı sadece kendi alanlarında sınırlamak yerine, sosyal kriterler ve ana başlıklar üzerinden daha geniş bir perspektiften ele almayı tercih etmişlerdir. Bu yaklaşım, sürdürülebilirlik tartışmalarını evrensel bir düzeye taşıırken, insanların yaşam standartlarını geliştirme veya mevcut standartları koruma amacına odaklanmaktadır. Tablo 4.'de farklı disiplinler içeren sosyal sürdürülebilirlik tanımlarının bir derlemesi sunulmaktadır.

Tablo 4. Sosyal Sürdürülebilirliğin Tanımları ve Araştırmacıları

Referans	Sosyal Sürdürülebilirlik Tanımı
Cuthill (2010)	"Sosyal sürdürülebilirlik kavramı, sosyal altyapı, sosyal sermaye, sosyal adalet ve hakkaniyet fikirlerinin altında incelenebileceği vizyoner bir çatı sağlar. Metodolojik bir perspektiften bakıldığında, bu kavramların her birinin, bilgilendirilmiş yerel yanıtların işbirliği içinde geliştirilmesinde çeşitli paydaşları desteklemek için ilgili yönetim süreçlerine dayandığı ileri sürülmektedir."
Chan ve Lee (2007)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Yiftachel ve Hedgcock (1993)	"Sosyal sürdürülebilirlik, kentsel ve kırsal alanların planlanması ve yönetimi yoluyla, sosyal eşitsizlikleri azaltmayı, toplumsal dayanışmayı artırmayı ve çevresel adaleti sağlamayı amaçlayan bir süreçtir."
Vavik ve Keitsch (2010)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Colantonio ve Dixon 2009	"Sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin, toplumların ve toplumların birbirleriyle nasıl yaşadığına ve kendileri için seçtikleri kalkınma modellerinin hedeflerine nasıl ulaşacaklarına dair bir endişedir. Bu süreçte, kendi fiziksel sınırlarını ve gezegen dünyayı da dikkate alırlar."
Sachs (1999)	"Sosyal sürdürülebilirlik, insanların yaşam kalitesini arttırırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulunduran bir denge ve uyum halindeki bir toplumsal yapı olarak tanımlanabilir."
Dempsey, vd. (2011)	"Sosyal sürdürülebilirlik ne mutlak ne de sabittir. Sosyal sürdürülebilirlik, zamanla (yıldan yıla/on yıldan on yıla) bir yerde değişecek dinamik bir kavram olarak düşünülmelidir. Bu, dış etkiler yoluyla ortaya çıkabilir: örneğin, yerel yönetimlerin hizmet sunumundaki değişikliklerle tetiklenen sosyal uyum ve etkileşim artabilir."
McKenzie (2004)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların sosyal yapısını güçlendirmek, sosyal eşitsizlikleri azaltmak ve toplumun genel refahını artırmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Stren ve Polese (2000)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların temel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi ve gelecek nesillerin yaşam kalitesini güvence altına alma yeteneği olarak tanımlanabilir."
Castillo vd. (2007)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların ekonomik, çevresel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerini artırma ve toplumun genel refahını artırma sürecidir."

Referans	Sosyal Sürdürülebilirlik Tanımı
Karuppannan ve Sivam (2011)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları"
Enyedi (2002)	"Sosyal sürdürülebilirlik, bir toplumun sosyal yapısının, kültürel mirasının, sosyal sermayesinin ve toplumun toplam refahının korunması ve iyileştirilmesi için çaba gösteren bir süreçtir."
Davidson ve Wilson (2009)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun kültürel çeşitliliğini koruma, sosyal eşitsizlikleri azaltma ve toplumsal dayanışmayı teşvik etme sürecidir."
Eizenberg ve Jabareen (2017)	"Sosyal sürdürülebilirlik, iklim değişikliği ve çevresel tehlikelerin riskleriyle başa çıkmak için tasarlanmış toplumsal yönlendiricilik uygulamaları içerir. Sosyal sürdürülebilirlik, risklerle yüzleşirken sosyal endişeleri ele almaya çalışır. "
Barron ve Gauntlett (2002)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik sistemlerinin uzun vadeli dayanıklılığını sağlama ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama sürecidir."
Harris ve Goodwin (2001)	"Fırsatların adil bir şekilde dağıtılması; sağlık ve eğitim de dahil olmak üzere sosyal hizmetlerin yeterli sağlanması; cinsiyet eşitliği; politik sorumluluk ve katılım."
Vallance vd (2011)	"Sosyal sürdürülebilirliğin üç bileşeni vardır. "Gelişim", sosyal sürdürülebilirlik, temel ihtiyaçların karşılanması, kuşaklar arası ve kuşaklar içi adalet gibi konularla ilgilidir. "Köprü sürdürülebilirliği", biyofiziksel çevresel hedeflere ulaşmak için davranışların değiştirilmesine odaklanır. "Bakım sürdürülebilirliği", sosyal kabul veya sosyal terimlerde sürdürülebilecek olan şeylere atıfta bulunur."
Holden (2012)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların tüm bireylerine refah sağlamak için eşit fırsatlar ve haklar sağlama, toplumsal adaleti teşvik etme ve dezavantajlı grupları koruma sürecidir."
Magis, K. ve Shinn, C. (2009)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Colantonio ve Dixon (2009)	"Sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin, toplumların ve toplumların birbirleriyle nasıl yaşadığına ve kendileri için seçtikleri kalkınma modellerinin hedeflerine nasıl ulaşacaklarına dair bir endişedir. Bu süreçte, kendi fiziksel sınırlarını ve gezegen dünyayı da dikkate alırlar."
Shirazi ve Keivani (2018)	"Sosyal olarak sürdürülebilir mahalleler, kavramsallaştırılan ve algılanan niteliklerin, sakinler tarafından uzun bir süre boyunca büyük bir değer verilerek ve etkileşimli bir şekilde uygulandığı yerlerdir."

Referans	Sosyal Sürdürülebilirlik Tanımı
Partridge (2005)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun sosyal ve kültürel çeşitliliğini koruma, toplumsal eşitsizlikleri azaltma ve toplumun genel refahını artırma sürecidir."
Opp (2017)	"Bir şehrin sosyal olarak sürdürülebilir olarak etiketlenmesi için, ırk, etnik köken, cinsiyet veya gelir düzeyi ne olursa olsun, tüm insanların kamu yatırımlarının meyvelerine eşit erişim sağlama yeteneğine sahip olmaları ve aynı zamanda temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri gerekir. "
Glasson ve Wood (2009)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Littig ve Griessler (2005)	"Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun genel refahını artırmak ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak için çeşitli politika ve uygulamaları içeren bir süreçtir."
Manzi vd. (2010)	"İşte istihdamda, eğitimde, sağlıkta vb. eşitlik; azaltılmış sosyal dışlanma; toplumun güçlendirilmesi; orantılı sosyal altyapı; mal ve hizmetlere etkin erişim; çevresel eşitlik; yüksek sosyal sermaye."

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Ghahramanpouri vd. (2013) sınıflandırmasına göre ise, sosyal sürdürülebilirlik çeşitli odaklara bölünebilir. Farklı yönleri göz önünde bulundurulduğunda, bazı tanımlamalar mevcut durumu/koşulları bazı tanımlamalar ölçüm çerçevesiyle sosyal sürdürülebilirliği bir hedef olarak ele alırken, diğerleri ise süreçlere ve geleceğe odaklanmaktadır. Mevcut durumu ele alan yaklaşım, kentlerin sadece fiziksel altyapılarını değil, aynı zamanda toplumları arasındaki etkileşimi, dayanışmayı ve kültürel zenginliği de geliştirmeyi amaçlar. Yiftachel ve Hegcock'un (1993) tanımı, bu yaklaşımın örneğidir; toplumsal olarak sürdürülebilir bir kent, sakinlerinin birbirleriyle bağlantılı hissettiği ve ortak bir kimlik geliştirdiği bir yer olmalıdır. Benzer şekilde, Polese ve Stren (2000) sosyal sürdürülebilirliği, farklı sosyal grupların adil bir şekilde bir arada yaşayabileceği ve dışlanmanın önüne geçen bir kavram olarak vurgulamaktadır.

Akademik literatürde sosyal sürdürülebilirliği tanımlamak için kullanılan bir diğer yaklaşım, ölçüm çerçevelerine dayanmaktadır. Bu tanımlar, genellikle temel prensipleri ve boyutları belirtirken çeşitli göstergeleri içermektedir. McKenzie (2004) göre ölçüm çerçeveleri, sosyal sürdürülebilirliği değerlendirmek için pozitif ve negatif göstergeleri içerebilir; örneğin, eğitim seviyesi gibi pozitif göstergelerden işsizlik oranı gibi negatif göstergelere kadar değişebilmektedir. Araştırmacılar genellikle sosyal sürdürülebilirliği, ölçüm çerçeveleri aracılığıyla tanımlarken pozitif yönleri

veya göstergeleri vurgulamaktadırlar. Buna örnek olarak, Bramley ve Power (2009), sosyal sürdürülebilirlik tanımını kentsel perspektifle iki temel kavram üzerine kurmuşlardır; sosyal adalet ve topluluğun sürdürülebilirliği. Sosyal adalet, bir toplumda herkesin eşit fırsatlara ve kaynaklara erişimine vurgu yapmaktadır. Bu kavram, gelir dağılımı, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim olanakları gibi faktörleri içermektedir. Topluluğun sürdürülebilirliği ise, bireylerin ve grupların dayanışma içinde olması, katılımcılığın sağlanması ve toplumsal bağların güçlendirilmesini içermektedir.

Barron ve Gauntlett (2002) ile McKenzie (2004) gibi araştırmacılar, sosyal sürdürülebilirlik kavramını tanımlarken süreçle geleceği ortak payda da ele alırlar. Bu bağlamda, sosyal olarak sürdürülebilir topluluklar, her bireyin eşit fırsatlara erişimini sağlayarak adaletin temelini oluşturur. Böylece; farklı kültürlerin, düşüncelerin/görüşlerin ve ihtiyaçların zengin bir çeşitlilik içinde bir araya gelmesine olanak tanır. Ayrıca, toplumun her kesimi arasında güçlü bağlar oluşturarak insanların birbirlerine destek olmalarını teşvik ederler. Bu şekilde, sosyal sürdürülebilirlik sadece mevcut durumu değil, aynı zamanda gelecekteki toplumların birlikte yaşama ve gelişme kapasitesini güçlendirir.

Sosyal sürdürülebilirlik alanında yapılan kronolojik bir analiz, geleneksel konuların yerine daha soyut ve ölçülemez kavramların öne çıktığını göstermektedir (Tablo 5.). Artık, kimlik, yer duygusu ve sosyal ağlar gibi daha dokunulmaz ve ölçülmesi güç unsurlar, sürdürülebilirlik tartışmasında belirleyici hale gelmektedir. Bu değişim, sürdürülebilirlik tartışmasında somut konulardan soyut kavramlara doğru bir kayma olduğunu açıkça göstermektedir. Son yıllarda bu eğilim; hükümetlerin ve politika yapıcılarının nitel verilere dayalı konulara yönelik, hedeflerin gerçekleştirilmesi konusundaki rolünü yeniden düşünmelerine yol açmıştır. Johns ve Ormerod'ın (2007) psikolojik refah üzerine yaptığı tartışmalar, hükümetlerin mevcut taahhütleriyle başa çıkarken bu yönde politikalar geliştirebilme yeteneklerini sorgulamaktadır. Bu bağlamda, insanın psikolojik refahını sağlamak ve artırmak, sosyal bilimin öncelikli hedeflerinden biri olarak kabul edilmiş ve sürdürülebilirlik politikalarının önemli bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Geleneksel ve Gelişmekte Olan Sürdürülebilirlik Ana Temaları

Geleneksel Olan	Gelişmekte Olan
• Temel ihtiyaçlar, barınma ve çevresel sağlık • Eğitim ve beceriler • İstihdam • Eşitlik • İnsan hakları ve cinsiyet • Yoksulluk • Sosyal Adalet	• Demografik değişim (yaşlanma, göç, mobilite) • Sosyal yapı ve uyum • Kimlik, yer duygusu ve kültür • Yetki, katılım ve erişim • Sağlık ve güvenlik • Sosyal sermaye • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi

Kaynak: Colantonio, A., (2010). Urban social sustainability themes and assessment methods, *Proceedings of the Institution of Civil Engineers: Urban Design and Planning*, 163(2):79-88. Doi: [10.1680/udap.2010.163.2.79](https://doi.org/10.1680/udap.2010.163.2.79)

Sachs (1999), sosyal sürdürülebilirliğin temellerini incelediği çalışmasında, insanlığın karşı karşıya olduğu zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelmek için gereken yaklaşımları derinlemesine değerlendirerek sosyal sürdürülebilirliği; insanların yaşam kalitesini artırırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulunduran bir denge ve uyum halindeki bir toplumsal yapı olarak tanımlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak için bilgi ile teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmak, kaynakların adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlamak, küresel dayanışma ve iş birliğini güçlendirmek gerekmektedir. Ayrıca, Sachs (1999), toplumların evriminde dış etkenlerin etkisini vurgulayarak, bu etkilerle başa çıkmanın önemini; sürdürülebilirliği kültürel ve siyasi boyutlarıyla ele alarak vurgulamıştır. Özellikle hızla sanayileşen ülkelerde, kültürel sürdürülebilirliğin daha da kritik hale geldiğini belirtmiştir. Bu tür ülkelerde, gelişmiş toplumların aksine, kültürel değerlerin muhafaza edilmesi ve sürdürülebilirliği daha büyük bir meydan okumadır. Dolayısıyla, kültürel sürdürülebilirliğin güvence altına alınması, toplumların istikrarını ve refahını artırmak için kilit bir unsurdur.

Littig ve Griessler (2005) benzer şekilde sosyal sürdürülebilir kalkınmayı, mevcut ihtiyaçların uzun vadeli tatminine yönelik bir yaklaşım olarak açıklar ve doğa ile toplum arasındaki ilişkilere odaklanır. İhtiyaçlar, yiyecek, barınma, sağlık hizmetleri gibi temel gereksinimlerin yanı sıra eğitim, sosyal ilişkiler ve kişisel gelişim gibi daha geniş kapsamlı ihtiyaçları da içerebilir. Modern toplumlarda iş, sürdürülebilirlik için merkezi bir role sahiptir, çünkü doğa ile toplum arasındaki

ilişkilerin çoğu iş yoluyla gerçekleşir. Ayrıca, ekonomi, politika ve kültür gibi işlevsel sistemler, doğa ve toplum arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesinde ve kontrol edilmesinde temel bir rol oynarlar. Bu sistemlerin sürdürülebilirlik için uyumlu bir şekilde çalışması, sosyal adaletin sağlanması ve herkesin onuruna uygun bir yaşam sürmesinin temini için kritiktir.

2.5. Sosyal Sürdürülebilirliğin Mimarlık Disiplini ve Kentsel Planlama Boyutu

Kentsel sosyal planlamada geleceğe odaklanma ve süreç, sürdürülebilirlik tartışmalarında belirleyici unsurlardır (Partridge, 2005). Geleceğe odaklanma, mevcut durumda yaşanan adaletsizlikleri gidermek ve gelecek kuşaklar için daha iyi bir toplum yaratmayı hedefler. Castillo, Price, Moobela ve Mathur (2007) bu noktayı vurgulayarak, sosyal sürdürülebilirliği tanımlarken; toplumun her kesiminin önemli bir yeri ve katkı sağlama hakkına sahip olduğu fikrini öne çıkarmaktadır. Sosyal planlama süreçlerinde bu ilkelerin dikkate alınması, kentsel alanların daha adil, dayanıklı ve yaşanabilir olmasına katkı sağlamaktadır. Holden'ın (2012) ise süreci vurguladığı sosyal sürdürülebilirlik kavramı, kentsel büyümenin dönüşümünde önemli bir role sahiptir. Süreç içerisinde sürdürülebilirliği sağlamak için politika ve kurumların yanı sıra toplumun kendisinin de aktif bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik yalnızca dışarıdan gelen desteklerle değil, aynı zamanda toplumun içsel güçlerinin harekete geçirilmesiyle de sağlanabilmektedir.

Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların ve insanlığın uzun vadeli refahını ve direncini sağlamak için önemli bir kavramdır. Ancak, bu kavramın net bir tanımı ve uygulanabilir ölçütleri belirlemek oldukça karmaşıktır. Bu karmaşıklığı azaltmanın ve sosyal sürdürülebilirliği değerlendirmenin etkili bir yolu, belirli kriterlerin ortaya konulmasıdır. Bu kriterler, sosyal sürdürülebilirlik kavramında bulunması ve bir arada olması gereken koşulları betimleyen bir fikirler topluluğunu temsil eder.

Dempsey ve diğerleri (2011), kentsel alanlarda sosyal sürdürülebilirliği etkileyen faktörleri değerlendirirken, sosyal adalet ve toplumun sürdürülebilirliği olmak üzere iki temel başlığa odaklanmıştır.

Sosyal Adalet:

- Gelir Eşitsizliği: Kentsel alanlarda gelir dağılımını dengeli hale getirmek,
- Erişilebilirlik: Eğitim, sağlık hizmetleri, dini tesisler, spor tesisleri, ulaşım gibi temel ihtiyaç ve hizmetlere erişimdeki adaletsizlikleri ortadan kaldırmak,
- Toplumsal Katılım: Karar alma süreçlerine eşit katılımın sağlanması, sosyal adalet ve toplumsal refahın sağlanması için din, ırk ve cinsiyet gibi ayrımları ortadan kaldırmak.

Toplumsal Sürdürülebilirliği:

- Kültürel Çeşitlilik: Kentsel alanlardaki kültürel çeşitliliğin korunması ve desteklenmesi, toplulukların sürdürülebilirliğini artırmak,
- Komşuluk İlişkileri: Güçlü mahalle bağları ve dayanışma,
- Yeşil Alanlar ve Çevresel Kalite: Doğal ve yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi, toplulukların fiziksel ve ruhsal sağlığını desteklemek.

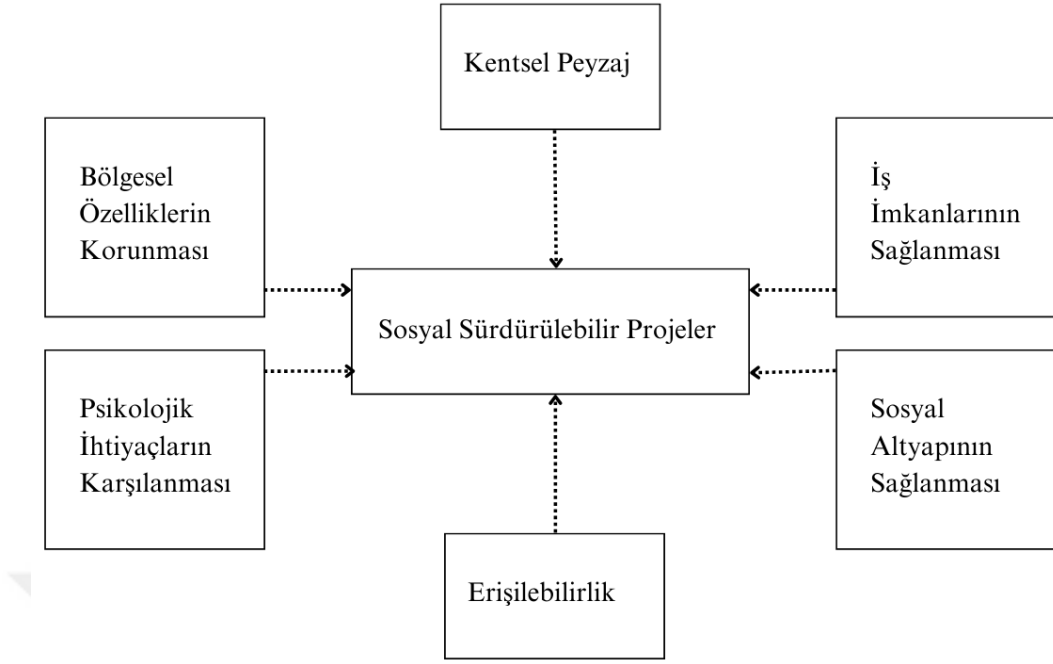
Ayrıca, Dempsey vd. (2011) tarafından belirtilmiş olan sınıflandırmaya göre, sosyal sürdürülebilirliğe etki eden faktörler "Fiziksel Faktörler" ve "Fiziksel Olmayan Faktörler" şeklinde gruplanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Sosyal Sürdürülebilirliği Etkileyen Fiziksel ve Fiziksel Olmayan Faktörler

Fiziksel Faktörler	Fiziksel Olmayan Faktörler
• Kentlilik (Şehir yaşamı) • Çekici kamusal alan • Yeterli barınma • Bölgesel çevre kalitesi • Erişilebilirlik • Sürdürülebilir kentsel tasarım • Komşuluk • Yaya dostu mahalle	• Eğitim ve öğretim sosyal adalet • Katılım ve bölgesel demokrasi • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi • Sosyal kaynaşma • Sosyal sermaye • Topluluk • Güvenlik • Karma kullanım • Adil gelir dağılımı • Toplumsal düzen • Sosyal birleşme • Topluluğun birleşmesi • Sosyal ağlar • Sosyal etkileşim • Topluluk ve aidiyet hissi • İstihdam • İstikrar • Aktif topluluk organizasyonları • Kültürel gelenekler

Kaynak: Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., ve Brown, C. (2011). The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability. *Sustainable Development*. 19(5):289 – 300. Doi: [10.1002/sd.417](https://doi.org/10.1002/sd.417)

Kentsel gelişimde sosyal sürdürülebilirliği araştıran Chan ve Lee (2007), kentsel tasarımcılar, mimarlar, gayrimenkul yatırımcıları ve şehir sakinlerinin fikirlerini değerlendirmek için gerçekleştirdikleri anket çalışması sonucuna göre sosyal sürdürülebilirliği etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Erişilebilirlik, sosyal hizmetlerin sağlanması, iş imkanları, kent estetiği planlaması, ruhsal ihtiyaçları karşılama kapasitesi ve bölgesel kimliğin korunması öne çıkan unsurlar arasındadır (Şekil 6). Bu bulgular, kentsel planlama ve gelişimde sosyal faktörlerin önemini vurgulamaktadır, böylelikle kentsel alanlarda sürdürülebilirliği artırmaya yönelik stratejilerin belirlenmesine katkı sağlamaktadır.

Şekil 6. Sosyal Sürdürülebilirliği Etkileyen Faktörler

Kaynak: Chan, E., Lee, G. (2007). Critical factors for improving social sustainability of urban renewal projects. *Social Indicators Research*. 85(2):243-256. Doi: [10.1007/s11205-007-9089-3](https://doi.org/10.1007/s11205-007-9089-3)

Araştırmacılar, sosyal sürdürülebilirliği derinlemesine anlama ve ölçme arzusuyla uzun yıllardır çalışmaktadırlar. Bu süreçte, belirli kriterler geliştirilmiştir ki, bunlar sosyal sürdürülebilirliği tanımlamak ve değerlendirmek için temel bir çerçeve sunmaktadır. Bu kriterler, toplumsal yapıların ve ilişkilerin sürdürülebilirliğini belirlemede önemli bir araç oluşturur. Tablo 7’de gösterilen kriterler, sosyal sürdürülebilirlik alanında yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılan ve değerlendirilen kriterleri içerir.

Bu kriterlerin belirlenmesi, toplumların kısa ve uzun vadeli geleceklerini daha derinlemesine anlamalarını sağlar. Bu adımlar, insanlığın evrensel değerlerine ve gelecek nesillere katkıda bulunma arzusuna dayanmaktadır. Belirlenen kriterler, sadece mevcut kuşaklar için değil, gelecek nesiller için de sürdürülebilir bir yaşam standardını sağlama yolunda kılavuz görevi görmektedir.

Tablo 7. Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri

Özellik	Referans
• Demografi • Eğitim ve yetenek • İş • Yetkilendirme, katılım ve erişim • Konaklama ve sağlık • Kimlik, imaj ve miras • Sosyal birleşme, içirme ve bağlılık	Chan, Hu, Fan (2019)
• Sosyal adalet ve eşitlik • Sosyal altyapı • Bağlantılı yönetim • Sosyal sermaye	Cuthill, (2010)
• Çeşitlilik • Yaşam Kalitesi • Katılım • Kimlik • Erişilebilirlik • Eşitlik	Barron ve Gauntlett (2002)
• Kaynakların ve varlıkların eşit dağıtımı ve tüketimi • Uyumlu sosyal ilişkiler • Kabul edilebilir yaşam kalitesi	Chiu (2003)
• Sosyal etkileşim • Katılım • Toplum istikrarı • Gurur / yer bağlılığı hissi • Emniyet ve güvenlik	Dempsey vd. (2012)
• Sosyal ağ • Emniyet ve güvenlik • Bağlılık hissi • Katılım • Mahallenin kalitesi • Konutun kalitesi • Sosyal karışım • Yoğunluk • Karışık arazi kullanımı • Kent dokusu ve bağlantıları • Bina tipolojisi • Merkezin kalitesi • Hizmetlere erişim	Shirazi vd. (2019)
• Temel ihtiyaçların karşılanması • Kişisel sorumluluk • İstihdam • Eşitlik • Kültürel çeşitlilik • Sosyal sermaye	Sinner vd. (2004)

Özellik	Referans
• Ekonomi/iş • Ulaşım ve hareketlilik • Kaynak kullanımı • Bina ve arazi kullanımı • Tesislere erişim	Hemphill vd. (2004)
• Sosyal içerme • Eşitlik	Suchowerska (2021)
• Mahalle tatmini • Yer hissi • Emniyet ve güvenlik • Sosyal eşitlik • Sosyal etkileşim • Sosyal katılım	Lariman vd. (2020)
• Yerel özelliklerin korunması • Psikolojik ihtiyaçları karşılama yeteneği • Kentsel tasarım • Toplumsal altyapının sağlanması • İş imkanlarının varlığı • Erişilebilirlik	Chan ve Lee (2008)
• Kentsel peyzaj kalitesi • Yerel karakterin korunması • Psikolojik ihtiyaçların karşılanabilmesi • Erişim / iş fırsatlarının uygunluğu/ sosyal altyapının sağlanması • Sosyal yapının inşası, görüşülmesi ve uygulaması	Darchen ve Poitras (2020)
• Temel ihtiyaçlara erişim ve yaşam kalitesi • Sosyal adalet • Sosyal uyum	Littig ve Grießler (2005)
• Katılım • Yer duygusu • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi	Yung ve Chan (2012)
• Eşitlik • Kapsayıcılık • Erişilebilirlik • Gelecek odaklılık • Katılım • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi	Partridge (2005)
• Eşitlik • Toplumsal etkileşim • Erişilebilirlik • Toplumsal katılım • Kimlik • Toplum istikrarı • Güvenlik	Bramley ve Power (2009)

Özellik	Referans
• İnsan haklarına saygı • Güvenlik, • Temel ihtiyaçların karşılanması • Topluluk istikrarı • Sosyal adalet • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi	Colantonio ve Dixon (2011)
• Eşitlik • Toplum istikrarı • Erişilebilirlik • Çeşitlilik • Katılım • Yönetim	Mckenzie (2004)
• Temel ihtiyaçların karşılanması • Eğitim • İş • Eşitlik • İnsan hakları • Yoksulluk • Sosyal adalet • Demografik değişim • Sosyal sermaye • Güçlendirme ve katılım • Sosyal dayanışma • Kimlik hissi • Sağlık ve güvenlik • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi	Landorf (2011)
• Eşitlik • Kapsayıcılık • Gelecek odaklılık • Kültürel ve toplumsal çeşitlilik • Katılım	Morgan ve Baines (2004)
• Eşitlik • Yönetim • Katılım	Woodcraft vd. (2011)
• Sosyal eşitlik • Temel ihtiyaçların karşılanması • Refah • Yaşam kalitesi • Sosyal etkileşim, uyum ve katılım • Topluluk duygusu • Aidiyet hissi	Ghahramanpouri vd. (2013)
• Eşitlik, • Çeşitlilik • Refah, mutluluk ve yaşam kalitesi • Yönetim	CSA, (2003)

Özellik	Referans
• Yere bağlılık • Becerileri ve özsaygı doğurma yeteneği • Topluluktaki eğitim ve öğrenme ile ilişkiler • Boş zaman veya sanat tabanlı programın teşviki • Kullanım erişilebilirliği • Miras sitelerini ziyaret etme	Stubbs (2004)
• Erişilebilirlik • Eşitlik • Katılım • Çeşitlilik • Sosyal ihtiyaçların karşılanması • Kültürel mirasın yapı ve özelliklerinin korunması	Weingaertner ve Moberg (2011)
• Eşitlik • Temel ihtiyaçların karşılanması	Castillo vd. (2007)
• İnsan hakları • Ekonomik refah • Eşitlik • Temel ihtiyaçların karşılanması • Eğitim • Beceriler • Deneyim • Katılım	Omann ve Spangenberg (2002)
• Eşitlik • Demokrasi • İnsan hakları • Toplumsal homojenlik • Adil gelir dağılımı • İş imkanı • Kaynaklara adil erişim ve sosyal hizmetler	Sachs (1999)
• Sosyal adalet • Dayanışma • Katılım • Güvenlik	Thin ve diğerleri (2002)
• Kültürel gelişim • Sosyal etkileşim • Refah mutluluk ve yaşam kalitesi	Polese ve Stren (2000)
• Eşitlik, • Güvenlik • Kentsel form	Eizenberg ve Jabareen (2017)

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

2.6. Sürdürülebilirlik Sertifika Sistemlerinde Sosyal Sürdürülebilirlik Boyutu

Sürdürülebilir tasarım kavramı, içerisinde birçok farklı parametreyi barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşıklık, sektör içindeki uzmanlar kadar genel kullanıcılar için de anlaşılması güç olabilmektedir. Bu nedenle, nesnel ve anlaşılır bir değerlendirme yapabilmek amacıyla çeşitli değerlendirme ve sertifika sistemleri geliştirilmiştir. Bu sistemler, sürdürülebilirlik ilkelerini uygulamada kolaylaştırırken, sonuçların anlaşılabilir olmasını sağlayarak bu alanda objektif bir değerlendirme sunmaktadır. Kentsel planlama ve mimarlık disiplini bağlamında sürdürülebilirlik tartışmaları doğrultusunda, yapıların çevresel etkilerini azaltmayı hedefleyen sertifika ve derecelendirme sistemleri, sektörde büyük bir değişim ve gelişim dalgası başlatmıştır.

Kimi ülkeler kendi yerel sistemlerini geliştirme yolunda ilerlerken, diğerleri mevcut sistemlere ya da bunların kendi ülkelerine özgü adaptasyonlarına yönelmektedir. Süregelen zamanda sürdürülebilirlik kavramının diğer unsurlarının da ele alınması gerektiği görüşüyle gündeme gelmesi bu sistemlerin evrilmesine neden olmuştur. Böylece sosyal sürdürülebilirlik kriterlerine de artık sertifika sistemlerinde yer verilmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, yapıların çevresel etkilerinin ötesine geçerek refahı ve yaşam kalitesini artırmayı hedef almaktadır. Böylece, mimarlık ve kentsel planlama pratiğinde hem kapsamlı hem de dengeli bir sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesine katkı sağlayacaktır. Aslında, sosyal sürdürülebilirliğin somut kriterlerle belirlenmesi ve bu kriterlerin sertifika ve derecelendirme sistemlerine entegre edilmesi, disiplin içinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Bu çalışma, ulusal ve uluslararası farklı sertifika sistemlerinin standartlarını ve kategorilerini analiz ederek, sürdürülebilirlikte önemli bir role sahip olan sosyal boyutun nasıl yansıtıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Küresel olarak BREEAM, LEED, GREEN STAR (Avustralya), DGNB (Almanya), CASBEE (Japonya), BERDE (Filipinler) ve GREENSL(Sri Lanka) gibi sistemler ele alınacaktır. Ayrıca, Türkiye'den Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (ÇEDBİK) tarafından yönetilen sertifikasyon sistemi de incelenecektir.

2.6.1. BREEAM (Bina Araştırma Kuruluşu Çevresel Değerlendirme Metodu)

1990 yılında İngiltere'de, yapıların sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesi amacıyla Yapı Araştırma Kurumu (BRE Global) tarafından geliştirilen BREEAM, çevresel etkiyi ölçmek ve tahribatı azaltmak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu metodoloji, binaların çevresel sürdürülebilirlik standartlarını belirlemek ve yeşil yapı uygulamalarını teşvik etmek için tasarlanmıştır. Sistem, çeşitli kriterleri kullanarak binaların performansını değerlendirerek uygun olanlara yeşil bina sertifikası vermektedir. BREEAM sertifikasyon sistemi, altı farklı kategoride değerlendirilir (www.breeam.com).

BREEAM Kullanımda (In-Use) Standardı: Bir binanın, işletme sürecinde çevresel etkilerini azaltmak ve sürdürülebilirlik standartlarını karşılamak için tasarlanmıştır.

BREEAM Altyapısı (Infrastructure): İngiltere'de başlayan ve uluslararası alanda kullanılan bu sistem, yol, köprü, demiryolu, su arıtma tesisleri gibi projeleri kapsar. Projeler, tasarım, inşaat, çevresel etkiler, sosyal etkiler ve işletme süreci gibi kriterler altında değerlendirilir.

BREEAM Yenileme Projeleri (Refurbishment ve Fit-Out): Mevcut binaların yenilenmesi ve iç mekanlarının düzenlenmesi sürecinde çevresel sürdürülebilirlik performansını değerlendiren bir sistemdir.

BREEAM Yeni Yapılar (New Construction): Yeni inşa edilen binaların çevresel sürdürülebilirlik performansını değerlendirmek için kullanılan bir sistemdir.

BREEAM Ev Kalitesi İşareti (Home Quality Mark - HQM): Yalnızca Birleşik Krallık'ta konut projelerinin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik standartlarını belgelendirmek için kullanılan bir sistemdir.

BREEAM Topluluklar (Communities): Bu sistem, yeni toplulukların geliştirilmesi aşamasında binaların ve altyapının sürdürülebilirlik standartlarını belirlemek ve bu standartları karşılamak için bir çerçeve sağlar.

Yerel mahalle veya semt projelerinin ele alındığı BREEAM Topluluklar Sertifika Sistemi üç aşamada değerlendirilmektedir. Bunlar;

- Aşama 1: Geliştirme ilkesinin oluşturulması
- Aşama2: Geliştirme düzeninin belirlenmesi
- Aşama 3: Ayrıntıların tasarlanması

Bu aşamaların oluşturduğu ilkeler ise;

- Kaynaklar ve enerji
- Yönetim
- Sosyal ve ekonomik refah
- Arazi kullanımı ve ekoloji
- Ulaşım ve hareket

olarak beş kategoride ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve değerlendirmektedir (Tablo 8.). Sürdürülebilirlik, çevresel etkilerin yanı sıra toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik gereksinimlerini de dikkate almayı gerektirir. Bu bağlamda, BREEAM Topluluklar Sertifika Sistemi, sürdürülebilir mimari ve tasarımın toplum odaklı bir perspektiften ele alınmasını sağlamaktadır. 2008'de oluşturulan bu sistem, demografik ihtiyaçları, yerel kimliğin korunmasını ve toplumun her kesimini kapsayan erişilebilir, kapsayıcı bir tasarım anlayışını teşvik etmektedir. Ayrıca, eğitim ve beceriler gibi toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kriterler de içermektedir. Yine bu sistem içerisinde; kamusal alanların sürdürülebilir tasarımı, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşam kalitesini artırmak için önemlidir. BREEAM Topluluklar Sertifika Sistemi, bu hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak kullanılabilir. Çeşitli etkinliklere olanak sağlama, mikro iklimin dikkate alınması, fonksiyonların entegrasyonu ve yerel kimliğin korunması gibi kriterler, kamusal alanların sosyal sürdürülebilirliğini artırır ve toplumun refahını güçlendirir.

Tablo 8. BREEAM Topluluklar; Aşamalar, Kategoriler ve Değerlendirme Ölçütleri

AŞAMA 1	AŞAMA 2	AŞAMA 3
Devlet Yönetimi		
GO 01 – Müzakere planı	GO 02 – Müzakere ve yükümlülük GO 03 – Tasarımı gözden geçirme	GO 04 – Tesislerin toplumsal yönetimi
Sosyal ve Ekonomik Refah		
SE 01 – Ekonomik etki	SE 05 – Mesken koşulları	SE 14 – Yerel konuşma dili
SE 02 – Demografik ihtiyaç ve öncelikler	SE 06 – Hizmet, olanak ve tesislerin dağıtımı	SE 15 – Kapsayıcı tasarım
SE 03 – Taşkın risk değerlendirmesi	SE 07 – Kamusal alan	SE 16 – Işık kirliliği
SE 04 – – Gürültü kirliliği	SE 08 – Mikro iklim	SE 17 – Eğitim ve beceriler
	SE 09 – Kamu hizmetleri	
	SE 10 – İklim değişikliğine adaptasyon	
	SE 11 – Yeşil altyapı	
	SE 12 – Yerel parklar	
	SE 13 – Taşkın risk yönetimi	
Kaynaklar ve Enerji		
RE 01 – Enerji stratejisi		RE 04 – Sürdürülebilir binalar
RE 02 – Mevcut binalar ve altyapı		RE 05 – Düşük etkili malzemeler
RE 03 – Su stratejisi		RE 06 – Kaynak verimliliği
		RE 07 – Ulaşım karbon emisyonları
Arazi Kullanımı ve Ekoloji		
LE 01 – Ekoloji stratejisi	LE 03 – Su kirliliği	LE 06 – Yağmur suyu hasadı
LE 02 – Arazi kullanımı	LE 04 – Ekolojik değerleri geliştirme	
	LE 05 – Peyzaj	
Ulaşım ve Hareket		
TM 01 – Taşıma değerlendirilmesi	TM 02 – Güvenli ve çekici sokaklar	TM 05 – Bisiklet olanakları
	TM 03 – Bisiklet ağı	TM 06 – Toplu taşıma olanakları
	TM 04 – Toplu taşımaya erişim	

Kaynak: <https://www.breeam.com/communitiesmanual/> Erişim Tarihi: 30.04.2024

2.6.2. LEED (Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik)

ABD Yeşil Binalar Konseyi (USGBC) tarafından 2000 yılında başlatılan LEED (Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik) sertifika sistemi, dünya çapında 186 ülkede ve bölgede 197.000'den fazla projede uygulanmaktadır. Sistem sürekli olarak revize edilmekte ve yenilenmekte olup, bu sayede değişen dinamiklere ve ihtiyaçlara adapte olmaktadır. Değerlendirme sistemi, bölgesel kalkınma ve konutlar dışında farklı yapı türlerini kapsayan altı ana başlık altında sınıflandırılmıştır (www.usgbc.org):

Bina Tasarımı ve İnşası (LEED BD+C): Bu program, yeni ticari ve konut binalarının tasarımı ve inşası, büyük ölçekli renovasyon ve yeniden geliştirme, kurumsal tesisler ve kamu binaları, eğitim ve sağlık tesisleri gibi farklı alanlarda uygulanmaktadır.

İç Tasarım ve İnşası (LEED ID+C): Mevcut iç mekanları iyileştirmek veya yenilemek için tasarım ve inşaat süreçlerini yönetirken çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen projeleri kapsamaktadır.

Bina İşleyişi ve Bakımı (LEED O+M): Mevcut binaların işletilmesi ve bakımı sürecinde çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen projeleri kapsamaktadır.

Konutlar (LEED Homes): Yalnızca konut binaları için geliştirilmiş ve uygulanan bir sertifikasyon programıdır.

Bölgesel Gelişim (LEED ND): Mahalle ölçeğindeki farklı türdeki kentsel yenileme projeleri için kullanılmaktadır. Bu projeler sadece konutlar veya ticari alanlar gibi tek tip kullanımları değil, aynı zamanda bu iki türün karışımını içeren karma projeleri de kapsamaktadır. Bu sertifika sistemi kentsel gelişimin sosyal boyutlarına da hedef almaktadır. Böylece, kent ve kamusal alanlara erişimdeki adaletsizlikleri, rekreasyon olanaklarının eşit dağılımını, yerel kimliğin ve tarihi mirasın korunması, engelli erişimi sağlama gerekliliğini ve evrensel tasarım ilkelerini vurgulamaktadır.

Şehirler ve Topluluklar (LEED for Cities and Communities): Beta sürüm aşamasıyla birlikte geliştirilmekte olan bu sertifika sistemi; bir şehrin veya topluluğun sürdürülebilirliğini ve yaşam kalitesini değerlendirmektedir. Sürdürülebilirliğin

çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını dengeleyerek topluluk koşullarındaki ilerleme ölçütlerini içeren net ve veriye dayalı bir yaklaşım sunmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. BREEAM Topluluklar; Aşamalar, Kategoriler ve Değerlendirme Ölçütleri

GEREKSİNİMLER	BÜTÜNLEŞTİRİCİ SÜREÇ	DOĞAL SİSTEMLER	ULAŞIM VE ARAZİ KULLANIMI	SU VERİMLİLİĞİ	ENERJİ VE EMİSYON	MALZEMELER VE KAYNAKLAR	YAŞAM KALİTESİ
ÖN KOŞULLAR (Performansa Dayalı)			Ulaşım Performansı	Su Performansı	Enerji ve Sera Gaz Emisyon Performansı	Atık Performansı	Yaşam Kalitesi Performansı
		Ekosistem Değerlendirmesi		Su Erişimi ve Kalitesi	Güç Erişimi, Güvenilirlik ve Dayanıklılık	Katı Atık Yönetimi	Demografik ve Sosyal Eşitlik
ÖN KOŞULLAR	Entegre Planlama ve Liderlik	Yeşil Alanlar	Kompakt, Karma Kullanım ve Transit yönelimli kalkınma	Entegre Su Yönetimi	Enerji Verimliliği	Özel Atık Akışları Yönetimi	Sosyal Hizmetler ve Altyapı
KREDİ	Yeşil Bina Politikası ve Teşvikler	Doğal Kaynakların Korunması ve Restorasyon	Güvenli Çok Modlu Erişilebilirlik	Yağmur suyu yönetimi	Yenilenebilir enerji	Sorumlu Tedarik	Ekonomik Büyüme ve Fırsat
		Işık Kirliliğinin Azaltılması	Temiz Ulaşım	Akıllı Su Sistemleri	Net Sıfır Karbon ve İklim Eylemi	Malzeme Geri Kazanımı	Çevresel Adalet
		Dayanıklılık Planlaması	Mobilite Yönetimi		Şebeke Uyumlaştırma	Akıllı Atık Yönetim Sistemleri	Konut ve Ulaşım Uygun Fiyatlılığı
			Öncelikli Siteler				Halk Sağlığı
							Eğitim Olanağı
							Sivil ve İnsan hakları

Kaynak: https://www.usgbc.org/sites/default/files/2023-08/LEED_Cities-July-Adaptations_2023.pdf Erişim Tarihi: 02.05.2024

2.6.3. DGNB (Alman Yeşil Bina Konseyi)

2007 yılında Alman Yeşil Bina Konseyi tarafından geliştirilen DGNB sertifika sistemi, bugüne kadar yaklaşık olarak 30 ülkede, 10.000'den fazla binaya sertifika verilmesini sağlamıştır (www.dgnb.de). Bu sisteminin oluşturulma sürecinde, LEED ve BREEAM gibi uluslararası sürdürülebilir bina sertifikasyon sistemlerinden ilham alınmıştır. DGNB, binaların sürdürülebilirlik performansına göre Bronz, Gümüş, Altın ve Platin olmak üzere dört farklı sertifika seviyesi sunmaktadır. Bu seviyeler, binaların

değerlendirme ölçütlerine göre belirlenen toplam puanlarına dayanmaktadır (Tablo 10). DGNB sertifikasyon değerlendirme kategorileri (Ürük ve İslamoğlu, 2019);

- Yeni İş Merkezleri ve Yönetim Binaları
- Mevcut İş Merkezleri ve Yönetim Binaları
- Yeni Eğitim Tesisleri
- İş Merkezleri ve Yönetim Binalarının Onarımı
- Yeni Alışveriş Kompleksleri
- Yeni Konut Projeleri
- Şehir Bölgeleri

Tablo 10. DGNB Sertifikasyon Sistemi Değerlendirme Ölçütleri

KREDİLER	ANA-ARA BAŞLIKLAR	PUAN
ARSA		
Sit 1,1	Konum riskleri	2
Sit 1,2	Site konumu koşulları	2
Sit 1,3	Kamu imajı ve sosyal koşullar	2
Sit 1,4	Ulaşım erişimi Belirli kullanım tesislerine erişim	2
Sit 1,5	Kamu hizmetleri için bağlantılar	2
SÜREÇ		
Pro 2.1	Kapsamlı proje tanımı	1
Pro 2.2	Entegre planlama kapsamlı bina tasarımı	2
Pro 2.3	İhale aşamasında sürdürülebilirlik yönleri	1
Pro 2.4	Tesis yönetimi için belgeler	2
Pro 2.5	Şantiye / inşaat sürecinin çevresel etkileri	2
Pro 2.6	İnşaat kalite güvencesi / kalite kontrol önlemleri sistematik devreye alma	2
TEKNOLOJİ		
Tec 1.1	Yangın önleme	5
Tec 1.2	İç mekan akustik ve ses yalıtımı	5
Tec 1.3	Bina kaplama kalitesi	5
Tec 1.4	Teknik yapı sisteminin yedekleme kapasitesi	2
Tec 1.5	Temizlik ve bakım kolaylığı	2
Tec 1.6	Dolu, fırtına ve sel direnci Söküm kolaylığı ve geri dönüşüm	1
Tec 1.7	Kirlilik kontrolü Gürültü salım kontrolü	2,5
SOSYO-KÜLTÜREL ve FONSIYONEL DURUM		
Soc 1.1	Isıl konfor	2
Soc 1.2	İç mekan hava kalitesi	2
Soc 1.3	Akustik konfor	1,5
Soc 1.4	Görsel konfor	2
Soc 1.5	Bina işletiminde kullanıcı etkisi	1
Soc 1.6	Açık alanlarda kalite	1
Soc 1.7	Güvenlik ve emniyet	1
Soc 1.8	Engelli erişilebilirliği	2
Soc 1.9	Taban alanının verimli kullanımı	2

Soc 2	Dönüşüm uygunluğu	2
Soc 2.1	Kamu erişimi	2
Soc 2.2	Bisiklet kolaylığı	1
Soc 2.3	Rekabet yoluyla tasarım ve kentsel planlama kalitesi	1
Soc 2.4	Kamusal sanat birleşimi	1
Soc 2.5	Site özellikleri	1
EKONOMİ		
Eco 1.1	Bina ile ilgili yaşam döngüsü ve operasyon maliyeti	9
Eco 1.2	Belediyenin mali etkisi	4,5
Eco 2.1	Esneklik ve Kullanılabilirlik	4,5
Eco 2.2	Pazarlanabilirlik	4,5
EKOLOJİ		
Env 1.1	Tasarımda Yaşam döngüsü değerlendirmesi	3
Env 2.1	Yerel çevresel etkiler	3
Env 2.2	Çevre dostu malzeme üretimi	7
Env 2.3	Birincil enerji talebi	5
Env 2.4	İçme suyu talebi ve atık su hacmi	3
Env 2.5	Arazi kullanımı	1,5
GENEL TOPLAM: 110		

Kaynak: Ürük, Z. F., İslamoğlu, A. K. K. (2019). Breeam, Leed Ve DGNB Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemlerinin Standart Bir Konutta Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (15), 143-154. <https://doi.org/10.31590/ejosat.512291ra>

DGNB'nin sosyo-kültürel ve fonksiyonel durum kriterleri, binaların sosyal dinamiklerle uyumlu, kullanıcı dostu ve topluluklara entegre olmuş şekilde tasarlanmasını ve işletilmesini amaçlamaktadır. Bu sayede DGNB, binaların toplumla olan ilişkisini derinleştirerek, daha sağlıklı, daha bütünleşik ve daha yaşanabilir kentsel çevreler yaratılmasına katkı sağlamaktadır.

2.6.4. ÇEDBİK (Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği)

ÇEDBİK, 2007 yılında Türkiye’de yeşil bina ve sürdürülebilir yapılaşma alanında farkındalığı artırmak, bilgi paylaşımını teşvik etmek ve çevresel standartları yaygınlaştırmak amacıyla kurulmuş bir organizasyondur. Uluslararası sertifika sistemleri olan LEED, BREEAM ve DGNB gibi mevcut sürdürülebilirlik standartları örnek alınarak şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin iklimsel, kültürel ve yapısal özelliklerine uygun, yerel koşullara entegre bir sertifikasyon sistemi oluşturulması hedeflenmiştir.

ÇEDBİK’in misyonu, yapı sektöründe enerji verimliliği, su tasarrufu, malzeme seçimi ve atık yönetimi gibi sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesini ve uygulanmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda sertifikasyon sistemini konut ve ticari binalar için iki ayrı kategoride geliştirmiştir. Bu sistem, Türkiye'nin iklim, kültürel ve

yapısal özelliklerine uygun kriterler temelinde binaların çevresel performansını değerlendirir ve bu performansa göre yeşil bina sertifikası verir (Tablo 11) (ÇEDBİK, 2023).

Tablo 11. ÇEDBİK - Ticari Binalar Sertifikası Değerlendirme Ölçütleri

DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	Toplam Kategori Puanı
1. Bütünleşik Yeşil Proje Yönetimi	
1.1 İleri Bütünleşik Tasarım	10
1.2 Çevreye Duyarlı Müteahhit	
1.3 İnşaat Atık Yönetimi	
1.4 Gürültü Kirliliği	
2. Arazi Kullanımı	
2.1 Araziye Yerleşim	12
2.2 Afet Riski	
2.3 Yoğunluk ve Yapı İlişkisi	
2.4 Arazinin Yeniden Kullanımı	
2.5 Kentsel Donatılara Yakınlık	
3. Su Kullanımı	
3.1 İç Mekan Su Kullanımını Azaltma	12
3.2 Dış Mekan Su Kullanımını Azaltma	
3.3 Atıksu Arıtma ve Değerlendirme	
3.4 Yüzeysel Su Akışı	
4. Enerji Kullanımı	
4.1 Enerji Verimliliği	26
4.2 Yenilenebilir Enerji Kullanımı	
4.3 Dış Aydınlatma	
4.4 Asansörler	
5. Sağlık ve Konfor	
5.1 Isıl Konfor	14
5.2 Görsel Konfor	
5.3 İç Mekan Hava Kalitesi	
5.4 Düşük Salımlı Malzemeler	
5.5 İşitsel Konfor	
6. Malzeme ve Kaynak Kullanımı	
6.1 Sorumlu Kaynak Kullanımı	12
6.2 EPD Belgeli Malzemeler	
6.3 Mevcut Bina Elemanlarından Yararlanılması	
6.4 Yerel Malzeme Kullanımı	
6.5 Dayanıklı Malzeme	
6.6 Esnek Tasarım	
7. Ticari Binalarda Yaşam	
7.1 Evrensel ve Kapsayıcı Tasarım	12
7.2 Güvenlik	
7.3 Spor ve Dinlenme Alanları	
7.4 Sanat	
7.5 Ulaşım	
7.6 Otopark Alanı	

8. İşletme ve Bakım	
8.1 Atıkların Yerinde Ayrılması ve Kullanıcı Erişimi	10
8.2 Atık Teknolojileri Ekipmanları	
8.3 Bina Kullanım ve Bakım Kılavuzu	
8.4 Tüketim Değerlerinin Takibi	
9. Yenilikçilik	
9.1 Yenilikçilik	2
9.2 Onaylı Danışman	
TOPLAM PUAN: 110	

Kaynak: ÇEDBİK (2023). ÇEDBİK Yeşil Bina Sertifikası Rehberi..

<https://www.cedbik.org/dosyapaylasimi/028a434f-059b-4fe3-9f0c-8dde158d1616>, Erişim

Tarihi: 14.06.2024

Ticari binalarda yaşam kriterleri, sosyal sürdürülebilirliği destekleyen temel unsurları içermektedir. Bu unsurlar, ticari yapıların sadece işlevsel değil, aynı zamanda toplumsal refahı artıran ve kullanıcıların ihtiyaçlarına yanıt veren yaşam alanları olmasını sağlamaktadır.

2.6.5. GREEN STAR (Avustralya Yeşil Bina Konseyi)

Green Star, Avustralya Yeşil Bina Konseyi (Green Building Council of Australia - GBCA) tarafından 2002 kurulan, uluslararası tanınırlığa sahip bir derecelendirme sistemidir. Bu sistem, Avustralya'nın çevre koşullarına uyarlanmış olup, binaların, iç mekanların, evlerin ve toplulukların sürdürülebilirliğini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. İklim değişikliği etkilerini azaltmak, insan sağlığını ve yaşam kalitesini artırmak, biyolojik çeşitliliği korumak ve dayanıklılığı artırmak gibi hedeflerle geliştirilmiştir. Green Star derecelendirme araçları;

- Green Star Binalar: Yeni binalar veya büyük yenilemeler için,
- Green Star Evler: Hacimli ev inşaatı yapanlar için,
- Green Star - Topluluklar: Topluluklar, bölgeler ve mahalleler için,
- Green Star - Performans: Bina operasyonları için,
- Green Star - İç Mekanlar: Yeni donanımlar için,
- Green Star - Tasarım ve Yapım Haliyle: Yeni binalar veya büyük yenilemeler için.

şeklinde altı ana başlıkta kategorize edilmiştir. Bu derecelendirme araçları içerisinde Green Star-Topluluklar, yaşanabilirlik kategorisiyle; toplulukların sosyal ve kültürel

boyutları ön plana çıkararak, sürdürülebilirliğin yalnızca çevresel değil, aynı zamanda sosyal açıdan da değerlendirilmesi sağlamaktadır (Tablo 12) (<https://new.gbca.org.au/>).

Tablo 12. GREEN STAR - Topluluklar Sertifikası Değerlendirme Ölçütleri

KREDİLERİN LİSTESİ	ENDEKS KREDİ PUANLARI MEVCUT
Yönetim	
Green Star Akredite Profesyonel	1
Tasarım İncelemesi	8
Yükümlülük	6
Uyum ve Dayanıklılık	4
Kurumsal Sorumluluk	3
Sürdürülebilirlik Bilinci	2
Toplum Katılımı ve Yönetişim	2
Çevre Yönetimi	2
Yaşanabilirlik	
Sağlıklı ve Aktif Yaşam	5
Toplumsal Kalkınma	4
Sürdürülebilir Binalar	4
Kültür, Miras ve Kimlik	3
Olanaklara Yürüyerek Erişim	2
Taze Gıdaya Erişim	2
Güvenli Yerler	2
Ekonomik Refah	
Toplumsal Yatırım	4
Satın Alınabilirlik	4
İstihdam ve Ekonomik Dayanıklılık	2
Eğitim ve Beceri Geliştirme	3
Yatırım getirisi	2
Teşvik Programları	2
Dijital Altyapı	2
Yüksek Elektrik Talebinin Azaltılması	2
Çevre	
Entegre Su Döngüsü	7
Sera Gazı Stratejisi	6
Malzemeler	5
Sürdürülebilir Ulaşım ve Hareket	3
Sürdürülebilir Alanlar	2
Ekolojik Değer	2
Atık Yönetimi	2
Isı Adası Etkisi	1
Işık kirliliği	1
Yenilik	
Yenilik	10

Kaynak: [https://gbca-web.s3.amazonaws.com/media/documents/list-of-categories-and-credits---](https://gbca-web.s3.amazonaws.com/media/documents/list-of-categories-and-credits---green-star---communities-v1-07082015.pdf)

[green-star---communities-v1-07082015.pdf](https://gbca-web.s3.amazonaws.com/media/documents/list-of-categories-and-credits---green-star---communities-v1-07082015.pdf) Erişim Tarihi: 13.06.2024

2.6.6. CASBEE (Yapılı Çevre Verimliliği İçin Kapsamlı Değerlendirme Sistemi)

CASBEE, 2001 yılında akademi, sanayi ve ulusal ve yerel yönetimlerin işbirliğiyle, Arazi, Altyapı, Ulaştırma ve Turizm Bakanlığı'nın (MLIT) himayesinde kurulan Japonya Sürdürülebilir Bina Konsorsiyumu (JSBC) tarafından geliştirilmiştir. Binaların ve yapıları çevrenin çevresel performansını değerlendirmek ve derecelendirmek için kullanılan bir yöntemdir.

CASBEE, yapı inşaatı, kentsel gelişim ve şehir yönetimi gibi farklı ölçeklerde çevresel etkileri değerlendiren bir dizi ölçüt ve değerlendirme aracından oluşmaktadır. Konutlar ve ticari binalar gibi yapı inşaatıyla ilgili olarak, enerji kullanımı, malzeme seçimi ve atık yönetimi gibi faktörler üzerinde durulur. Şehir yönetimi boyutunda ise çevresel politika oluşturma, kaynak yönetimi ve sürdürülebilirlik stratejileri gibi konular ele alınmaktadır. Kentsel gelişim açısından ise şehir planlaması, toplumsal sürdürülebilirlik, ulaşım altyapısı ve yeşil alanların korunması gibi unsurlar değerlendirilmektedir (Tablo 13) (www.ibecs.or.jp/CASBEE).

Tablo 13. CASBEE Kentsel Gelişim Değerlendirme Ölçütleri

KENTSEL GELİŞİMİN ÇEVRE KALİTESİ		
1. Çevre		
1.1. Kaynak	1.1.1. Su kaynağı	1.1.1.1. Su İşleri 1.1.1.2. Kanalizasyon
	1.1.2 Kaynakların geri dönüşümü	1.1.2.1 İnşaat 1.1.2.2 Çalıştırma
1.2. Doğa	1.2.1 Yeşillik	1.2.1.1 Zemini yeşillendirme 1.2.1.2 Bina üstü yeşillendirme
	1.2.2 Biyoçeşitlilik	1.2.2.1. Koruma 1.2.2.2. Yenilenme ve yaratım
1.3. Bina	1.3.1. Çevre dostu binalar	
2. Toplum		
2.1. Tarafsızlık/Adillik	2.1.1. Uyumluluk 2.1.2. Alan yönetimi	
2.2. Emniyet/Güvenlik	2.2.1 Afet önleme	2.2.1.1. Temel afet önleme performansı 2.2.1.2. Afete müdahale yeteneği
	2.2.2. Trafik güvenliği 2.2.3. Suçun önlenmesi	
	2.3. Olanaklar	2.3.1. Kolaylık/refah 2.3.2. Kültür
3. Ekonomi		
3.1. Trafik/Kentsel yapı	3.1.1. Trafik	3.1.1.1. Trafik tesislerinin geliştirilmesi 3.1.1.2. Lojistik yönetimi
	3.1.2. Kentsel yapı	3.2.1.1. Yerleşik nüfus 3.2.1.2. Kalan nüfus
3.2. Büyüme potansiyeli	3.2.1. Nüfus	1.2.1.1. Zemini yeşillendirme 1.2.1.2. Bina üstü yeşillendirme
	3.2.2. Ekonomik kalkınma	3.2.2.1. Canlandırma faaliyeti
3.3. Verimlilik/Rasyonalite	3.3.1. Bilgi sistemi	3.3.1.1. Bilgi hizmeti performansı 3.3.1.2. Blok yönetimi
	3.3.2. Enerji sistemi	3.3.2.1. Arz/talep sistemini akıllı hale getirme imkanı
KENTSEL GELİŞİMİN ÇEVRESEL YÜKÜ		
1. Trafik Sektöründen Kaynaklanan CO2 Emisyonları		
2. İnşaat Sektöründen Kaynaklanan CO2 Emisyonları		
3. Yeşil Sektörde LUD3 CO2 Emilimi		

Kaynak: <https://www.ibecs.or.jp/CASBEE/english/download/CASBEE->

[UDE 2014manual.pdf](#) Erişim Tarihi: 13.06.2024

2.6.7. BERDE (Ekolojik Duyarlı Tasarım Üstünlüğü İçin Bina Değerlendirme Sistemi)

2009 yılında oluşturulan BERDE (Building for Ecologically Responsive Design Excellence), Filipinler Yeşil Bina Konseyi tarafından geliştirilen bir yeşil bina derecelendirme sistemidir. BERDE, binalar ve bölgeler olmak üzere iki ana kategoride tasarım, mevcut ve yenileme projelerinde; sürdürülebilir bina tasarımı, inşası ve işletmesi için rehberlik etmektedir. BERDE'nin oluşturduğu çekirdek çerçeve kriterleri Tablo 14'de açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur (www.docs.berdeonline.org);

Tablo 14. BERDE Çekirdek Çerçeve Kriterleri

KRİTERLER	İÇERİK
1. Yönetim	Yönetim kategorisi, projelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını sağlamak için etkili yönetim ve organizasyonel yapıların oluşturulmasını amaçlar. Bu, proje sahibinin aktif rol almasını, yeşil bina uzmanlarının dahil edilmesini ve çevreye duyarlı bir proje ekibinin oluşturulmasını içerir. Ayrıca, paydaşların danışılması ve topluluğun yeşil bina eğitimi alması da önemlidir. Bu kriterler, projelerin sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemesi ve uygulaması için gerekli olan yönetsel altyapıyı sağlar.
2. Arazi Kullanımı ve Ekoloji	Yüksek öncelikli alanların korunması, ekolojik özelliklerin iyileştirilmesi, kamuya açık alanların oluşturulması ve ısı adası etkisinin azaltılması gibi kriterler, projelerin çevresel etkilerini minimize etmeye yöneliktir.
3. Enerji	Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilerek, projelerin karbon ayak izini azaltması hedeflenir.
4. Su	Su verimliliği ve tasarrufu sağlayan önlemler, alternatif su kaynaklarının kullanımı ve su kirliliğinin önlenmesi gibi kriterler, projelerin su tüketimini azaltmasını ve su kaynaklarını korumasını sağlar.
5. Atık	Atıkların geri dönüşümü ve sürdürülebilir atık yönetimi uygulamaları, projelerin çevreye duyarlı olmasına katkıda bulunur.
6. Malzemeler	Yeşil tedarik ve yerel tedarik gibi kriterler, malzeme seçiminin çevresel etkilerini azaltır ve yerel ekonomiyi destekler.
7. Toplu Taşıma	Yaya hareketliliği, bisiklet olanakları ve toplu taşıma erişimi gibi kriterler, ulaşımın çevresel etkilerini azaltır ve kullanıcıların daha sürdürülebilir ulaşım seçeneklerine yönelmesini sağlar.
8. Sağlık ve Refah	Kentsel tarım, ortam hava kalitesi ve gürültü kirliliğinin azaltılması gibi kriterler, sağlıklı yaşam alanları oluşturur. Aktif tasarım, kullanıcıların fiziksel aktiviteyi artırarak sağlıklı yaşam tarzını benimsemelerini teşvik eder.

9. Emisyonlar	Emisyonlar kategorisi, projelerin sera gazı emisyonlarını azaltmayı hedefler.
10. Toplum Katılımı	Afete dayanıklılık, yerel kimlik, erişilebilirlik, kültürel mirasın korunması ve dijital altyapı gibi kriterler, projelerin topluma uyumlu ve dayanıklı olmasını sağlar.
11. Ekonomik Fırsat	Yerel işletme desteği, yerel işçilik ve uygun fiyatlı konut gibi kriterler, projelerin ekonomik sürdürülebilirliğini artırır ve topluma ekonomik fayda sağlar.

Kaynak: <https://docs.berdeonline.org/userguide/latest/#scoring-and-rating-what-are-the-applicable-credits-and-available-scores-for-your-project-applicable-credits> Erişim Tarihi: 13.06.2024

2.6.8. GREENSL (Yeşil Çevresel Değerlendirme Sistemi)

GREENSL (Green Building Council of Sri Lanka) tarafından geliştirilen Yeşil Çevresel Değerlendirme Sistemi, Sri Lanka'da sürdürülebilir bina ve geliştirme projelerini teşvik etmek için oluşturulmuş bir değerlendirme ve sertifikalandırma sistemidir. Yeni inşaatlar ve mevcut yapılar olarak iki kategoriye sahip değerlendirme sistemleri; sekiz ana unsur altında geliştirilmiştir. Bunlar; yönetim, sürdürülebilir bölgeler, su verimliliği, enerji ve atmosfer, malzemeler, kaynaklar ve atık yönetimi, iç mekan ortam kalitesi, yenilik ve tasarım süreci ile birlikte sosyal ve kültürel farkındalıktır (Tablo 15) (www.srilankagbc.org).

Tablo 15. GREENSL Yeni İnşaatlar İçin Değerlendirme Ölçütleri

Ana Unsur	Kriterler	Puan
1. Yönetim	Yeşil Bina Akredite Profesyonele Devreye Alma Hükümleri Kullanıcı kılavuzu oluşturma	Zorunlu
	1.1 Bütünleştirici Tasarım Süreci	1
	1.2 Yeşil Tesis Yöneticisi	1
	1.3 Sorumlu İnşaat Uygulamaları	2
2. Sürdürülebilir Alanlar	Erozyon ve Sedimentasyon Kontrolü	Zorunlu
	2.1 Yer Seçimi	4
	2.2 Saha Değerlendirmesi ve geliştirme	2
	2.3 Kalkınma Yoğunluğu ve Topluluk Bağlantısı	2
	2.4 Daha Önce Geliştirilen Sitelerin Yeniden Kullanımı ve Yeşil Toprak Bağlantısı	2
	2.5 Alternatif Ulaşım	3
	2.6 Bölgesel Bozuklukların Azaltılması	6
	2.7 Yağmursuyu Tasarımı - Miktarı ve Kalite Kontrolü	3
	2.8 Isı Adası Etkisi, Çatı Hariç	1
	2.9 Isı Adası Etkisi, Çatı Dahil	1
	2.10 Işık Kirliliğinin Azaltılması	1
3. Su Verimliliği	Su verimli peyzaj tasarımı İç Mekanda Su Kullanımının Azaltılması Bina Seviyesinde Su Ölçümü	Zorunlu
	3.1 Su Verimli İnşa	1
	3.2 Soğutma Kulesi İklimlendirme Sisteminde Su Verimliliği	1
	3.3 İç mekan su kullanımında azalma	1-5
	3.4 Yenilikçi Atık Su Teknolojileri	1-5
	3.5 Yenilikçi Su İletimi	1
	3.6 Su Alt Ölçümü	1
4. Enerji ve Atmosfer	Temel Bina Sistemlerinin Devreye Alınması Minimum Enerji Performansı Havalandırma donanımında kloro-floro-karbon azaltılması Enerji Ölçümü	Zorunlu
	4.1 Enerji Performansını Optimize Etme	1-10
	4.2 Yenilenebilir Enerji	1-5
	4.3 Geliştirilmiş Hizmete Alma	1
	4.4 Gelişmiş Soğutucu Akışkan Yönetimi	1
	4.5 Ölçüm ve Doğrulama	1-2
	4.6 Saha Dışı Yenilenebilir Enerji	1
	4.7 Sertifikalı Enerji Denetçisi	1
	4.8 Sera Gazı Emisyon Yönetimi	1
5. Malzemeler, Kaynaklar ve Atık Yönetimi	Operasyonel Katı Atık Yönetimi	Zorunlu
	5.1 Binanın Yeniden Kullanımı	1-2
	5.2 Yeniden Kullanılan ve Geri Dönüştürülmüş Malzemeler	1-2
	5.3 Yerel/Bölgesel Malzemeler	1
	5.4 Hızla Yenilenebilir Malzemeler	1
	5.5 Sertifikalı ahşap	1

	5.6 Yeşil Etiketli Ürünler	1
	5.7 Peşin Karbon Emisyonları	1
	5.8 Sürdürülebilir Bina Sistemleri	1-2
	5.9 İnşaat ve Yıkım Atıkları Yönetimi	1
	5.10 Atık malzemelerden inşaat malzemelerine	1
	5.11 Tehlikeli maddelerin depolanması ve toplanması	1
6. İç Mekan Kalitesi	İç mekan hava kalitesi performansı Duman kontrolü Minimum Akustik Performans	Zorunlu
	6.1 Dış hava dağıtımı İzleme	1
	6.2 Arttırılmış Havalandırma	1
	6.3 İnşaat İç Hava Kalitesi Yönetim Planı	1
	6.4 Düşük salınımlı malzemeler	1-3
	6.5 İç Mekan Kimyasal ve Kirletici Kaynak Kontrolü	1
	6.6 Aydınlatma ve Konfor Kontrolleri	1-2
	6.7 Termal Konfor, Tasarım ve Doğrulama	1
	6.8 Hava Temizleme ve Dezenfeksiyon	1-2
	6.9 Gün Işığı ve Manzaralar	2
7. Yenilik ve Tasarım Süreci	7.1 Tasarımda Yenilik	1-4
8. Sosyal ve Kültürel Farkındalık	Arkeolojik alanlar ve Miras binaları	Zorunlu
	8.1 Sosyal Refah, Kamu Sağlığı ve Güvenliği	1-2
	8.2 Kültürel Kimlik	1-2

Kaynak: <https://www.srilankagbc.org/wp-content/uploads/2022/08/Green-Building-Rating-System-Version-2.1-FINAL-25-02-2022-1.pdf> Erişim Tarihi: 13.06.2024

3. CAMİLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Camiler, İslam toplumlarında merkezi ve önemli bir role sahiptir; ibadetin yanı sıra toplumsal etkileşim, eğitim ve kültürel faaliyetler için de bir araya gelme mekanlarıdır. Geleneksel cami mimarisinde kullanımın yoğun, ziyaretlerin kısa olduğu; geniş ve tek hacimli yapılarla karakterize edildiği görülmektedir. Ancak modern dönem cami yapıları mimarlık disiplininde sürdürülebilirlik meseleleriyle mücadele etmekte ve bu konuda misyon üstlenmekten çekinmemektedir (Arslantaş ve Ayçam, 2022). Zira; çevresel ve sosyal sorumluluklar bağlamında camilerin sürdürülebilirlik kaygılarına yönelmesi hem ekolojik hem de toplumsal bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Cami yapılarının çevresel sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi, enerji verimliliği, su yönetimi, atık yönetimi ve çevresel etkilerin azaltılması gibi faktörlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda camileri, yeşil tasarım ilkelerine uygun olarak inşa edilmesi, çevre dostu malzemelerin kullanılması ve enerji tasarruflu sistemlerin entegrasyonu önem kazanmaktadır.

Ekonomik sürdürülebilirlik açısından, cami yapılarının uzun vadeli maliyetlerinin azaltılması ve kaynakların etkin bir şekilde kullanılması hedeflenmektedir. Enerji verimliliği önlemleri ve atık yönetimi uygulamaları sayesinde işletme maliyetlerinin düşürülmesi ve cami gelirlerinin artırılması mümkün olmaktadır. Ayrıca, ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi ve gelir getirici projelerin hayata geçirilmesiyle cami yönetimlerinin ekonomik sürdürülebilirliklerini güçlendirmesi gerekmektedir.

Sosyal sürdürülebilirlik açısından, cami yapılarının toplumun çeşitli kesimlerine açık olması ve sosyal hizmetlerin sunulması önemlidir. Cami alanlarının çok amaçlı kullanılması, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap verilmesini sağlayabilir ve sosyal etkileşim alanları oluşturabilir. Ayrıca, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik konularında farkındalık oluşturulması ve toplumun bu konularda eğitilmesi, cami cemaatinin çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerine katkı sağlayabilir.

Çeşitli kuruluşlar, camilerin sürdürülebilirliklerini artırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedirler. Bu çalışmalar genellikle çevresel etkileri azaltmayı ve

kaynakların daha verimli kullanılmasını hedeflemektedir. Örneğin, bazı sivil toplum örgütleri, cami cemaatini çevresel bilinçlendirme programları düzenleyerek enerji tasarrufu ve atık yönetimi konularında eğitmekte ve çevre dostu uygulamaları teşvik etmektedir. Ayrıca, bazı teknoloji firmaları, camiler için enerji verimliliğini artıran çözümler geliştirmekte ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunu teşvik etmektedir. Bu çabalar, camilerin sadece ibadet mekanları olmaktan öteye geçerek sürdürülebilir toplum merkezleri haline gelmelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, MCB (Britanya Müslüman Konseyi) ve Beacon Mosque Sertifikaları, sürdürülebilirlik konusundaki faaliyetleri ve başarıları detaylı bir şekilde incelenecek ve bu alandaki ilerlemelere dair önemli bilgiler sunulacaktır.

3.1. MCB (Britanya Müslüman Konseyi)

MCB (Britanya Müslüman Konseyi), 1997 yılında kurulmuş, Birleşik Krallık'taki Müslüman topluluğunun temsilcisi olan önemli bir kuruluştur. Camilerin sürdürülebilirliği bağlamında çeşitli çalışmalar yürütüldüğü bu kuruluşta çalışmalar; toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olup aynı zamanda toplum içindeki entegrasyonu ve çevre dostu camilerin inşasını sağlamayı hedef almaktadır. “Çevre Dostu Camilere İlişkin 6 Adım Kılavuzu”, camilerin çevre dostu uygulamaları benimsemesi ve çevresel etkilerini azaltması için bir çerçeve sunmaktadır: (www.mcb.org.uk).

- İklim Değişikliğini Anlamak: İklim değişikliği nedir, sera etkisi nedir, ormanların yok edilmesi ve bunların çevre üzerindeki etkileri gibi temel çevre kavramları hakkında temel bir anlayış sağlanması.
- Doğanın Faydalarını Öğrenmek: Doğal yaşamın önemini keşfetmek; çevrenizde ve caminizin etrafında yeşil alanlar oluşturmak için bisiklet, yürüyüş ve bahçe kulüpleri kurmak.
- Atıkların Azaltılması: Su, yiyecek ve diğer maddelerin atık yönetiminin sağlanması ve öğretilmesi.
- Geri Dönüşüm: Farklı maddelerin nasıl geri dönüştürülebileceği veya güvenli bir şekilde bertaraf edileceği ile ilgili çalışmalar.

- Enerji Kaynaklarının Kullanımı: CO2 emisyonlarını azaltma planları, güneş paneli sistemleri, elektrikli araba teşviki için şarj noktaları
- Çevrecilik Taahhütleri: Bireylerin veya kuruluşların çevre üzerinde olumlu bir etki yaratmak için belirli adımlar atmalarını ve bu adımları taahhüt altına almalarını ifade etmektedir.
- ‘‘Camilerde 10 Maddelik Çevre Taahhüdü Listesi’’ ile genellikle belirli bir süre veya projeye odaklanarak çevreye karşı sorumluluk almayı ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemeyi amaçlamaktadır. Camilerde 10 Maddelik Çevre Taahhüdü Listesi şu maddeleri içerir:

1. Çevrecilikle ilgili topluluğu bilinçlendirme.
2. Cami personeli, yönetimi ve gönüllülerin çevre dostu uygulamalar konusunda eğitilmesi.
3. Geri dönüşümü teşvik etmek için konteynerlerin cami erişim alanlarına yerleştirilmesi.
4. Düzenli çöp toplama etkinlikleri düzenlenmesi.
5. Tek kullanımlık malzemelerin azaltılması ve israfın önlenmesi.
6. Cami için "Yeşil Ekip" oluşturarak çevrecilik etkinliklerinin planlanması.
7. Yeşil alanların oluşturulması ve bahçe kulübü kurulması.
8. Toplum etkinlikleri düzenleyerek çevre koruma bilincinin artırılması.
9. Gelecek inşaat projelerinde çevre dostu tasarımın benimsenmesi.
10. Bisiklet parkı kurularak toplu taşıma kullanımının teşvik edilmesi.

Bu çabalar, camilerin çevreyle ilgili eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin yanı sıra, sürdürülebilirliğin sosyal boyutuna da katkı sağlayarak toplum etkinliklerinin düzenlenmesini ve yeşil alanların oluşturulmasını içermektedir. Bu şekilde, sosyal etkileşim ve katılım da teşvik edilmesi sağlanmaktadır.

3.2. Beacon Mosque Derecelendirme Sistemi

Son 20 yıl boyunca dünya genelinde binlerce caminin titiz bir şekilde incelenmesiyle birlikte sürdürülebilirlik bağlamında, küresel kalite standardının oluşturulması için verilen çabaların bir sonucu olarak Beacon Cami Standartları belirlenmiştir. Bu standartlar, camilerin kalitesini belirlemek ve geliştirmek için bir kılavuz sunmaktadır. Beacon Mosque'un belirlediği yıldız sertifikaları 3, 4 ve 5 yıldıza kadar derecelendirilmesini içeren, camilerin belirli bir dizi kriteri karşılması durumunda verilen kalite belgeleridir. Bu kriterler genellikle caminin yönetimi, tesislerin durumu, hizmet yelpazesi, toplumla etkileşim ve diğer alanları kapsamaktadır (<https://beaconmosque.com/accreditation-process/>);

3 Yıldız Sertifika Kriterleri;

1. Yönetim Yapısı
2. Politika ve Prosedürler
3. Bina ve Güvenlik
4. Personel Nitelikleri
5. Mali Yönetim
6. Üyelere Hizmet
7. Karar Süreçleri
8. Özel Hizmetler
9. Eğitim Kurumları
10. Çevrimiçi Varlık

4 Yıldız Sertifika Kriterleri;

1. Yönetim Yapısı ve İyi İş Uygulamaları
2. Politika ve Prosedürlerin Kapsamı
3. Amaç ve Güvenlik Odaklı Bina Yapısı
4. Nitelikli Personel ve İşe Alım Süreci
5. İyi Mali Yönetim ve Rezervler

6. Geniş Hizmet Yelpazesi
7. Karar Süreçlerine İlişkin Kanıtlar
8. Özel Hizmetler ve Toplumsal Destek
9. Çocuklara Yönelik İslami Eğitim Hizmetleri
10. Güçlü Çevrimiçi Varlık ve Tanıtım

5 Yıldız Sertifika Kriterleri;

1. İyi İşleyen Yönetim Yapısı ve Liderlik Sürekliliği
2. Politika ve Prosedürlerin Kapsamlı Olması ve Yasal Teminatlar
3. Özel Alanlara ve Toplumsal Kullanıma Açık Bina Yapısı
4. Nitelikli Personel ve Sürekli Eğitim İmkanları
5. Güçlü Mali Durum ve Kendi Kendine Yeterlilik
6. Çeşitli Hizmetler ve Topluluk Katılımı
7. Güçlü Karar Alma Süreçleri ve Transparanlık
8. Özel Hizmetler ve Savunmasız Gruplara Destek
9. Geniş Kapsamlı Eğitim Hizmetleri
10. Güçlü Çevrimiçi Varlık ve Tanıtım Faaliyetleri

3 yıldızlı bir Beacon Mosque sertifikası, temel standartları karşılayan camilere verilirken, 4 ve 5 yıldızlı sertifikalar daha yüksek kalite ve performansı ifade etmektedir. Bu sertifikaların amacı, camileri topluma daha fazla hizmet sunmaya teşvik etmek, yönetimlerini güçlendirmek, hizmet yelpazesini genişletmek ve toplumun ihtiyaçlarına daha etkin bir şekilde cevap vermelerini sağlamaktır. Bu standartlar, camilerin yönetiminde, hizmetlerinde ve topluma olan etkisinde belirli beklentileri hedeflemektedir. Örneğin, tesislerin bakımı, toplum hizmetleri, eğitim olanakları ve yönetim şeffaflığı gibi alanlarda belirli standartlar belirlenmektedir. Bu standartlar, camilerin etkili bir şekilde yönetilmesini ve topluma en iyi hizmeti sunmasını sağlamak için bir çerçeve oluşturmaktadır.

3.3. Sürdürülebilir Camilere Dünya'dan Örnekler

Dünya genelinde ve ülkemizde birçok cami, çevresel etkiyi azaltmak ve kentin yaşam kalitesini yükselterek topluma örnek olmak amacıyla sürdürülebilir cami projeleri yürütmektedir. Bu projeler, çevreye duyarlı bir yaklaşımı benimseyerek hem doğal kaynakların korunmasına hem de toplumun genel refahına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Londra Morden'deki Beytül Futuh Camii, sürdürülebilirlik adına önemli adımlar atmıştır. Yüksek performanslı bir kabukla tasarlanmış olması ve BREEAM Mükemmel derecesine uygunluğu, caminin çevreye olan duyarlılığını ve enerji verimliliğini vurgulamaktadır. Özellikle çatıdaki güneş panelleri ve su temini için kullanılan sondaj gibi yenilikçi çözümler, karbon ayak izini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yerel kaynaklardan elde edilen malzemelerin kullanımı ve yağmur suyu zayıflatma tankı gibi uygulamalar, caminin çevresel etkisini azaltarak sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamaktadır. İdari bina, benzersiz cepheleriyle dikkat çeken yerel bir simge haline gelmiştir. Farklı giriş noktalarıyla yayaların erişimini kolaylaştırırken, dış mekanların toplantılar için kullanılmasını teşvik etmektedir. Dikey çekirdeklerin iyileştirilmesi ve ek güvenlik önlemleri, binanın dolaşımını ve erişilebilirliğini artırmaktadır.

Tasarım, İslam mimarisinin estetik ve işlevsel niteliklerini vurgulamaktadır. Cömert sütun dizisi ve metal perdeler gibi detaylar, binaya zenginlik ve derinlik katmaktadır. Kireçtaşının pürüzsüz ve dokulu unsurlarıyla işlenmesi, görsel kontrast sağlamaktadır. Renk paleti, bronz renkli detaylarla sınırlı tutularak sıcaklık ve ilgi yaratmaktadır.

Tasarımın amacı, yerel topluluğun ihtiyaçlarına yanıt veren ve zamana meydan okuyan bir yapı oluşturmaktır. Bu tesis, çeşitli etkinliklere olanak tanıyan esnek bir konaklama sağlamaktadır. Yerel okulların erişimini kolaylaştırarak ibadet, eğitim ve toplumsal aktiviteler için bir merkez haline gelmektedir (Şekil 7-8) (The plan, 2023).

Şekil 7. Beytül Futih Camii Dış Görünüm

Kaynak: The Plan (2023). *Beytül Futih Camii kompleksi: Yeni çok işlevli tesis.*
<https://www.theplan.it/eng/award-2023-public-space/baitul-futuh-mosque-loyalty-inclusivity-equality-respect-and-peace-john-mcaslan-partners>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

Şekil 8. Beytül Futih Camii Modeli

Kaynak: The Plan (2023). *Beytül Futih Camii kompleksi: Yeni çok işlevli tesis.*
<https://www.theplan.it/eng/award-2023-public-space/baitul-futuh-mosque-loyalty-inclusivity-equality-respect-and-peace-john-mcaslan-partners>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

Avrupa'nın ilk ekolojik camisi olarak bilinen ve sürdürülebilirliğe verdiği önemle dikkat çeken Cambridge Merkez Camii ise yeşil enerjiye olan yüksek bağımlılığıyla Cambridge şehri ve çeşitli sakinleri için gerçek bir simge yapı haline gelmiştir. Bina, düşük enerjili LED ampullerle desteklenen geniş tavan pencereleri sayesinde doğal ışıklandırma sağlayarak çevreye duyarlı bir aydınlatma sistemini benimsemektedir. Aynı zamanda, çatıdaki fotovoltaik hücreler güneş ışığını kullanarak yenilenebilir enerji üretimine katkıda bulunmaktadır.

Yüksek derecede yalıtılmış ve doğal havalandırmaya olanak tanıyan mimarisiyle cami, enerji verimliliği açısından önemli bir performans sergilemektedir. Bodrum katında bulunan ve yüksek verimli ısı pompalarıyla desteklenen sistem, yerel kaynaklardan elde edilen enerjiyle camiyi ısıtmak ve soğutmak için kullanılmaktadır. Bu ısı pompası, sabit sıcaklıkta havadan veya yer altı suyundan enerjiyi çeker, binanın iç mekanını istenen sıcaklıkta tutar ve talebe bağlı olarak gerektiğinde soğutma sağlar.

Sürdürülebilir enerji kullanımı, binanın çevresel etkisini azaltarak yerel topluluğa ve doğal çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesine katkı sağlamaktadır. Yağmur suyu, tuvaletlerin sifonlarını çekmek ve zemini sulamak için toplanarak kullanılıyor. Bu uygulama, binanın zaten düşük olan karbon ayak izini daha da azaltıyor ve zamanla yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektriğin kullanımıyla iyileşmeyi destekliyor.

Cambridge Merkez Camii, üç kat yüksekliğinde ve zarif Gault tuğlalarıyla örülmüş bir cepheye sahiptir. Bu estetik, çevredeki diğer yapılarla uyum sağlarken, bahçeler ve kafe gibi ek alanlarla birlikte tüm topluluğa hitap etmektedir.

Ayrıca, yeşil ulaşımı teşvik etmek amacıyla geniş bisiklet park alanları ve yayalar için erişilebilir alanlar sağlanmıştır. Yer altı otoparkı ise cami ve bahçeler için ek kullanım alanı sunmaktadır (www.cambridgecentralmosque.org) (Şekil 9-10).

Şekil 9. Cambridge Merkez Camii Dış Görünüm

Kaynak: Carlson (2021). *Cambridge central mosque, Marks Barfield architecture.*
<https://www.dezeen.com/2021/01/20/cambridge-central-mosque-marks-barfield-architects/> Erişim

Tarihi: 13 Mayıs 2024

Şekil 10. Cambridge Merkez Camii Dış Alanı

Kaynak: Carlson (2021). *Cambridge central mosque, Marks Barfield architecture.*
<https://www.dezeen.com/2021/01/20/cambridge-central-mosque-marks-barfield-architects/> Erişim

Tarihi: 13 Mayıs 2024

3.4. Sürdürülebilir Camilere Türkiye’den Örnekler

Türkiye’de sürdürülebilir mimari ve çevreci yaklaşımların önemi giderek artmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizde birçok cami projesi sürdürülebilirlik ilkesine dayalı olarak tasarlanmakta ve inşa edilmektedir. Bu camiler, çevreye duyarlı malzeme kullanımı, enerji verimliliği önlemleri, atık yönetimi sistemleri ve yeşil alanların düzenlenmesi gibi unsurları içeren çeşitli sürdürülebilirlik uygulamalarını benimsemektedirler.

İstanbul Havalimanı’nın güneyinde konumlanan Ali Kuşçu Cami-i Şerifi, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine odaklanarak Amerikan Yeşil Bina Konseyi tarafından dünyanın ilk LEED Altın v4 sertifikalı camisi olarak tescillendi. İstanbul Grand Airport (İGA), sürdürülebilirlik misyonunu desteklemek amacıyla Amerikan Yeşil Bina Konseyi’ne başvurdu ve Airport City’nin ilk yapısı olan Ali Kuşçu Camisi’ne önemli bir sertifika kazandırdı. Amerikan Yeşil Bina Konseyi’nin "LEED v4 Bina Tasarımı ve İnşaatı" kategorisinde sunduğu "LEED Altın v4" sertifikasıyla, bu cami dünyanın ilk LEED sertifikalı camisi unvanını elde etti. Bu bağlamda, caminin arazisi üzerinde yeşil alanların oluşturulması ve sert zeminlerin azaltılması gibi önlemler alınmıştır. Ayrıca, camide su tasarrufu sağlayan armatürlerin kullanımı ve bisiklet park alanlarının oluşturulması gibi uygulamalar, çevre dostu yaklaşımların birer örneğidir.

Enerji verimliliği, caminin tasarımı ve mekanik sistemlerinin seçimi aşamasında dikkate alınmıştır. Aydınlatma ve mekanik sistemlerde enerji tasarrufu sağlayan özellikler tercih edilmiş ve caminin yıllık enerji tüketimi sıfıra indirilmiştir. Ayrıca, gün ışığından maksimum düzeyde faydalanılması için tasarlanan cami, iç mekanların doğal aydınlatılmasını sağlamak amacıyla özel bir çalışma içermektedir.

İnşaat sürecinde de çevre dostu yaklaşımlar benimsenmiştir. İGA, inşaat atıklarının geri dönüşüme kazandırılması ve sıfır atık politikasına uygun bir şekilde hareket edilmesi için çaba göstermiştir. Ayrıca, camide kullanılan malzemelerin sürdürülebilir ve çevre dostu özelliklere sahip olmasına özen gösterilmiş ve çevresel etkileri ölçülen ürünlerin tercih edilmesi teşvik edilmiştir (Özbek, 2021) (Şekil 11).

Şekil 11. Ali Kuşçu Cami-i Şerifi Dış Görünüm

Kaynak: Özbek (2021). *İstanbul havalimanı Ali Kuşçu camii'ne LEED altın sertifikası.* <https://tolgaozbek.com/haberler/havalimanlari/istanbul-havalimani-ali-kuscu-camiine-leed-altin-sertifikasi/>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

Türkiye’den bir diğer örnek ise Barbaros Hayrettin Paşa Camiidir. İstanbul'un Levent semtinde bulunmaktadır. Türkiye'nin ilk LEED Sertifikalı dini yapısı olan cami, aynı zamanda ülkenin ilk WELL HSR Covid-19 Sağlıklı Bina Sertifikası'na sahiptir. Bu proje, LEED Gold ve WELL HSR Covid-19 Sağlıklı Bina standartlarına uygun olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Bina, Covid-19'a karşı özel korunma önlemleri barındırmaktadır (Şekil 12).

Caminin kompleksinde avlular, din görevlileri için ofisler ve ziyaretçilere yönelik hizmet alanları yer almaktadır. Ayrıca, 900 araç kapasiteli kapalı bir otoparkı bulunmaktadır ve bu otoparkta 36 araçlık elektrikli şarj istasyonu bulunmaktadır. Kompleks, otopark dahil toplam 12.500 metrekarelik bir alana yayılmaktadır. LEED USGBC NC Gold sertifikasına, birçok sürdürülebilirlik kriterini karşılayarak layık görülmüştür.

Sürdürülebilirlik açısından bina, Türkiye'deki diğer binalara göre %50 daha az enerji tüketmektedir ve %39 daha az sera gazı emisyonu üretmektedir. 22 farklı teknoloji kullanılarak enerji tasarrufu sağlanmıştır. Çatı ve avlusu tamamen ısı adası etkisini önleyecek şekilde tasarlanmıştır. Dünya ortalamasına kıyasla %65 daha az su

tüketen bina, tuvaletlerde yağmur suyunu kullanmakta ve %80 daha az atık su üretmektedir. Bina arsasının %40'ı yeşil alan olarak korunmuştur. İnşaat sırasında çıkan atıkların %95'i geri dönüştürülmüş olup, yapının %25'i geri dönüşümlü malzemelerden inşa edilmiştir. İç mekanlarda kanserojen kimyasallar içeren yapı malzemeleri kullanılmamış ve bina, karbon dioksit sensörleri ile iç hava kalitesini sürekli izleyerek özellikle insanların yoğun bulunduğu alanlarda üstün hava kalitesi sunmaktadır. Ayrıca, özel akustik donanımı ile dini alanlar ve ofislerde çalışanların sağlığına en üst düzeyde uygun bir ortam sağlamaktadır. Cami içinde 9 asansör ve 2 çok amaçlı salon yer almaktadır (www.ecobuild.com.tr).

Şekil 12. Barbaros Hayrettin Paşa Camii Dış Görünüm

Kaynak: Kavisyapi (2023). *Barbaros Hayrettin Paşa Camii*. <https://kavisyapi.com/projeler/barbaros-hayrettin-pasa-camii/>, Erişim Tarihi: 13 Haziran 2024

3.5. Sosyal Sürdürülebilirliğin Cami Kavramıyla Değerlendirilmesi

Camiler, toplumların kamusal mekanlarını şekillendiren ve kültürel miraslarını yansıtan önemli birer simge haline gelmişlerdir. Bu kutsal alanlar, farklı sosyal ve kültürel grupların buluşup etkileşime girdiği, ortak kültürel miraslarını koruduğu ve yeniden inşa ettiği, aynı zamanda olağan dışı düşüncelerin ve farklı bakış açılarının bir araya geldiği dinamik merkezlerdir. Bu durum, toplumun kültürel mirasını canlandırıp, çeşitliliği sağlayarak kamusal mekanları zenginleştirmektedir. Ayrıca, camiler, sosyal sorunlara duyarlılık oluşturarak ve toplumsal dayanışmayı artırarak toplumsal dönüşüme katkıda bulunurlar. Böylece, toplumun evrensel değerlerini yansıtan ve farklılıkları kucaklayan sembolik anlam taşıyan birer kültürel ve sosyal ikon haline gelirler.

Kültürel mirasın korunması, derin bir toplumsal ve felsefi eylemdir, çünkü bu, geçmişin izlerinin hem somut hem de soyut olarak geleceğe taşınması anlamına gelmektedir. İnsanlığın geçmişteki varoluşsal deneyimleri, biyofiziksel çevreye izler bırakır ve bu izler, modern bir bakış açısıyla yaratıcı bir şekilde yeniden yorumlanarak ve şekillendirilerek, bugünün dokusuna entegre edilebilir. Böylece geçmişten gelen bu izler, günümüzde yepyeni kültürel miras varyasyonlarına dönüşme potansiyeline vurgu yapmaktadır (Keitumetse, 2014). Bu bağlamda, tarihi çevrelerin ve yapıların sosyal ve kültürel özelliklerinin korunması, insanlığın kimliğinin ve hafızasının sürdürülebilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir (Chiu, 2003). Bu bakış açısından hareketle, camilerin sosyal sürdürülebilirliği, insanlık tarihindeki derin izlerin taşıyıcısı olarak ele alınmalıdır. Camiler, toplumsal etkileşim, kültürel alışveriş ve manevi keşif yerleri olarak görülmelidir. Dolayısıyla, camilerin sosyal sürdürülebilirliğinin sağlanması, insanlığın kolektif bilincinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için bir gerekliliktir.

Camiler ve bu camilerin avluları, kamusal mekan olma niteliğini barındırmaktadırlar. Kamusal alanlar, uzun bir geçmişe dayanan ve sosyal etkileşimi destekleyen mekanlar olarak kabul edilir. Bu alanlar, sadece fiziksel bir alanı temsil etmez, aynı zamanda insanların bir araya gelip etkileşimde bulunabilecekleri ve fikir alışverişinde bulunabilecekleri sosyal ve kültürel merkezlerdir. Örneğin, kültürel etkinlikler, sanat sergileri, toplumsal toplantılar ve etkinlikler bu alanlarda gerçekleşir.

Kamusal alanlar, toplumun serbestçe dolaşabildiği ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabildiği açık mekanlardır (Askari ve Soltani, 2019). Ancak, kamusal alanların rolü ve değeri zaman içinde değişebilir. Kentleşme süreci, şehirlerdeki kamusal mekanların düzenlenmesini ve kullanımını etkileyebilir. Artan nüfus ve şehirleşme, kamusal mekanlarda artan yoğunluk ve kullanım talebiyle sonuçlanabilir, bu da mekanların asıl amacından sapmasına yol açabilir. Bu noktada, kamusal alanların sürdürülebilirliği ve etkili yönetimi daha da önem kazanır. Kamusal mekanların korunması ve geliştirilmesi, toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için hayati bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, kamusal mekanların planlanması ve yönetimi, toplumsal, kültürel, ekonomik ve çevresel gereksinimleri dengeli bir şekilde karşılayacak şekilde yapılmalıdır.

Calvo ve Rosa'ya (2017) göre, kentsel mekanların insanlarla olan ilişkisi dinamik bir değişim sürecindedir. Bu değişim, geleneksel algıların ötesine geçerek, kent sakinlerinin mekanlara olan bakışını ve kullanımını yeniden şekillendirmektedir. Özellikle, modern yaşamın getirdiği yeni ihtiyaçlar ve talepler, kentsel mekanların işlevlerinde ve tasarımlarında önemli değişikliklere yol açmaktadır. Bu süreçte, kentsel mekanlar artan bir şekilde bireylerin kimliklerini ifade etme ve sosyal etkileşim kurma platformları haline gelmektedir. Camiler, salt dini anlamlarla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal etkileşimin yoğun olduğu merkezlerdir. Zaman kavramı da burada yaşanır; çünkü, toplumun ve şehrin sosyal dokusunun zaman içinde şekillendiği ve evrildiği dinamik alanları oluştururlar.

Mimari mekanlar, insanların bedensel ve sosyal etkileşimlerini biçimlendiren ve yönlendiren bir arketip olarak kabul edilirler. Camiler, bu anlamda toplum içinde bireyler arasında hissedilen ve yaşanan ortak gayri resmi normlar ve değerler, sosyal ilişkilerin ve toplumsal yapının inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, mekanların tasarımı ve kullanımı, toplumsal dokunun ve bireyler arası etkileşimin derinliğini şekillendirir. Bu normlar ve değerler, toplumun iç işleyişine katkıda bulunarak sosyal sermayeyi oluşturur (Fukuyama, 1997). Sosyal sermaye, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinin kalitesini ve niteliğini yansıtarak toplumun dayanıklılığını artırır.

Camiler, toplumun sosyal etkileşimini ve dayanışmasını teşvik eden bir üçüncü mekanlardır. Üçüncü mekan terimi, insanların sosyal etkileşim için belirli ve özgün ortak mekanlara başvurmasını ifade eder. Bu mekanlar, arkadaşlık ilişkileri kurma, bireysel özgürlüklerini ifade etme, topluluk etkinliklerine katılma ve duygusal bağları güçlendirme gibi önemli işlevlere sahiptir (Jeffres ve diğerleri, 2009). Oldenburg'un (2001) teorisine göre, üçüncü mekanlar, bireylerin ev, okul ve işyeri gibi özel alanlardan ayrı, kamusal alanda serbest iradeleriyle ve kuralların dışında gönüllü bir şekilde buluşup etkileşimde bulunmak arzusu taşıdıkları mekanlardır. Bu mekanlar, resmiyetten uzak, içten bir atmosferde insanların bir araya gelip etkileşime geçme ihtiyacını yansıtmaktadır. Birincil mekan olarak kabul edilen ev; dinlenme ve sığınma ihtiyacını gidermektedir. Fakat bu konforun sürdürülmesi ve yönetilmesi emek ve masraf gerektirmektedir. İş yeri, okul gibi mekanlar ise; üretkenlik, bilgi ve faaliyetin yoğunlaştığı ikincil mekanları oluşturmaktadır (Woldoff, Lozzi ve Dilks, 2013). Üçüncü mekanlar; yerel toplulukların sosyal entegrasyonunu güçlendiren ve yaşam kalitesini yükselten özel alanlar olarak tasarlanmışlardır. Bu mekanlar, sosyal bağların kuvvetlenmesine ve insanların bir araya gelerek etkileşimde bulunmalarına olanak sağlayarak, toplumsal dokunun derinleşmesini hedeflemektedir (Alidoust, Bosman ve Holden, 2015). Böylece, toplumun gereksinimlerine ve taleplerine yanıt verebilen, çok yönlü işlevlere sahip topluluk mekanlarının varlığı kaçınılmazdır. Bu nedenle, camiler de bu mekanlara örnek olarak görülebilirler.

Sürdürülebilirlik, bazen karmaşık ve uzman bir dil kullanılarak ifade edildiğinden, genel halk için anlaşılması zor olabilir. Ancak aslında, sürdürülebilirlik basit ve temel bir ilkeye dayanır: Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için bugünün kaynaklarını dengeli bir şekilde kullanma fikri. Örneğin, kuşaklar arası denge doğal kaynakların gelecekteki nesiller için korunmasını ve kullanılmasını içerir. Sınır ötesi yükümlülük bir ülkenin çevresel etkilerinin diğer ülkeler üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmayı gerektirir. Türler arası eşitlik tüm yaşam formlarına saygı gösterilmesini ve korunmasını vurgularken toplumsal adalet ise toplumun her kesiminin çevresel kaynaklara adil ve eşit erişim hakkına sahip olması gerektiğini savunur. Bu ek olarak sürdürülebilirlik perspektifi, çeşitli parametrelerin etkileşimini kompleks bir biçimde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, ölçek kavramı, sürdürülebilirlik bileşenlerinin değerlendirilmesinde kritik bir role sahiptir (Stubbs, 2004). Bu kavram,

sürdürülebilirlik ilke ve değerlerinin temel niteliğini ve ekonomik genişleme gibi değişkenlerle nasıl ilişkilendirilebileceğini ortaya koyar. Bu, gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre sağlama amacı taşıyan sürdürülebilirlik girişiminin temelini oluşturmaktadır. Çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin uyumlu bir şekilde yönetilmesi, uzun vadeli sürdürülebilirlik için zorunludur.

Dempsey (2008) tarafından yapılan araştırmada vurgulanan nokta, kaliteli kamusal mekanların sadece estetik açıdan değil, aynı zamanda topluma sunduğu olumlu etkilerin ve sosyal faydaların yeni politika gündemlerinde merkezi bir rol oynadığıdır. Mimarlık ve Yapı Çevresi Komisyonu (CABE), yaşam standartlarını iyileştirmek ve topluma daha iyi bir çevre sunmak amacıyla iyi tasarımı teşvik etmek üzere oluşturulmuştur. Birleşik Krallık ise, yaşanabilirliği artırmak ve kamusal mekanların çevre dostu ve güvenli olmasını sağlamak için aktif politikalar izlemektedir. CABE'nin 2004 raporu, uygun biçimde tasarlanmış kamusal mekanların, toplumun bir araya gelmesine, buluşma ve etkileşim noktaları oluşturmasıyla sosyal bağların güçlenmesine katkı sağlayabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, sokaklar, caddeler ve mahallelerden oluşan yapıli çevre kavramı, bireylerin günlük yaşantılarında önemli bir rol oynamakta ve kaliteleri, toplumun sosyal dokusuna doğrudan etki etmektedir.

Kamusal mekanlar, sadece fiziksel mekanlar değil, aynı zamanda toplumun kolektif kimliklerini inşa ettiği ortak kültürel ve sosyal dokusunun bir yansımasıdır. Bu mekanlar, insanların bir araya gelerek fikir alışverişin ve etkileşimde bulunduğu aynı zamanda ortak değerleri paylaştığı önemli merkezlerdir. Burton ve Mitchell'ın (2006) vurguladığı gibi, kamusal alanların tasarımında, kullanılabilirlik, estetik çekicilik, erişilebilirlik ve güvenlik gibi unsurlar önemlidir. Aynı şekilde, Praliya ve Garg'ın (2019) belirttiği gibi, bu alanların kalitesini artıran faktörler arasında, çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapma kabiliyeti, çevresel bakım ve toplumu çeken cazibe unsurları bulunmaktadır. Kamusal alanlar, toplumun değerlerini ve kimliğini yansıtarak toplumsal bütünleşmeyi güçlendirirler. Tasarım ve işlevleri, sadece fiziksel özellikler değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal kodlarla da belirlenir. Bu kodlar, toplumun bir arada yaşama ve ortak değerleri onurlandırma şeklini belirlemektedir.

Kültürel ve tarihi mirasın sosyal sürdürülebilirlik ölçütleri birbiri ile ilişkili olanların bir arada yer aldığı üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu ana başlıklar kültürel mirasın korunması, toplumun ihtiyaçlarına uygunluk ve sosyal etkileşim olarak belirlenmiştir. Başlıklar arasında tam bir ayrım olmamakla birlikte, kavramsal bir kategori oluşturmak hedefiyle yapılmıştır (Şekil 13).

Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk:

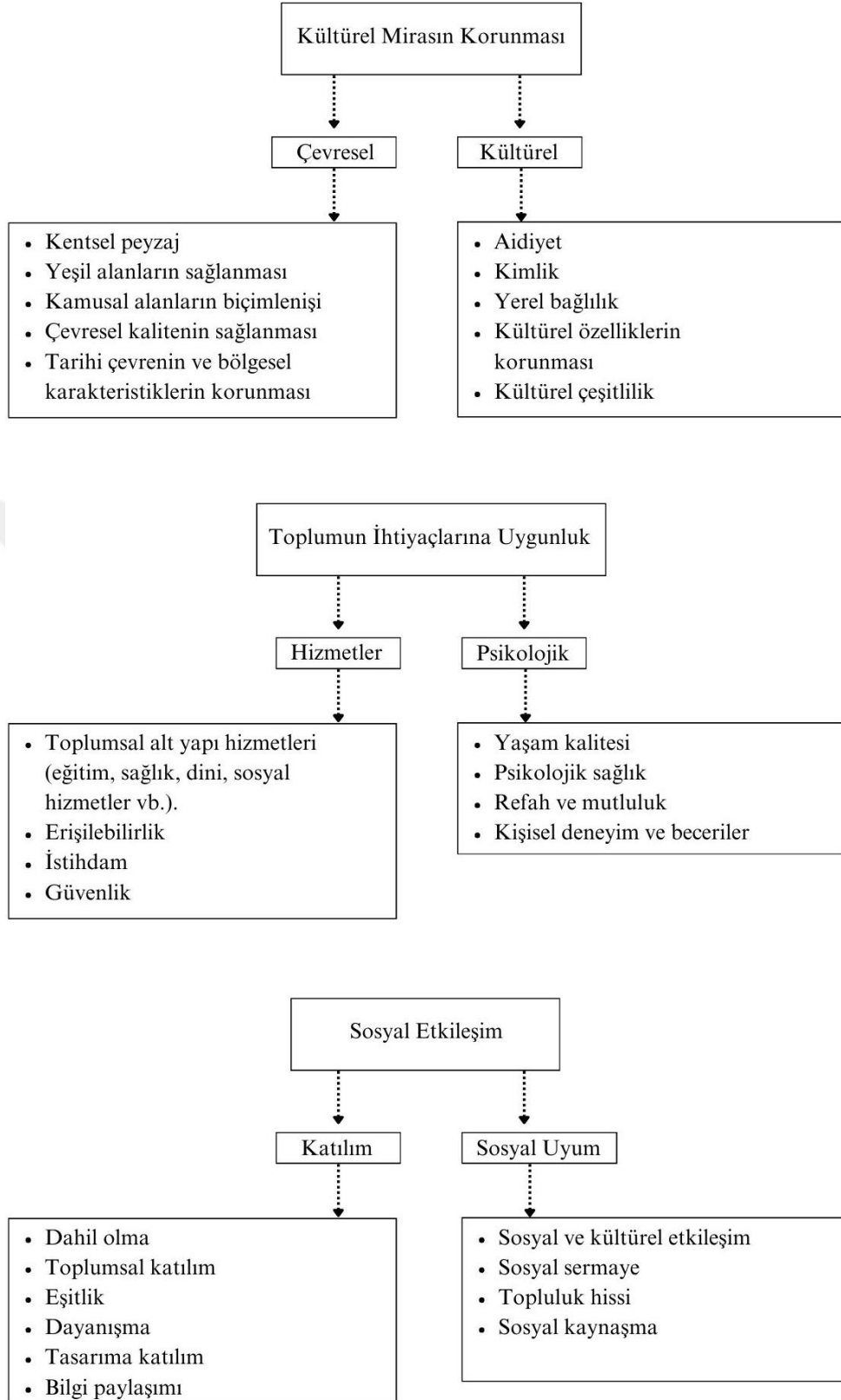
Toplumun alt yapı hizmetleri (eğitim, sağlık, dini, sosyal hizmetler vb.), erişilebilirlik, istihdam, güvenlik, yaşam kalitesi, psikolojik sağlık, refah ve mutluluk, kişisel deneyim ve beceriler gibi kriterleri içerir.

Sosyal Etkileşim:

Katılım ve sosyal uyumun sağlanması altında kültürel ve tarihi mirasın, toplumun sosyal çevreyle etkileşimini ifade eder. Bu kapsamda, tarihi yapılar, çevresel kalite, sağlık, mutluluk ve yaşam kalitesinin artırılması gibi ölçütleri içeren bir ortam sağlamalıdır. Dahil olma, toplumsal katılım, eşitlik, dayanışma, tasarıma katılım, bilgi paylaşımı, sosyal ve kültürel etkileşim, sosyal sermaye gibi ölçütleri içermektedir.

Kültürel Mirasın Korunması:

Bu başlık, kültürel ve tarihi mirasın sürdürülebilirliğinin temelidir. Kültürel faktör; aidiyet, kimlik, yerel bağlılık, kültürel özelliklerin korunması, kültürel çeşitlilik ölçütlerini içerir. Çevresel faktör ise kentsel peyzaj, yeşil alanların sağlanması, kamusal alanların biçimlenişi, çevresel kalitenin sağlanması, tarihi çevrenin ve bölgesel karakteristiklerin korunması ölçütlerini içerir.

Şekil 13. Sosyal Sürdürülebilirliğin Ölçüm Çerçevesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu üç ana başlık, kültürel ve tarihi mirasın sosyal sürdürülebilirliğini sağlamak için birbirleriyle ilişkili ve bir arada ele alınması gereken önemli unsurları temsil eder. Bu kavramsal sınıflandırma, kültürel ve tarihi mirasın toplum üzerindeki etkisini anlamak ve sürdürülebilirliğini sağlamak için bir çerçeve sunar (Tablo 16).

Tablo 16. Araştırmacılar Tarafından Kullanılan Kültürel Mirasın Sosyal Sürdürülebilirlik Ölçütlerinin Bir Araya Getirilmesi

		Colantonio (2009)	Fung (2004)	Chan ve Lee (2008)	Mckenzie (2004)	Weingaertner ve Moberg (2001)	Dempstey vd. (2011)	Stubbs (2004)	Landorf (2011)
Kültürel Mirasın Korunması	Kentsel peyzaj			●					
	Tarihi çevrenin ve bölgesel karakteristiklerin korunması		●	●				●	
	Aidiyet	●			●	●	●	●	
	Kimlik	●						●	●
	Yerel bağlılık		●	●				●	●
	Kültürel özelliklerin korunması		●	●	●	●	●	●	
	Kültürel çeşitlilik						●	●	●
Toplumsal İhtiyaçlarına Uygunluk	Alt yapı hizmetleri			●	●		●	●	
	Erişilebilirlik	●		●	●	●	●	●	
	İstihdam	●		●					
	Güvenlik	●		●		●	●		
	Yaşam kalitesi	●		●	●				
	Psikolojik sağlık	●		●					
	Refah ve mutluluk	●		●		●			
	Kişisel deneyim ve beceriler	●						●	
Sosyal Etkileşim	Dahil olma			●			●		
	Toplumsal katılım				●		●	●	●
	Eşitlik	●			●	●	●		●
	Dayanışma						●		●
	Tasarıma katılım			●					
	Bilgi paylaşımı		●	●				●	
	Sosyal ve kültürel etkileşim							●	
	Sosyal sermaye	●				●			●
	Topluluk hissi					●			
	Sosyal kaynaşma	●	●			●	●		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. ALAN ÇALIŞMASI

Bu araştırma, sosyal sürdürülebilirlik kavramının camiler bağlamında incelenmesini hedefleyerek, camilerin kentsel yaşama olan katkılarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Camilerin kent yaşamına olan etkilerini anlamak, toplumun sosyal refahını ve uyumunu artırmak için önemli bir adımdır.

Önerilen ölçüm çerçevesi, camilerin kente katkılarını belirlemek amacıyla yapılandırılmış bir anket çalışmasıyla test edilmiştir. Anket, katılımcıların camilerin kent yaşamına etkilerini ve sosyal sürdürülebilirlik açısından rolünü değerlendirmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu çalışma, camilere giden veya gözlemleyen 18 yaş ve üstü bireylerin genel değerlendirmesini yapmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni, Türkiye'nin İstanbul ili genelindeki camilere giden veya gözlemleyen 18 yaş ve üstü bireylerdir. Bu geniş evrenden, basit rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 100 kişilik bir örneklem üzerinde anket uygulanmıştır. Bu yöntem, evrendeki her bireyin örnekleme seçilme olasılığının eşit olduğu bir seçme yöntemidir (Babbie, 2013; Altunışık ve diğerleri, 2010). Örneklemimiz, cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi demografik değişkenler açısından çeşitlilik göstermektedir. Rastlantısal örnekleme yöntemi kullanıldığından, çalışmanın bulgularının evrene genellenebilir olduğu varsayılmaktadır. Örneklemimizin temsiliyetini değerlendirmek amacıyla yapılan analizler, örneklemimizin evreni iyi bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Öncelikle, örneklemimizin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak amacıyla anket soruları, 10 kişilik bir grup üzerinde pilot çalışmaya tabi tutulmuştur. Ardından verilerinin istatistiksel analizi yapılarak, sonuçların güvenilir ve geçerli olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmanın amacı, camilerin kentsel yaşama olan katkılarını belirleyerek sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bulgular elde etmektir. Bu bağlamda, mimarlık disiplini çerçevesinde camilerin kent dokusu üzerindeki etkileri ve toplumsal dinamiklere olan katkıları incelenecektir. Elde edilen bulgular, camilerin toplumda nasıl bir rol oynadığını anlamak ve gelecekte daha sürdürülebilir kentsel gelişim politikaları geliştirmek için önemli bir kaynak olacaktır.

4.1. Bulgular

Anket çalışması, katılımcıların camilerin çeşitli işlevlerine ve sosyal rollerine ilişkin kriterlerini değerlendirmek amacıyla 5'li Likert ölçeği (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılarak hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, IBM SPSS Statistics 27 programında, katılımcıların demografik özelliklerine göre çeşitli analizlere tabi tutulmuş ve farklı katılımcı gruplarının verdikleri toplam puanlar karşılaştırılmıştır. Böylece, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından kente katkısı bağlamında hangi kriterlerin daha etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Yaptığımız anket çalışmasında ki soruların değerlendirilmesinde puan aralığı hesaplaması yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntem, her bir sorunun puan aralığını belirleyerek, sonuçların daha anlamlı ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamaktadır. Puan aralığı, en yüksek değer en düşük değerden çıkarılması ve 5'e bölünmesiyle hesaplanır. Örneğin, bir soru için puan aralığı $(5 - 4) / 5 = 0,80$ 'dir. Bu hesaplama göre, aritmetik ortalamaların değerlendirme aralığı da Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. 5'li Likert Ölçeğine Göre Aritmetik Ortalamaların Değerlendirme Aralığı

Puan	Değerlendirme	Puan Aralığı
5	Çok iyi	4.21-5.00
4	İyi	3.41-4.20
3	Orta	2.61-3.40
2	Kötü	1.81-2.60
1	Çok kötü	1.00-1.80

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmada kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğine sahip olup olmadığı tespit etmek ve faktör yapısını ortaya koymak amacıyla "Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)" uygulanmıştır. Bunun için temel bileşenler (principal components) ve doğrudan eğik döndürme (direct oblimin) yöntemleri kullanılmıştır.

Öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanmıştır. KMO değerleri genellikle 0,5 ile 1,0 arasında olmalıdır. Bu aralık, faktör analizi için kabul edilebilir bir örneklemin varlığını gösterir (Altunışık ve diğerleri, 2010).

Analiz sonucunda KMO değeri 0,896 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu değer Field (2009) tarafından 0,50 üzerinde olduğunda yeterli görülmekteyken 0,80-0,90 arası ‘‘harika’’ kategorisinde yer almaktadır. Her bir madde için hesaplanan KMO değerleri de en düşük 0,881 olarak bulunmuş ve örneklemin yeterli olduğu doğrulanmıştır.

Ayrıca Bartlett Testi sonuçları incelendiğinde $\chi^2(190) = 1341,630$; $p < 0,01$ olarak bulunmuş ve elde edilen bu bulgu maddeler arasındaki korelasyonların açıklayıcı faktör analizi uygulamak için yeterince uygun olduğunu göstermiştir (Tablo 18).

Tablo 18. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,896
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1341,630
	df	190
	Sig.	,000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

AFA sonucunda, 20 sorudan oluşan anket ölçeğinin 3 alt boyutlu (faktörlü) bir yapıdan oluştuğu ve bu 3 faktörün toplam varyansın %65,04’ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Birden fazla faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %40-%60 arasında olması yeterli olarak kabul görmektedir (Büyüköztürk, 2011). Böylelikle bu çalışmanın geçerli özellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca alt boyutlardan ilki varyansın %45,06’sını, ikincisi %14,51’ini ve üçüncüsü ise %5,72’sini açıklamaktadır (Tablo 19).

Tablo 19. Faktörlerin Açıklanma Düzeyleri

Initial Eigenvalues				Extraction Sums of Squared Loadings		
		% of Variance	Cumulative %		% of Variance	Cumulative %
1	9,012	45,058	45,058	9,012	45,058	45,058
2	2,902	14,511	59,569	2,902	14,511	59,569
3	1,094	5,472	65,041	1,094	5,472	65,041

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonraki aşamada ise, araştırma ölçeğinin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha güvenirlik analizi yapılmış ve ölçeğin güvenirliği $\alpha=0,933$ olarak bulunmuştur (Tablo 20). Sonuçlara göre anket, güvenilir bir ölçme aracı olarak kabul edilmiştir. Çünkü Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üstü olması, bir ölçme aracının güvenirliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2011).

Tablo 20. Güvenirlik Analizi

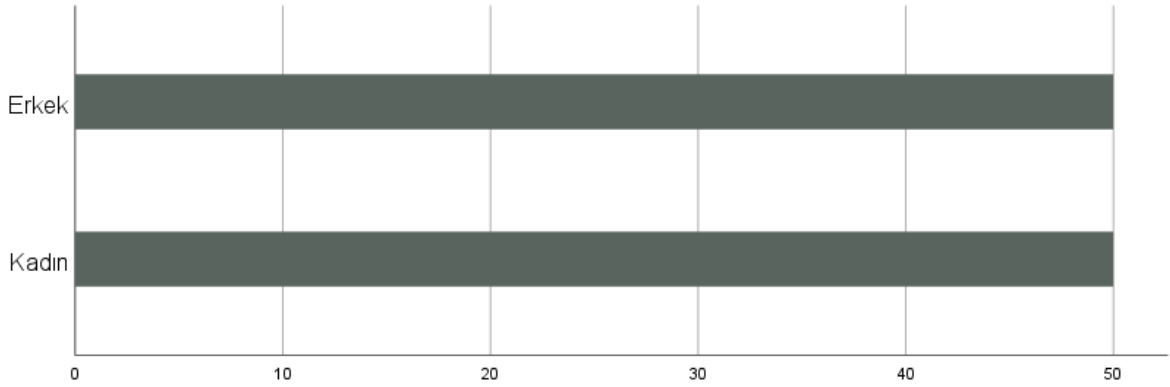
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,933	,932	20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.1.1. Tanımlayıcı Analizler

Çalışmanın tanımlayıcı analizleri, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, camilere gitme sıklığı ve gitme nedenleri üzerine odaklanmaktadır.

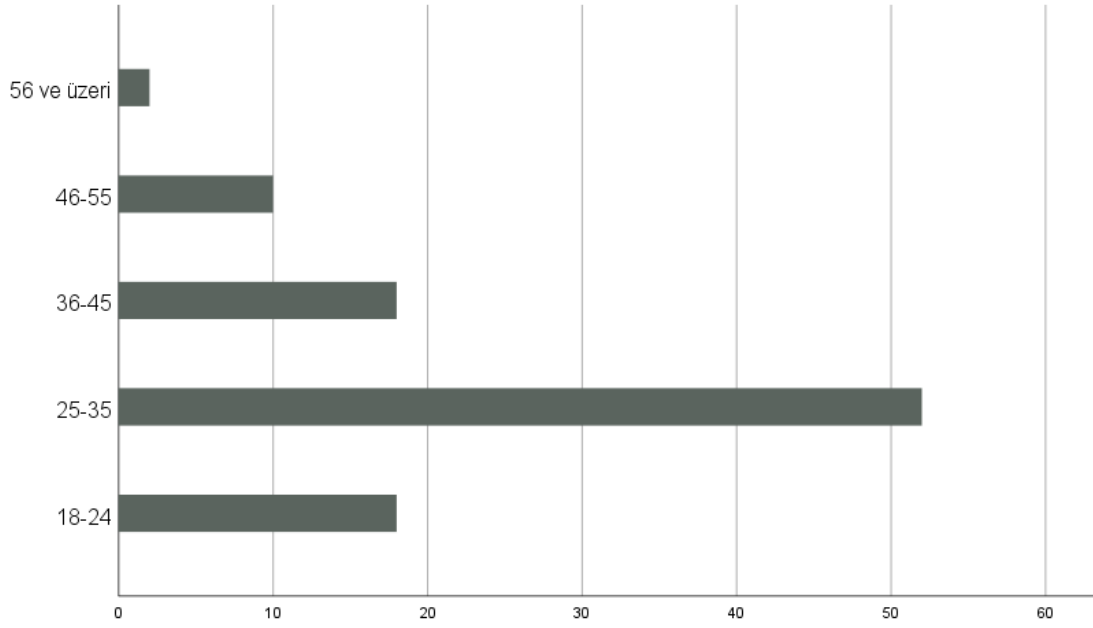
Çalışmaya dahil olan 100 katılımcının cinsiyet dağılımı, %50 kadın ve %50 erkek üzere eşittir (Şekil 14).

Şekil 14. Cinsiyet Dağılımı Tanımlayıcı Analiz Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

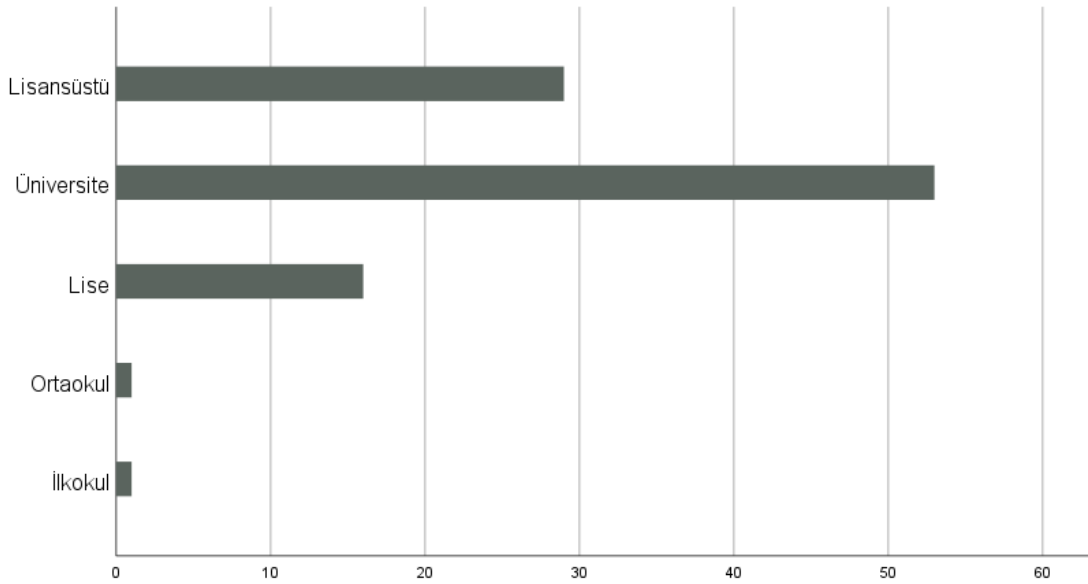
Yaş dağılımı açısından, çalışmaya katılan 100 kişinin %18'i 18-24 yaş, %52'si 25-36 yaş, %18'i 36-45 yaş, %10'u 46-55 yaş aralığında ve %2'si 56 yaş ve üzerindedir. Bu dağılım, katılımcıların çoğunluğunun 25-35 yaş grubunda yoğunlaştığını göstermektedir (Şekil 15).

Şekil 15. Yaş Dağılımı Tanımlayıcı Analiz Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

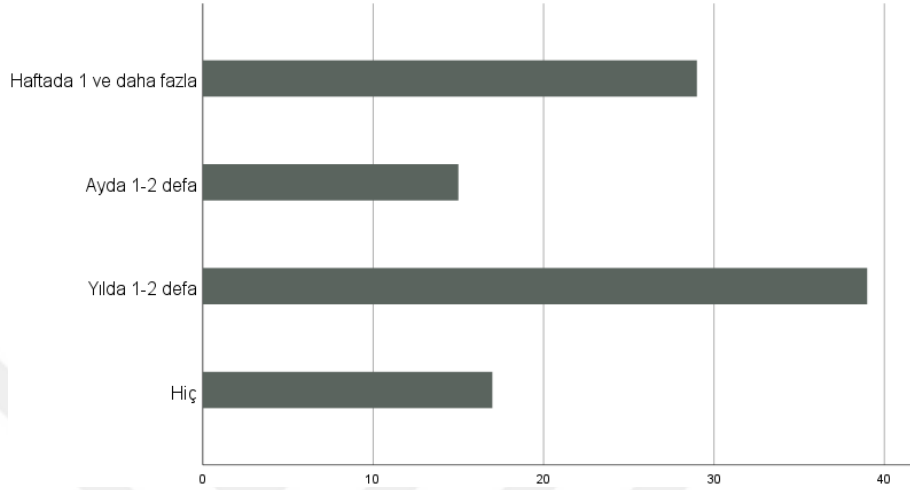
Eğitim düzeyi incelendiğinde, katılımcıların %1'inin ilkokul mezunu, %1'inin ortaokul mezunu, %16'sının lise mezunu, %53'ünün üniversite mezunu ve %29'unun lisansüstü eğitim almış olduğu görülmüştür. Bu dağılım, katılımcıların çoğunluğunun üniversite mezunu veya daha yüksek eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Eğitim Düzeyi Tanımlayıcı Analiz Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların camileri ziyaret sıklığı sorulduğunda; %17'si hiç gitmediklerini, %39'u yılda 1-2 defa gittiklerini, %15'i ayda 1-2 defa gittiklerini ve %29'u haftada 1 veya daha fazla sıklıkta gittiklerini belirtmiştir. Yılda 1-2 defa gidenler en büyük katılım oranına sahiptir (Şekil 17).

Şekil 17. Camilere Gitme Sıklığı Tanımlayıcı Analiz Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılara, camileri hangi amaçlarla ziyaret ettikleri sorulmuş (birden fazla işaretleme) ve yanıtlar Tablo 21’de ki gibi dağılım göstermiştir. Katılımcıların camileri ziyaret etme nedenleri çeşitlilik göstermektedir. %70’i camilere ibadet amacıyla gitmektedir. Bu, camilerin birincil kullanım amacını oluşturmaktadır. %47’si camileri tarihi değerlerinden dolayı, %42’si cenaze törenleri için, %27’si anıtsal nitelikleri nedeniyle, %22’si ise tasarımları için ziyaret etmektedir. Sosyalleşmek amacıyla camilere gidenlerin oranı %6, eğitim amacıyla gidenlerin oranı ise %4’tür. Bu bulgular, camilerin ibadet dışında, tarihsel ve anıtsal değerleri ile toplumsal ve kültürel faaliyetler için de önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Tablo 21. Camilere Gitme Sebepleri Tanımlayıcı Analizi

İbadet İçin	%70
Sosyalleşmek İçin	%6
Eğitim İçin	%4
Anıtsal Niteliği İçin	%27
Tarihi Değeri İçin	%47
Cenaze İçin	%42
Tasarımı için	%22

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Demografik bilgilerin sorular üzerindeki anlamlılık durumunu anlamak için; iki grup karşılaştırmalarında bağımsız T-testi (Independent T-test), ikiden fazla grup karşılaştırmalarında ise tek yönlü varyans analizi (One-way ANOVA) uygulanmıştır.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklem t-testinin sonuçları Tablo 22’de gösterilmektedir. İki grup arasındaki karşılaştırmada varyanslar eşittir varsayımı test edilerek, p-değeri 0,684 olduğundan ($p > 0,05$) varyansların eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki durumda da (varyanslar eşit varsayıldığında ve varsayılmadığında) p-değeri 0,888’dir. Bu değer, 0,05’ten büyük olduğundan, cinsiyetler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ortalama farkı - 0,460 olup, bu da iki grup arasında pratik olarak önemli bir fark olmadığını işaret etmektedir. Bu nedenle, cinsiyetin değerlendirme yapılan ölçüt üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 22. Cinsiyet Değişkenine göre Bağımsız Örneklem T-testi

Değişken		N	Mean	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Cinsiyet	Kadın	50	64,40	,166	,684	-,142	98	,888
	Erkek	50	64,86			-,142	97,993	,888

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal sürdürülebilirlik düzeyleri farklı yaş gruplarına göre tek yönlü ANOVA testi ile analiz edilmiştir (Tablo 23). Öncelikle verilerin homojenliği test edilerek, Levene testi sonuçlarına göre, $p = 0.572$ değeriyle gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). ANOVA testi sonucuna göre $F = 0.837$, $p = 0.505$ bulunmuş ve böylece gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır. Böylece, yaş gruplarının değerlendirme yapılan ölçüt üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 23. Yaş Değişkenine göre Tek Yönlü ANOVA Testi

Değişken	N	Mean	Levene Statistic Sig.	F	Sig.
Yaş	18-24	18	,572	,837	,505
	25-35	52			
	36-45	18			
	46-55	10			
	56 ve üzeri	2			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Camilere gitme sıklığına göre, tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 24’de gösterilmektedir. Öncelikle verilerin homojenliği test edilerek, Levene testi sonuçlarına göre, $p = 0.058$ değeriyle gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0.05$). ANOVA testi sonucuna göre $F = 3.929$, $p = 0.011$ bulunarak, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 24. Camilere Gitme Sıklığına göre Tek Yönlü ANOVA Testi

Değişken	N	Mean	Levene Statistic Sig.	F	Sig.
Camilere Gitme Sıklığı	Hiç	17	,058	3,929	,011
	Yılda 1-2 defa	39			
	Ayda 1-2 defa	15			
	Haftada 1 ve daha fazlası	29			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Camilere gitme sıklığının değerlendirme yapılan ölçüt puanları üzerinde belirli bir etkisi olduğu, özellikle hiç camiye gitmeyen bireylerin sosyal sürdürülebilirlik puanları, yılda 1-2 defa camiye giden bireylere kıyasla anlamlı derecede daha düşüktür. Bu durum, camiye düzenli olarak katılımın bireylerin sosyal sürdürülebilirlik algılarını güçlendirdiğini ve toplumsal bağları kuvvetlendirdiğini göstermektedir. Ancak, ayda 1-2 defa veya haftada 1 ve daha fazla camiye gitmenin, hiç gitmemeye kıyasla sosyal sürdürülebilirlik puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Bu bulgu, camiye gitme sıklığının belirli bir düzeyin üzerine çıkmasının ek bir fayda sağlamadığını, ancak minimal katılımın bile önemli bir fark yarattığını ortaya koymaktadır.

4.1.2. Sosyal Sürdürülebilirlik Ölçüm Çerçevesi Değerlendirilmesi

Sosyal sürdürülebilirlik ölçüm çerçevesinin değerlendirilmesi kapsamında, kültürel ve tarihi mirasın korunması, toplumun ihtiyaçlarına uygunluk ve sosyal etkileşim ana başlıkları öne çıkmaktadır. Bu çerçeve, kültürel mirasın korunmasını öncelikli kılarken, mirasın toplumun güncel ihtiyaçlarına uygunluğunu ve toplumsal etkileşimleri desteklemesini de sağlamayı amaçlamaktadır. Kültürel mirasın korunması, geçmişten gelen değerlerin ve yapıtların sürdürülebilirliğini hedeflerken; toplumun ihtiyaçlarına uygunluk, mirasın modern toplumun gereksinimlerine cevap verebilme kapasitesini değerlendirir. Sosyal etkileşim ise bu mirasın, toplumsal bağları güçlendiren bir araç olarak işlev görmesini sağlamaktadır. Bu üç başlık, kültürel ve tarihi mirasın sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesinde birbirini tamamlayan ve destekleyen unsurlar olarak ele alınmaktadır.

4.1.2.1. Kültürel Mirasın Korunması

Kültürel mirasın korunmasına yönelik, kentsel peyzaj, tarihi çevrenin ve bölgesel karakteristiklerin korunması, aidiyet, yerel bağlılık, kültürel özelliklerin korunması ve kültürel çeşitlilik olmak üzere altı alt ölçek sosyal sürdürülebilirliği sağlamada temel unsurlar olarak belirlenmiştir. Kentsel peyzaj, kültürel mirasın çevresel bağlamını oluştururken; tarihi çevrenin ve bölgesel karakteristiklerin korunması, yerel kültürel kimliği yaşatmak için gereklidir. Aidiyet duygusu, bireylerin bu mirasa olan kişisel bağlantısını güçlendirirken; yerel bağlılık, toplulukların kendi kültürel miraslarını sahiplenmesini ve korumasını ifade etmektedir. Kültürel özelliklerin korunması, bu mirasın özgün niteliklerini muhafaza etmeyi amaçlarken; kültürel çeşitlilik, toplumun zengin kültürel yapısının sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Tablo 25’de bu ölçekleri ölçmek için kullanılan anket soruları, puanları ve verilen cevaplar sunulmaktadır.

Tablo 25. Kültürel Mirasın Korunması Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölütleri

	1 Puan Kesinlikle katılmıyorum	2 Puan Katılmıyorum	3 Puan Fikrim Yok	4 Puan Katılıyorum	5 Puan Kesinlikle katılıyorum
K1: Camiler şehrin kentsel peyzajına katkı sağlar.	9	7	5	41	38
K2: Korunan tarihi camiler, bölgenin geçmişten gelen mimari özelliklerini yansıtır.	7	2	0	23	68
K3: Camideyken, kendimi cemaatin bir parçası hissedirim.	16	16	16	32	20
K4: Camilerde toplumun geçmişini ve kültürel değerlerini hissedirim.	9	9	8	44	30
K5: Camilerdeki kültürel etkinlikler sayesinde geleneklerimiz korunur.	13	12	12	40	23
K6: Camiler, farklı kültürlerdeki insanların kullanımına açık olmalıdır.	7	7	9	26	51

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Anket verilerinin aritmetik ortalama yöntemiyle değerlendirilmesi sonucu, kültürel mirasın korunmasına yönelik, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin ortalama puanları belirlenmiştir (Tablo 26).

Tablo 26. Kültürel Mirasın Korunması Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu

Kriterler	Puan Aralığı	Değerlendirme
Kentsel Peyzaj	3,92	İyi
Tarihi Çevrenin ve Bölgesel Karakteristiklerin Korunması	4,43	Çok iyi
Aidiyet	3,24	İyi
Yerel Bağlılık	3,77	İyi
Kültürel Özelliklerin Korunması	3,48	İyi
Kültürel Çeşitlilik	4,07	Çok iyi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu altı kriterin ortalama puanı, 5 üzerinden 3,82'dir. Bu puanlar, genel olarak sosyal sürdürülebilirlik düzeyinin iyi olduğunu, ancak bazı alanlarda daha fazla gelişim potansiyeli bulunduğunu göstermektedir.

Kentsel peyzaj ve tarihi çevrenin ve bölgesel karakteristiklerin korunması kriterleri en yüksek puanları alarak sırasıyla 3,92 ve 4,43 puanla iyi ve çok iyi olarak değerlendirilmiştir. Bu yüksek puanlar, kentlerin tarihi dokusunun ve bölgesel özelliklerinin korunmasında başarılı adımlar atıldığını göstermektedir. Özellikle tarihi çevrenin korunması, kültürel mirasın sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgesel karakteristiklerin korunması ise, yerel kimliklerin ve kültürel çeşitliliğin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Aidiyet kriteri 3,24 puanla en düşük puanı almış ve iyi kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu sonuç, toplumun kültürel mirasa olan bağlılığının ve aidiyet duygusunun geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Aidiyet duygusunun daha zayıf kalması, kültürel mirasın korunmasında toplumsal katılımın ve desteğin eksik olmasına neden olabilir. Bu nedenle, toplumsal farkındalığı artırmak ve insanları miraslarına sahip çıkmaya teşvik etmek için çeşitli eğitim ve bilinçlendirme programları düzenlenmelidir.

Kültürel çeşitlilik ile yerel bağlılık ve kültürel özelliklerin korunması kriterleri sırasıyla 4,07 - 3,77 ve 3,48 puanla iyi olarak değerlendirilmiştir. Bu puanlar, yerel toplulukların kültürel mirasa olan bağlılığının ve kültürel özelliklerin korunmasında belirli bir seviyede başarı sağlandığını göstermektedir.

4.1.2.2. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk

Toplumun ihtiyaçlarına uygunluğa yönelik, alt yapı hizmetleri, erişilebilirlik, istihdam, güvenlik, psikolojik sağlık, kişisel deneyim ve beceriler olmak üzere altı alt ölçek sosyal sürdürülebilirliği sağlamada temel unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu alanlar, sosyal sürdürülebilirlik açısından önem taşıyan temel unsurları kapsamaktadır. Alt yapı hizmetleri, fiziksel çevrenin gereksinimlerini karşılamayı, erişilebilirlik ise bireylerin yaşamın çeşitli alanlarına ulaşımını sağlamayı amaçlamaktadır. İstihdam, toplumsal katılımı artırırken güvenlik, bireylerin fiziksel ve duygusal sağlığını korumayı hedeflemektedir. Psikolojik sağlık, bireylerin ruh sağlığına odaklanırken,

kişisel deneyim ve beceriler ise bireylerin potansiyellerini keşfetmelerini ve geliştirmelerini teşvik etmektedir. Tablo 27’de bu ölçekleri ölçmek için kullanılan anket soruları, puanları ve verilen cevaplar sunulmaktadır.

Tablo 27. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölçütleri

	1 Puan Kesinlikle katılmıyorum	2 Puan Katılmıyorum	3 Puan Fikrim Yok	4 Puan Katılıyorum	5 Puan Kesinlikle katılıyorum
K7: Camiler, sağlık hizmeti alınabilen mekanlardır.	48	30	12	6	4
K7: Camilere eğitim hizmeti almak için giderim.	37	32	13	14	4
K8: Camilere herkes erişebilir.	11	4	7	36	42
K9: Camiler, istihdamı artırmaya yönelik fırsatlar sunarlar.	26	25	27	16	6
K10: Camide olmak güvende hissettirir.	10	5	11	36	38
K11: Cami ve avlusunda vakit geçirmek psikolojik olarak iyi hissettirir.	8	6	15	36	35
K12: Yeni beceriler kazanmak için camiye giderim.	37	35	20	4	4

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Anket verilerinin aritmetik ortalama yöntemiyle değerlendirilmesi sonucu, toplumun ihtiyaçlarına uygunluğa yönelik, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin ortalama puanları belirlenmiştir (Tablo 28).

Tablo 28. Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu

Kriterler	Puan Aralığı	Değerlendirme
Alt Yapı Hizmetleri	2,02	Kötü
Erişilebilirlik	3,94	İyi
İstihdam	2,51	Kötü
Güvenlik	3,87	İyi
Psikolojik Sağlık	3,84	İyi
Kişisel Deneyim ve Beceriler	2,03	Kötü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu altı kriterin ortalama puanı, 5 üzerinden 3,03'tür. Bu genel değerlendirme, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında orta seviyede bir başarı sağlandığını ancak iyileştirilmesi gereken birçok alanın olduğunu göstermektedir. Özellikle altyapı hizmetleri ve istihdam gibi temel ihtiyaçların karşılanması konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Tabloya göre, alt yapı hizmetleri ve kişisel deneyim ve beceriler kriterleri en düşük puanları alarak sırasıyla 2,02 ve 2,03 puanla kötü kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu durum, altyapı hizmetlerinin yeterli olmadığını ve bireylerin kişisel deneyim ve becerilerini geliştirme konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Altyapı hizmetlerindeki eksiklikler, toplumun genel yaşam kalitesini düşürmekte ve günlük yaşamı olumsuz etkilemektedir. Benzer şekilde, kişisel deneyim ve becerilerin artırılması, bireylerin topluma daha etkin bir şekilde katılmasını sağlayacak ve istihdam olanaklarını artıracaktır.

Erişilebilirlik, güvenlik ve psikolojik sağlık kriterleri sırasıyla 3,94, 3,87 ve 3,84 puanla iyi kategorisinde yer almaktadır. Bu yüksek puanlar, erişim kolaylığı, toplum güvenliği ve psikolojik sağlığın korunması konularında belirli bir seviyede başarı sağlandığını göstermektedir.

İstihdam ise 2,51 puanla kötü kategorisinde yer almaktadır. Bu, istihdam olanaklarının yetersiz olduğunu ve işsizlik oranlarının yüksek olabileceğini göstermektedir. İstihdam olanaklarının artırılması, ekonomik sürdürülebilirlik açısından da önemlidir. İşsizlik, bireylerin ekonomik bağımsızlığını ve toplumsal katılımını olumsuz etkiler. Bu nedenle, yeni iş olanaklarının yaratılması ve mevcut işlerin korunması, sürdürülebilir bir toplumun inşası için kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, toplumsal ihtiyaçların karşılanması, sosyal sürdürülebilirliğin temel taşlarından biridir. Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması ve kişisel deneyim ve becerilerin geliştirilmesi gibi alanlarda yapılacak iyileştirmeler, toplumun genel refah seviyesini yükseltecektir. Erişilebilirlik, güvenlik ve psikolojik sağlık gibi alanlarda sağlanan başarılar ise, toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilir bir toplum için, tüm bu kriterlerin dengeli bir şekilde ele alınması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

4.1.2.3. Sosyal Etkileşim

Sosyal etkileşime yönelik, dahil olma, tasarıma katılım, eşitlik, topluluk hissi, sosyal kaynaşma ve dayanışma olmak üzere altı alt ölçek sosyal sürdürülebilirliği sağlamada temel unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu kavramlar, sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli olan sosyal ve toplumsal ilişkileri ve deneyimleri kapsamaktadır. Dahil olma, bireylerin ve grupların karar alma süreçlerine katılmasını ve topluma aktif bir şekilde dahil olmasını ifade ederken; tasarıma katılım, fiziksel ve sosyal çevrenin planlanmasında ve geliştirilmesinde bireylerin katılımını sağlar. Eşitlik, toplumun her kesimi için adalet ve fırsat eşitliğini savunurken; topluluk hissi, bireylerin bir arada olmaktan ve birlikte yaşamaktan duydukları memnuniyeti ifade etmektedir.

Sosyal kaynaşma, farklı grupların ve bireylerin bir araya gelerek ilişki kurmasını teşvik ederken; dayanışma ise toplum içindeki yardımlaşma duygusunu simgelemektedir. Bu kavramlar, sosyal sürdürülebilirlik perspektifinden toplumsal refahın ve dayanışmanın güçlendirilmesine odaklanmaktadır. Tablo 29’da bu ölçekleri ölçmek için kullanılan anket soruları, puanları ve verilen cevaplar sunulmaktadır.

Tablo 29. Sosyal Etkileşim Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Alt Ölçütleri

	1 Puan Kesinlikle katılmıyorum	2 Puan Katılmıyorum	3 Puan Fikrim Yok	4 Puan Katılıyorum	5 Puan Kesinlikle katılıyorum
K13: Camiler farklı hizmet ve olanakların sağlandığı mekanlardır.	25	40	19	11	15
K14: Yeni bir cami yapılırken cemaatin görüşü alınır.	33	24	24	15	4
K15: Camide, kendimi herkes ile eşit hissederim	14	19	8	33	26
K16: Camiler, toplumu bir araya getiren mekanlardır.	8	3	5	42	42
K17: Sosyalleşmek için camiye giderim.	32	44	14	4	6
K18: Camiler dayanışma ve yardımlaşma kültürünün olduğu mekanlardır.	8	15	12	37	28

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Anket verilerinin aritmetik ortalama yöntemiyle değerlendirilmesi sonucu, sosyal etkileşime yönelik, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin ortalama puanları belirlenmiştir (Tablo 30).

Tablo 30. Sosyal Etkileşim Sosyal Sürdürülebilirlik Kriterleri Aritmetik Puan Tablosu

Kriterler	Puan Aralığı	Değerlendirme
Dahil Olma	2,31	Kötü
Tasarıma Katılım	2,33	Kötü
Eşitlik	3,38	Orta
Topluluk Hissi	4,07	İyi
Sosyal Kaynaşma	2,08	Kötü
Dayanışma	3,62	İyi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu altı kriterin ortalama puanı, 5 üzerinden 2,97'dir. Bu genel değerlendirme, sosyal etkileşimde orta seviyede bir başarı sağlandığını ancak iyileştirilmesi gereken önemli alanlar olduğunu göstermektedir. Özellikle dahil olma, tasarım katılımı ve sosyal kaynaşma gibi alanlarda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Dahil olma ve tasarım katılım kriterleri en düşük puanları alarak sırasıyla 2,31 ve 2,33 puanla kötü kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu düşük puanlar, toplumun karar alma süreçlerine ve tasarım aşamalarına katılımının yetersiz olduğunu göstermektedir. Dahil olma ve tasarım katılımı, bireylerin kendilerini topluma ait hissetmeleri ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olmaları açısından kritik öneme sahiptir. Bu kriterlerdeki yetersizlik, toplumsal katılımın artırılması için daha kapsayıcı politikaların ve mekanizmaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bireylerin, yaşam alanlarının tasarımında ve yönetiminde aktif rol alması, sosyal sürdürülebilirliği güçlendirecektir.

Eşitlik kriteri 3,38 puanla orta kategorisinde yer almaktadır. Bu puan, toplumda belirli bir seviyede eşitlik sağlandığını ancak hala iyileştirilmesi gereken alanların olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, eşitliği sağlamak için özellikle dezavantajlı gruplara yönelik politikaların ve programların geliştirilmesi gerekmektedir.

Topluluk hissi ve dayanışma kriterleri sırasıyla 4,07 ve 3,62 puanla iyi kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu yüksek puanlar, toplumun genel olarak güçlü bir topluluk hissine ve dayanışmaya sahip olduğunu göstermektedir. Bu alanlarda sağlanan başarılar, toplumsal uyumun ve dayanışmanın güçlendiğini göstermektedir.

Sosyal kaynaşma kriteri ise 2,08 puanla kötü kategorisinde yer alarak, toplumun farklı kesimleri arasında yeterli düzeyde kaynaşma ve entegrasyon sağlanamadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, sosyal etkileşim, sürdürülebilir bir toplumun temel unsurlarından biridir. Dahil olma, tasarım katılımı ve sosyal kaynaşma alanlarında yapılacak iyileştirmeler, toplumsal katılımı ve uyumu artıracaktır. Eşitlik, topluluk hissi ve dayanışma gibi alanlarda sağlanan başarıların sürdürülmesi ve daha da geliştirilmesi, sosyal sürdürülebilirliğin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle, sosyal etkileşimi artırmaya yönelik kapsamlı ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

SONUÇ

Sosyal sürdürülebilirlik, çevresel ve ekonomik boyutlarla birlikte sürdürülebilirliğin üç ana bileşeninden biri olarak kabul edilir. Literatürde sürdürülebilirlik genellikle çevresel bozulmanın önlenmesi ve ekonomik kalkınmanın sürekliliği üzerine odaklanmıştır. Ancak günümüzde, toplumsal yapıdaki değişiklikler, yoksulluğun artması ve yaşam kalitesindeki eşitsizlikler gibi sosyal sorunlar, sosyal sürdürülebilirliğin de en az diğer boyutlar kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bütüncül bir sürdürülebilirlik yaklaşımı, toplumsal refahı artırmak, ekonomik büyümeyi desteklemek ve çevresel bozulmayı önlemek için bu üç boyutun birlikte ele alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, eşitlik, erişim, güvenlik ve toplumsal katılım gibi alanlarda somut adımlar atılmalıdır. Akademik literatür sosyal sürdürülebilirliğin neden gerekli olduğunu ve nasıl uygulanabileceğini anlamak için önemli bulgular sunmaktadır.

Literatürde yapılan incelemelerde, araştırmacıların sosyal sürdürülebilirlik kavramını tanımlarken vurguladıkları başlıca konular; temel ihtiyaçların karşılanması, eşitlik ve adalet, katılım ve demokrasi, sosyal etkileşim, insan hakları, istihdam ve çeşitlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, insan ve onun yaşam koşulları merkeze alındığında, sosyal sürdürülebilirlik kavramı geniş bir kapsama sahiptir. İnsanların yaşadığı fiziksel çevrenin niteliği, bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkilediği için, bu kavram kentsel planlama ve mimarlık gibi disiplinlerin de ilgi alanına girmektedir.

Camiler, kentsel dokuda önemli birer bileşen olarak kabul edilmekte olup, ibadetin yanı sıra eğitim, sosyal yardım, kültürel etkinlikler gibi çeşitli programlara ev sahipliği yapmaktadırlar. Kamusal mekan niteliği taşıyan camiler, çeşitli sosyo-ekonomik ve demografik profillere sahip bireylerin bir araya gelerek sosyal etkileşimin yaşandığı mekanlardır. Özellikle camilerin açık alanları ibadet dışında da cami kullanıcıları ve kentlilerin, toplanma, dinlenme, bekleme, sosyo-kültürel etkinliklere katılma ve farklı sosyal etkileşimlerin kurulması gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bu bağlamda camilerin, sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi ve planlanması kentin ve kentlilerin yaşam kalitesini artırmak için önemlidir.

Bu araştırmada, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi için mevcut bir ölçüm sistemi bulunmaması sebebiyle, yeni bir ölçüm erevesi önerilmiştir. Bu ereve, araştırmacıların sunduğu alt kavramlarla birlikte sertifikasyon/derecelendirme sistemlerinde yer alan sosyal sürdürülebilirlik ltleri doğrultusunda üç ana gruba ayrılmıştır. Sosyal sürdürülebilirliğin temel bileşenleri olan sosyal etkileşim, toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve kültürel mirasın korunması gibi ana kavramlara dayanmaktadır.

- Sosyal etkileşim toplum içindeki bireylerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin niteliğini ifade eder. Bu kavram, toplumsal katılım, eşitlik, dayanışma ve bilgi paylaşımı gibi alt kavramlarla birlikte değerlendirilir.
- Toplumsal ihtiyaçların karşılanması ise toplumun temel gereksinimlerini ve yaşam standartlarını içerir. Erişilebilirlik, istihdam olanakları, güvenlik ve yaşam kalitesi gibi ölçütler bu kavramın altında değerlendirilir.
- Son olarak, kültürel mirasın korunması kavramı, bir toplumun tarih ve kültürel değerlerini koruma ve yaşatma çabalarını ifade eder. Bu kavram, kültürel çeşitlilik, kentsel peyzajın korunması ve tarihi mirasın sürdürülebilirliği gibi alt kavramları içermektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenirliği yüksek bulunmuş, anketin güvenilir bir lme aracı olduğu belirlenmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda, anket leğinin üç alt boyutlu bir yapıdan oluştuğu ve bu üç faktörün toplam varyansın %65,04n açıkladığı tespit edilmiştir. Bu, anketin sosyal sürdürülebilirlik ölçümünde geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir.

Camilere gitme sıklığına göre yapılan analizlerde, camiye düzenli olarak katılımın bireylerin sosyal sürdürülebilirlik algılarını güçlendirdiği ve toplumsal bağları kuvvetlendirdiği tespit edilmiştir. Cinsiyet ve yaş grupları açısından yapılan analizlerde ise, bu değişkenlerin sosyal sürdürülebilirlik üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bu durum, sosyal sürdürülebilirlik algısının cinsiyet ve yaşa göre değişmediğini, ancak camiye katılım sıklığının bu algı üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgular, camilerin kentsel yaşamda önemli bir sosyal rol oynadığını ve çeşitli işlevleri ile toplumun sosyal refahına katkı sağladığını göstermektedir. Katılımcıların çoğunluğu, camilerin ibadet dışında, tarihsel ve anıtsal değerleri ile toplumsal ve kültürel faaliyetler için de önemli merkezler olduğunu belirtmiştir. Anket sonuçları, camilerin tarihi ve kültürel mirasın korunmasında ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre, camilerin tarihi çevrenin korunması ve peyzaj açısından önemli katkıları bulunmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu, camilerin şehrin peyzajına katkı sağladığını ve korunan tarihi camilerin bölgenin geçmişten gelen mimari özelliklerini yansıttığını belirtmiştir. Bu durum, camilerin kültürel mirasın korunmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, katılımcılar camilerde toplumun geçmişini ve kültürel değerlerini hissettiklerini ve camilerdeki kültürel etkinliklerin geleneklerin korunmasına katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Ancak, tasarıma katılım, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi bazı zayıf noktalar da belirginleşmiştir. Bu noktalara odaklanarak, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından daha etkin bir rol oynaması için çeşitli önlemler alınabilir.

Bu bağlamda, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından daha etkin bir rol oynaması için öneriler:

- Çeşitli Kültürel ve Sosyal Etkinliklerin Düzenlenmesi: Camiler, farklı kültürler arasında diyalog ve anlayışı artırmak amacıyla çeşitli kültürel etkinliklerin düzenlenmesiyle önemli bir rol üstlenebilirler. Bu etkinlikler aracılığıyla toplumun bir araya gelmesi ve birlikte zaman geçirmesi teşvik edilerek, sosyal bağların güçlendirilmesi sağlanabilir.
- Eğitim ve Sağlık Hizmetlerinin Sunulması: Camiler, toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim ve sağlık hizmetlerini sunabilecekleri birer merkez haline getirilmelidir. Özellikle cami içinde veya yakınında düzenlenecek sağlık taramaları veya eğitim seminerleri, toplumun bu hizmetlere erişimini kolaylaştırarak sağlık ve eğitim alanındaki ihtiyaçları karşılamada önemli bir rol oynayabilirler.

- Cemaatin Katılımının Sağlanması: Yeni bir cami inşa edilirken veya mevcut bir camide değişiklik yapılırken, cemaatin görüşleri alınarak caminin toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede, cemaatin camiye duyduğu bağlılık artırılabilir ve cami toplum için daha etkin bir merkez haline getirilebilir.
- İş İmkanlarının Yaratılması: Camiler, istihdamı artırmaya yönelik fırsatlar sunarak toplumun ekonomik sürdürülebilirliğine de katkı sağlayabilirler. Özellikle cami içinde veya yakınında düzenlenecek mesleki eğitim kursları, işsizlikle mücadelede etkili bir araç olabilir ve toplumun ekonomik refahını destekleyebilir.

Öneriler kapsamında, camilerin eğitim ve sosyal hizmetlerin sunulabileceği merkezler haline getirilmesi, toplumsal katılımın artırılması, kültürel etkinliklerin çeşitlendirilmesi, çevresel duyarlılığın artırılması ve toplumsal eşitliğin desteklenmesi gibi adımlar öne çıkmaktadır. Bu önerilerin uygulanmasıyla, camilerin toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan ve sosyal sürdürülebilirliği destekleyen merkezler haline gelebileceği ve kentlerin sosyal dokusunu güçlendirebileceği söylenebilir.

Sonuç olarak, hipotezimizde öne sürülen tez, anket sonuçlarıyla doğrulanmıştır. Camilerin kentlerin sosyal sürdürülebilirliğinde önemli birer aktör olduğu, çeşitli toplumsal fonksiyonları barındırdığı ve toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek kentsel entegrasyonu desteklediği görülmüştür. Bu nedenle, camilerin sosyal sürdürülebilirlik açısından taşıdığı potansiyel göz önünde bulundurularak, bu potansiyelin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve camilerin toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dönüştürülmesi önemlidir. Bu çaba, sadece camilerin değil, aynı zamanda kentlerin sosyal sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir. Araştırmanın bulguları, sosyal sürdürülebilirlik açısından camilerin rolünü anlamak ve bu doğrultuda politikalar geliştirmek için önemli bir kaynak sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, A, K. (2023). Postmodern dönemde bir cami kurgulamak [Building a mosque in the postmodern era]. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of the Faculty of Theology*, 10(1): 201-224. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1255663>
- Acar, Ö. (2023). Sosyo-Mekânsal bir sistem olarak cami. *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 3(4): 111-125.
- Akbulut, N. ve Erarslan, A. (2017). Türkiye’de çağdaş cami mimarisi tasarımında yenilikçi yaklaşımlar. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9(3). 33-59. Doi: [10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/35.33-59](https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/35.33-59)
- Akın, A. (2016). Tarihi süreç içinde cami ve fonksiyonları üzerine bir deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 177-209. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.268627>
- Akozan, F. (1969). Türk Külliyesi, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara, ss. 303-308.
- Alidoust, S., Bosman, C., Holden, G. (2015, Ocak). *Socially healthy ageing: the importance of third places, soft edges and walkable neighbourhoods*. In State of Australian Cities Conference. Avusturalya.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arpacıoğlu, B. (2006). Camii sembolizmi üzerine bir deneme. *Yeni Yüksektepe Dergisi*, 53, ss. 36-50
- Arseven, C. E., (1952). *Les Arts Decoratifs Turcs*. Milli Eğitim Basımevi, s.41.

- Arslantaş, A. Ş., Ayçam, İ., (2022). *Günümüz Cami Mimarisinin Sürdürülebilirlik İlkeleri Kapsamında İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma*. 2. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi, Girne, Kıbrıs
- Arya, P., Srivastava, M. ve Jaiswal, M. (2020). Modelling Environmental And Economic Sustainability Of Logistics, *Asia-Pacific Journal of Business*, Vol. 12(1), 73-94.
- Askari, A. H. ve Soltani, S. (2019). Determinants of a Successful Public Open Space: the Case of Dataran Merdeka in the City Centre of Kuala Lumpur. Malaysia, *Landscape Research*, 44(2), 162-173.
- Atay, R, F. (2016). Alois Riegl'in Tarihi Anıtlar Kuramı ve Modern Kült Olarak Anıtlar. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi* (16), 21-26.
- Barkemeyer, R., Holt, D. (2014). What happened to the development in sustainable development? business guidelines two decades after brundtland, *Sustainable Development*, 22(1), 15-32.
- Barron, L. ve Gauntlett, E. (2002). Housing and Sustainable Communities Indicators Project: Stage 1Report–Model of Social Sustainability, WACOSS (Western Australia Council of Social Services).
- Baudrillard, J. (1998). *Üretimin Aynası ya da Tarihi Materyalist Eleştiri Yanılsaması*, İzmir, s. 66-68.
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *Journal of Social Policy Conferences*, 50, 1011-1028.
- Bozlağan, R. (2010). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50:1011- 1028.
- Bramley, G. ve Power, S. (2009). Urban form and social sustainability: the role of density and housing type. Aktaran: Ghahramanpouri, A., Lamit, H. ve Sedaghatnia, S., (2013). Urban social sustainability trends in research literature, *Asian Social Science*, 9(4):185-193.
- Brundtland, G. H. (1987). Our common future: Call for action. *Environmental Conservation*, 14(4), 291-294.

- Burckhardt T. (2005). *İslam Sanatı Dil ve Anlam*. Koç, T. (Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları, s.1-77.
- Burton, E., Mitchell, L. (2006). *Inclusive Urban Design: Streets for Life*. UK: Architectural Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı - İstatistik, Araştırma Deseni*, Spss Uygulamaları ve Yorum (15. Baskı). Ankara: Pegem Akademi, s. 171
- CABE (Commission for Architecture and the Built Environment) (2004). *The Value of Public Space: How High Quality Parks and Public Spaces Create Economic, Social and Environmental Value*. London: Cabe Space.
- Calvo M. ve Rosa, A. (2017). Design for social sustainability. a reflection on the role of the physical realm in facilitating community co-design. *The Design Journal*, 20(1), 1705-1724. Doi: [10.1080/14606925.2017.1352694](https://doi.org/10.1080/14606925.2017.1352694)
- Cansever, T. (1996). *İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler*. Divan, s.119-146.
- Cantay, G. (2002). *Türk Mimarisinde Külliye*. HC Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Der.), *Türkler Ansiklopedisi içinde*, 7, ss. 836-853.
- Carr, D., Norman, E. (2007). Global civil society? the johannesburg world summit on sustainable development, *Geoforum*, 39(1), 1-14. Doi: [10.1016/j.geoforum.2007.07.006](https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.07.006)
- Castillo, H., Price, A., Moobela, C., Mathur, V. (2007). Assessing urban social sustainability: current capabilities and opportunities for future research. *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 3(3), 39-48.
- Chan, E., Lee, G. (2007). Critical factors for improving social sustainability of urban renewal projects. *Social Indicators Research*. 85(2):243-256. Doi: [10.1007/s11205-007-9089-3](https://doi.org/10.1007/s11205-007-9089-3)
- Chan, H. H., Hu, T. S., Fan, P. (2019). Social Sustainability of Urban Regeneration Led by Industrial Land Redevelopment in Taiwan. *European Planning Studies*, 27(7), 1245-1269. Doi: [10.1080/09654313.2019.1577803](https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1577803)

- Chiu, R. L. H. (2003), 12 Social sustainability, sustainable development and housing development, *Housing and Social Change: East-West Perspectives*, 221. Routledg.
- Chiu, R. L. H. (2004). Socio-cultural sustainability of housing: a conceptual exploration. *Housing, Theory and Society*, 21(2): 65-76. Doi: [10.1080/14036090410014999](https://doi.org/10.1080/14036090410014999)
- Colantonio, A. (2010). Urban social sustainability themes and assessment methods, *Proceedings of the Institution of Civil Engineers: Urban Design and Planning*, 163(2):79-88. Doi: [10.1680/udap.2010.163.2.79](https://doi.org/10.1680/udap.2010.163.2.79)
- Colantonio, A., Dixon, T. (2011). Urban regeneration and social sustainability: Best practice from european cities. *Oxford: wiley-blackwell*. Doi: [10.1002/9781444329445.ch2](https://doi.org/10.1002/9781444329445.ch2)
- Critchlow, K. (1976). *Islamic Patterns*. London: Thames and Hudson, s.58-64.
- Cuthill, M. (2010). Strengthening the ‘social’ in sustainable development: Developing a conceptual framework for social sustainability in a rapid urban growth region in Australia. *Sustainable Development*, 18(6), 362-373.
- Cündioğlu, D. (2012). *Mimarlık ve Felsefe*. İstanbul: Kapı Yayınları, s.33
- Çaycı, A. (2016). İslam mimarisinde anlam meselesi. *Sosyoloji Divanı*, 4(7), 189-202.
- Çelik, Y. (2014). Kuranda ibadet. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 203-221.
- Darchen, S., Poitras, C. (2020). Delivering social sustainability in the inner-city: The transformation of South-West Montreal, Quebec (Canada). *Local Environment*, 25(4), 305-319.
- Dempsey, N. (2008). Quality of the built environment in urban neighbourhoods. *Planning, Practice and Research*, 23(2), 249-264. Doi: [10.1080/02697450802327198](https://doi.org/10.1080/02697450802327198)
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., ve Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19(5):289 – 300. Doi: [10.1002/sd.417](https://doi.org/10.1002/sd.417)

- Dempsey, N., Brown, C., Bramley, G. (2012). The key to sustainable urban development in UK cities? The influence of density on social sustainability. *Progress in Planning*, 77(3), 89-141. Doi: [10.1016/j.progress.2012.01.001](https://doi.org/10.1016/j.progress.2012.01.001)
- Ehnert, I., Harry, W. (2012). Recent developments and future prospects on sustainable human resource management. *Management Revue*, 23(3), 221- 238. https://doi.org/10.1688/1861-9908_mrev_2012_03_Ehnert
- Eizenberg, E., ve Jabareen, Y. (2017). Social sustainability: A new conceptual framework. *Sustainability*, 9(1), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su9010068>
- Eliade, M. (1992). *İmgeler Simgeler*. Gece Yayınları, çev: Mehmet Ali KILIÇBAY, Ankara.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition, Sage Publications Ltd., London.
- Ghahramanpouri, A., Lamit, H. ve Sedaghatnia, S., (2013). Urban social sustainability trends in research literature. *Asian Social Science*, 9(4):185- 193.
- Giedion, S. (1958). *Architecture, You and Me*. Cambridge, London, s. 48-51.
- Graham, B. (2002). Heritage as knowledge: capital or culture?. *Urban Studies*, 39(5), 1003-1017. Doi: [10.1080/00420980220128426](https://doi.org/10.1080/00420980220128426)
- Güzer, A. (2009). Modernizmin Gelenekle Uzlaşma Çabası Olarak Cami Mimarlığı. *Mimarlık Dergisi*, 348, 21-23.
- Habermas, J. (2005). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.
- Habermas, J. (2009). *Doğalcılık ve Din Arasında: Felsefi Denemeler*. çev. Ali Nalbant, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hemphill, L., Berry, J., McGreal, S. (2004). An indicator-based approach to measuring sustainable urban regeneration performance: Part 1, conceptual foundations and methodological framework. *Urban Studies*, 41(4), 725-755. Doi: [10.1080/0042098042000194089](https://doi.org/10.1080/0042098042000194089)

- Işıklar B, S., Topraklı, A, Y. (2020). Kullanıcı beklentilerinin modern bir cami örneği üzerinden incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(1), 41-55. <https://doi.org/10.26835/my.64839>
- İzzetbegoviç, A. (2003). Doğu Batı arasında İslam (çev. S. Şaban). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Jeffres, L. W., Bracken, C. C., Jian, G., ve Casey, M. F. (2009). The impact of third places on community quality of life. *Applied Research in Quality of Life*, 4, 333-345. <https://doi.org/10.1007/s11482-009-9084-8>
- Johns, H. and Ormerod, P. (2007). Happiness, Economics and Public Policy. Institute of Economic Affairs, Research Monograph 62.
- Karataş, M. (2022). Yaygın Din Eğitime Katkısı Açısından Camiler. *Bitlis İslamiyet Dergisi* 4:1, ss. 1-21
- Kasztelan, A. (2017). Green growth, green economy and sustainable development: Terminological and relational discourse. *Prague Economic Papers*, 26(4), 487–499. <https://doi.org/10.18267/j.pep.626>
- Keitumetse, S. O. (2014), Cultural resources as sustainability enablers: toward a community-based cultural heritage resources management (COBACHREM) model. *Sustainability*, 6(1), 70-85. Doi: [10.3390/su6010070](https://doi.org/10.3390/su6010070)
- Keleş, R. (2013). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Kılıç, S. (2013). Sembolün gücü ve islam'da semboller. *Diyanet İlmi Dergi* 49(3), 7-20.
- Kuban, D. (1973). Anıt kavramı üzerine düşünceler. *Mimarlık Dergisi*, 11(7), 5- 6.
- Landorf, C. (2011). Evaluating social sustainability in historic urban environments. *International Journal of Heritage Studies*, 17(5), 463-477. <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.563788>
- Larimian, T., Freeman, C., Palaiologou, F., Sadeghi, N. (2020). Urban social sustainability at the neighbourhood scale: Measurement and the impact of

physical and personal factors. *Local Environment*, 25(10), 747-764. Doi: [10.1080/13549839.2020.1829575](https://doi.org/10.1080/13549839.2020.1829575)

Lefebvre H. (2015). *Mekânın Üretimi*. (Çev.: Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

7

Light, A. ve Jonathan M, S. (1998). “Introduction: Geography, Philosophy and Public Space”, *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*, Rowman-Littlefield Publishers, Oxford, s.3.

Littig, B., Griessler, E. (2005). Social sustainability: A catchword between political pragmatism and social theory. *International Journal for Sustainable Development*, 8(1/2), 65-79. <https://doi.org/10.1504/IJSD.2005.007375>

Marghescu, T. (2005). “Greening the Lisbon Agenda? = Greenwashing?” In *The Greening of The Lisbon Agenda Conference*, EPSCD, Strasbourg: European Parliament.

Mckenzie, S. (2004). *Social Sustainability: Towards Some Definitions*, Hawke Research Institute Working Paper Series, Yayın No:27.

Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10. Doi: [10.14448/jes.01.0002](https://doi.org/10.14448/jes.01.0002)

Morgan, B. ve Baines, J., (2004), *Sustainability Appraisal: A Social Perspective In Sustainability Appraisal*. A Review of International Experience And Practice, DalalClayton B And Sadler B, (Eds), First Draft of Work in Progress, International Institute For Environment and Development, London.

Mülayim, S. (2005). “Mimari” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi 30: 91-95.

Oldenburg, R., (2001). *Celebrating the third place: Inspiring stories about the great good places at the heart of our communities*. Da Capo Press.

Omann, I. ve Spangenberg, J. (2002). Aktaran: Mckenzie, S. (2004). *Social Sustainability: towards some definitions*, Hawke Research Institute Working Paper Series, Yayın No:27.

- Onions, C. T. (1964). The shorter Oxford English dictionary on historical principles. Oxford: Clarendon Press.
- Opp, Susan. (2016). The forgotten pillar: a definition for the measurement of social sustainability in American cities. *Local Environment*. 22(3), 286-305. Doi: [10.1080/13549839.2016.1195800](https://doi.org/10.1080/13549839.2016.1195800)
- Ögel, S., 1994. Anadolu'nun Selçuklu Çehresi. İstanbul: Akbank Yayınları, s.96.
- Özçakı, M. (2018). Yorumlanan cami mimarisi. *Ulakbilge*, 6 (23), s.459-483. Doi: [10.7816/ulakbilge-06-23-04](https://doi.org/10.7816/ulakbilge-06-23-04)
- Partridge, E. (2005). Social sustainability': a useful theoretical framework. Paper presented at the Australasian Political Science Association Annual Conference, Dunedin, New Zealand.
- Polese, M. ve Stren, R., (2000). The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change, University of Toronto Press, Toronto.
- Portney, K. (2015). Sustainability. The MIT Press.
- Poveda, C. A. (2017). Sustainability Assessment: A Rating System Framework for Best Practices. Emerald Publishing Limited
- Praliya, S., Garg, P. (2019). Public space quality evaluation: Prerequisite for public space management. *The Journal of Public Space*, 4(1), 93-126. Doi: [10.32891/jps.v4i1.667](https://doi.org/10.32891/jps.v4i1.667)
- Prasad, M., Mishra, T., Bapat, V. (2019). Corporate social responsibility and environmental sustainability: Evidence from india using energy intensity as an indicator of environmental sustainability, *IIMB Management Review*, 31(4), 374-384. <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2019.07.014>
- Sachs, I., (1999). Social sustainability and whole development: exploring the dimensions of sustainable development. Aktaran: Mckenzie, S., (2004). Social Sustainability: towards some definitions, Hawke Research Institute Working Paper Series, Yayın No:27.

- Sathaye, J., Shukla, P., Ravindranath, N. (2006). Climate change, sustainable development and India: Global and national concerns. *Current Science*, 90 (3), 314-325.
- Schimmel, A., 1998. *Sayıların Gizemi*. K p        , M. (  ev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s.169.
- Sev, A. (2009). *Sürdürülebilir mimarlık*. İstanbul: YEM Yayınları, 31-55.
- Shaw, D. (2006). Women’s right to health and the millennium development goals: promoting partnerships to improve access. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 94(3), 207-215. <https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2006.04.029>
- Shirazi, M.R., Keivani, R. (2018). The triad of social sustainability: Defining and measuring social sustainability of urban neighbourhoods. *Urban Research ve Practice*, 12(4), 448-471. Doi: [10.1080/17535069.2018.1469039](https://doi.org/10.1080/17535069.2018.1469039)
- Sinner, J., Baines, J., Crengle, H., Salman, G., Fenemore, A. ve Tipa, G. (2004). *Sustainable development: A summary of key concepts, ecologic research report*. No. 2. Yeni Zelanda: Ecologic Foundation.
- Stubbs, M. (2004). Heritage-sustainability: developing a methodology for the sustainable appraisal of the historic environment. *Planning Practice and Research*, 19(3), 285-305. Doi: [10.1080/0269745042000323229](https://doi.org/10.1080/0269745042000323229)
- Suchowerska R. (2021). A Developer’s Translation of Social Sustainability: Communities that Take Care of Themselves. *Urban Policy and Research*.
-   ahin, F. (2023). Simgesel ve anlamsal yaklaşımlar üzerine bir uygulama deneyimi: Hz. Ebubekir cami  rne i. *Akdeniz University Journal of the Faculty of Architecture*, 2(1), 33-56.
-   ent rk, M. (2018). Yaşanan mekan olarak cami. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. *Tohum Dergisi*. 161. Sayı.
- Ta ar, E., S. (2016). İhtiyaç kavramının mekân politi i:  amlıca Cami  rne i. *Sosyoloji Divanı*, 4(7), 71-87.

- Taşçı, H. (2014). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekan, Meydan*. Kaknüs Yayınları, ss: 147-149
- Throsby, D. (2017). Culturally sustainable development: Theoretical concept or practical policy instrument?. *International Journal of Cultural Policy* 23(2), 133–147. <http://doi.org/10.1080/10286632.2017.1280788>
- Tıraş, H., H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Tosun K, E. (2019). *Sürdürülebilir Kentleşme: Kent Modelleri Üzerine Bir İnceleme*. Dora Basım Yayın, Bursa, ss.198.
- Türkçe Sözlük. (1966). Ankara: *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Ürük, Z. F., İslamoğlu, A. K. K. (2019). Breeam, Leed Ve DGNB Yeşil Bina Sertifikasyon Sistemlerinin Standart Bir Konutta Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (15), 143-154. <https://doi.org/10.31590/ejosat.512291>
- Weingaertner, C., Moberg, A. (2011). Exploring social sustainability: Learning from perspectives on urban development and companies and products. *Sustainable Development*, 22(2), 122–133. <https://doi.org/10.1002/sd.536>
- Woldoff, R. A., Lozzi, D. M., ve Dilks, L. M. (2013). The social transformation of coffee houses: The emergence of chain establishments and the private nature of usage. *International Journal of Social Science Studies*, 1(2), 205-218. Doi: [10.11114/ijsss.v1i2.200](https://doi.org/10.11114/ijsss.v1i2.200)
- Woodcraft, S., Hackett, T., Caistor-Arendar, L. (2011). *Design for Social Sustainability: A framework for creating thriving new communities*. Londra: Young Foundation.
- Yıldırım, A, E, (2017.) Habitat III“ün Ardından, *Mimarlık Dergisi*, 393.
- Yiftachel, O. ve Hedgcock, D. (1993). Urban social sustainability: The planning of an Australian city. *Cities*, 10(2):139-157.

Yung, H., K., E. ve Chan, H, W., E. (2012). Critical social sustainability factors in urban conservation: The case of the central police station compound in Hong Kong. *Facilities*, 30(9-10), 369-416. Doi: <https://doi.org/10.1108/02632771211235224>

İnternet Kaynakları

Carlson (2021). *Cambridge central mosque, Marks Barfield architecture*, <https://www.dezeen.com/2021/01/20/cambridge-central-mosque-marks-barfield-architects/>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

ÇEDBİK (2023). *ÇEDBİK Yeşil Bina Sertifikası Rehberi..* <https://www.cedbik.org/dosyapaylasimi/028a434f-059b-4fe3-9f0c-8dde158d1616>, Erişim Tarihi: 14.06.2024

Danış, D. (2011). *Demografi: Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış*. Galatasaray Üniversitesi. https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/4144/mod_resource/content/2/TUBA1.pdf, Erişim Tarihi: 08 Şubat 2024

HABITAT Conferences Digital Archive. (2022). *Origins, preparations, proceedings ve outcomes*, <http://habitat.scarp.ubc.ca/habitat-i-process/>, Erişim Tarihi: 06 Şubat 2004

Kavisiyapi, (2023). *Barbaros Hayrettin Paşa Camii*. <https://kavisiyapi.com/projeler/barbaros-hayrettin-pasa-camii/>, Erişim Tarihi: 13 Haziran 2024

Özbek, T. (2021, 11 Haziran). *İstanbul havalimanı Ali Kuşçu camii'ne LEED altın sertifikası*, <https://tolgaozbek.com/haberler/havalimanlari/istanbul-havalimani-ali-kuscu-camiine-leed-altin-sertifikasi/>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). *Cami Planlama ve Tasarlama Klavuzu*, <https://yonetimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Cami+Planlama+ve+Tasarimi+Kilavuzu+2021.pdf>, Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023

T.C Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). *İbadet ne demektir ve kaç kısma ayrılır?* <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/126/ibadet-ne-demektir-ve-kac-kisma-ayrilir> Erişim Tarihi: 06.06.2024

Türk Dil Kurumu. (2022). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 06.06.2024

Tekeli, İ. (2001). *Sürdürülebilirlik kavramı üzerinde irdelemeler*, https://www.academia.edu/29714668/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlikKavram%C4%B1_%C3%9Czerine_%C4%B0rdelemeler/, Erişim Tarihi: 05 Şubat 2024

The Plan (2023). *Beytül Futih Camii kompleksi: Yeni çok işlevli tesis*, <https://www.theplan.it/eng/award-2023-public-space/baitul-futih-mosque-loyalty-inclusivity-equality-respect-and-peace-john-mcaslan-partners>, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

Wilson, M. (2003). *Corporate sustainability: What is it and where does it come from?* Ivey Business Journal, <https://iveybusinessjournal.com/publication/corporatesustainability-what-is-it-and-where-does-it-come-from/>, Erişim Tarihi: 05 Şubat 2024

www.breeam.com, ‘BREEAM Teknik Standartları’ ve ‘BREEAM Topluluklar Sertifika Kriterleri’, Erişim Tarihi: 29 Nisan 2024

www.cambridgecentralmosque.org, ‘Hakkında’ Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024

www.docs.berdeonline.org ‘BERDE Hakkında’ 13 Haziran 2024

www.ecobuild.com.tr ‘Barbaros Hayrettin Paşa Camii’ Erişim Tarihi: 13.06.2024

<https://www.dgnb.de/de> ‘DGNB Hakkında’ Erişim Tarihi: 13 Haziran 2024

www.ibecs.or.jp/CASBEE ‘CASBEE’ye Genel Bakış’ Erişim Tarihi: 13 Haziran 2024

<https://new.gbca.org.au/> ‘Hakkımızda’ Erişim Tarihi: 13 Haziran 2024

www.mcb.org.uk, ‘MCB’nin Amacı’, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2024

www.usgbc.org, ‘LEED Derecelendirme Sistemi’, Erişim Tarihi: 01 Mayıs 2024

EKLER

Ek-1: Araştırmada Kullanılan Anket Formu

Bu çalışma İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı kapsamında yürütülen tez çalışmasında, sosyal sürdürülebilirliğin camiler üzerinde değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Verileriniz tamamen gizli tutulacak ve bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Sağladığınız katkıdan dolayı teşekkür ederiz.

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Cinsiyet: K () E ()
2. Yaş ; 18-24 () 25-35 () 36-45 () 46-55 () 56 ve üzeri ()
3. Eğitim düzeyiniz: Okuryazar () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite ()
Lisansüstü ()
4. Camilere hangi sıklıkla gidersiniz?
Haftada 1 ve daha fazla () Ayda 1-2 defa () Yılda 1-2 defa () Hiç ()
5. Camiye genelde hangi sebeple/sebeplerle gidersiniz?
İbadet için () Sosyalleşmek için () Eğitim için () Anıtsal niteliği için ()
Tarihi değeri için () Cenaze için () Tasarımı için ()
6. En son/en sık gittiğiniz cami:

Puanlama: -1. Kesinlikle Katılmıyorum. -2. Katılmıyorum. -3. Fikrim Yok.
-4. Katılıyorum. -5. Kesinlikle Katılıyorum.

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Camiler, şehrin kentsel peyzajına katkı sağlar.					
Korunan tarihi camiler, bölgenin geçmişten gelen mimari özelliklerini yansıtır.					
Camideyken, kendimi cemaatin bir parçası hissedirim.					
Camilerdeki kültürel etkinlikler sayesinde geleneklerimiz korunur.					
Camiler, farklı kültürlerdeki insanların kullanımına açık olmalıdır.					
Camilerde toplumun geçmişini ve kültürel değerlerini hissedirim.					
Camiler, sağlık hizmeti alınabilen mekanlardır.					
Camilere eğitim hizmeti almak için giderim.					
Camilere herkes erişebilir.					
Camiler, istihdamı artırmaya yönelik fırsatlar sunarlar.					
Camide olmak güvende hissettirir.					
Cami ve avlusunda vakit geçirmek psikolojik olarak iyi hissettirir.					
Yeni beceriler kazanmak için camiye giderim.					
Camiler farklı hizmet ve olanakların sağlandığı mekanlardır.					
Yeni bir cami yapılırken cemaatin görüşü alınır.					
Camide, kendimi herkes ile eşit hissedirim.					
Camiler, toplumu bir araya getiren mekanlardır.					
Sosyalleşmek için camiye giderim.					
Camiler dayanışma ve yardımlaşma kültürünün olduğu mekanlardır.					
Camiler, sosyal/eğitim/kültür/sanat gibi farklı fonksiyonları barındırmalıdır.					